

391

Albrecht

391

X. H. Libiński T. J.

profesor Zakładu Chyrowskiego.

**JAK CZYTAĆ
AUSTRYACKIE MAPY WOJSKOWE
I ORYENTOWAĆ SIĘ Z ICH POMOCĄ
W TERENIE?**

Z 2 tablicami rycin, 3 tablicami znaków
topograficznych i 2 mapkami.

CBGiOŚ, ul. Twarda 51/55
tel. 0 22 69-78-773

Wa5149840

KRAKÓW

Główny skład w Księgarni G. Gebethnera i Sp.

1912.

<http://rcin.org.pl>

391

NAKŁADEM AUTORA
CZCIONKAMI Drukarni EUGENIUSZA i Dr. KAZIMIERZA KOZIAŃSKICH
W KRAKOWIE.

<http://rcin.org.pl>

NH-41739

Spis rzeczy.

Uwagi wstępne.

	Str.
1. Co to jest mapa	1
2. Podziałka	2
3. Podział kart	3
4. Sekcye wojskowego zdjęcia oryginalnego	4
5. Mapa specjalna	5
6. Mapa generalna	8
7. Treść obrazu kartograficznego	9
8. Materiał podstawowy obu map topograficznych Austro-Węgier	10
9. Wskazówki, dotyczące nabywania map wojskowych	11

Objaśnienie rysunku mapy.

10. Tablica znaków, klucz	13
-------------------------------------	----

I. Rysunek poziomy czyli sytuacyjny.

A. Mapa specjalna (1: 75.000).

a. Pismo.

11. Rodzaje pisma i ich zastosowanie ,	16
--	----

b. Osady, budynki, ulice, ogrody.

12. Opis Terszowa	19
13. Stary Sambor	21
14. Starasól	24
15. Ćwiczenia	25

c. Linie komunikacyjne i szczegóły topograficzne, wzdłuż nich napotykanne.

16. Opis traktu bitego, wiodącego z Starejsoli przez Bzany do Starego Sambora	25
---	----

	Str
17. Klasyfikacja linii komunikacyjnych i sposób ich oznaczania	27
18. Ćwiczenia	31
19. Koleje żelazne. Ogólne uwagi	31
20. Opis linii kolei żelaznej, znajdującej się na załączonej mapie, oraz wyrażonych wzdłuż niej szczegółów typograficznych	32
21. Przejścia. Mosty, przepusty. Krzyżowania się dróg komuni- kacyjnych	33
22. Ćwiczenia	34
d. Wody lądowe.	
23. Uwagi ogólne	35
24. Opis biegu Dniestru, leżącego w ramach karty dołączonej, i jego nadbrzeży	36
25. Ćwiczenia	38
e. Kultury roślinne i rodzaje gleby.	
26. Kultury	38
27. Rodzaje gleby	40
28. Ćwiczenia	40
f. Dopełnienie.	
29. Dodatkowe uwagi o niektórych szczegółach rysunku sytuacyj- nego	41
B. Mapa generalna (1:200.000).	
30. Rysunek sytuacyjny na mapie ogólnej	42
C. Pomiary długości.	
31. Na mapie szczegółowej	43
32. Na mapie ogólnej	46
33. Ćwiczenia	47

II. Rysunek terenu (pionowy).

A. Teorya tego rysunku.

34. Uwagi wstępne	48
35. Warstwice	48
36. Kreski orograficzne	50
37. Tuszowanie	53

B. Rysunek terenu na mapie szczegółowej.

38. Metoda rysunku	54
39. Warstwice	54
40. Ćwiczenia	57

	Str.
41. Kreski orograficzne	58
42. Formy terenu	61
43. Oznaczanie kierunku, w jakim wznoszą się lub opadają linie sytuacyjne, podane na karcie	71
44. Oznaczanie przybliżonej wartości kąta, pod jakim w da- nym punkcie linia nachyla się do poziomu	72
45. Opis terenu wzdłuż drogi gospodarczej wiodącej z Sta- rego Sambora przez Woślycz do Strzelbic	72
46. Ćwiczenia	73
47. Profilowanie. Elementy przekroju	74
48. Konstrukcja przekrojów	80
49. Przykłady konstrukcji profilów	82
50. Ćwiczenia	84

C. Rysunek terenu na mapie ogólnej.

51. Zasady i stopień dokładności tego rysunku	85
---	----

Oryentowanie się w terenie.

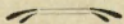
52. Oryentowanie mapy	87
53. Oznaczanie stanowiska na mapie	92
54. Odnajdywanie punktów i linii	96
55. Czas potrzebny do przebycia drogi	98
56. Badanie widzialności punktów terenu na podstawie karty	99
57. Oryentowanie się w wypadkach niezgodności między mapą a terenem oraz w razie zmylenia drogi	101
58. Użycie kompasu. Busola orientacyjna Bézarda	105
59. Ćwiczenia	108
Spis dzieł pomocniczych	110
Skorowidz	113

Sprostowania.

<i>Str.</i>	<i>wiersz</i>	<i>jest:</i>	<i>ma być:</i>
4	3 od góry	1: 5460	1: 5760
4	4 „ „	1: 25,000	1: 2500
12	14 „ „	można ją nabyć	członkowie tego towarzystwa mogą ją nabyć
26	13 ₁ i 14 _f „	około 7 mm. = 700X)	6 $\frac{1}{2}$ mm. (= 650X)
28	14 „ „	4 stopni	4° nachylenia do poziomu
46	1 od dołu	1 cm. = 200 m.	1 mm. = 200 m.
46	16 „ „	4'50 Kor.	3'60 Kor.
78	18 od góry	$\left(\frac{5}{16} p\right)$	$\left(\frac{5}{60} p\right)$
78	20 „ „	10° .. w = $\frac{10}{57} p$	15° .. w = $\frac{15}{57} p$
78	23 „ „	w = $\frac{\alpha^0}{57} p \left(\frac{\alpha^0}{57} p\right)$	w = $\frac{\alpha^0}{57} p \left(\frac{\alpha^0}{60} p\right)$

We figurze 38. „Rycin do tekstu“, przedstawiającej trójkąt profilowy, należy w kąt BAC wpisać literę α .

UWAGA.

Ustępy, których zrozumienie wymaga znajomości trygonometrii i geometrii wykreślnej, umieszczone są w węższych kolumnach. W szkołach średnich więc można je przerabiać dopiero na stopniu wyższym matematyki.

UWAGI WSTĘPNE.

1. **Co to jest mapa.** Obraz płaski, przedstawiający mniej-szą lub większą część powierzchni ziemi w rzucie poziomym, zowiemy *planem*, *mapą* lub *kartą geograficzną*.

Na przedłużoną idealnie popod ład powierzchnię morza, znajdującego się w stanie równowagi, czyli na t. zw. poziom geodezyjny spuszcza my piony z wszystkich punktów i linii terenu, które mają być przedstawione, otrzymany zaś w ten sposób rzut przenosimy na płaszczyznę karty. Z powodu kształtu prawie kulistego bryły ziemskiej i wynikającej stąd krzywizny jej powierzchni matematycznej (poziomu geodezyjnego) nie da się to uskutecznić bez pewnego zniekształcenia obrazu rzutowego. Sprowadzić to nieuniknione spazczenie do jak najmniejszej miary przez zastosowanie pewnych prawideł geometrycznych, skonstruować obraz powierzchni ziemi, któryby pod pewnym przynajmniej względem jak najwierniej odpowiadał rzeczywistości, — to jedno z głównych, ale też i najważniejszych zadań kartografii. Nie wdając się w szczegółowe rozpatrzenie sposobów, jakimi zadanie to można rozwiązać, zaznaczamy tylko, że dla małych obszarów — aż do 30 km. wzdłuż i wszerz, powierzchnia rzutowa (poziom geodezyjny) jest prawie dokładnie równoległa do płaszczyzny stycznej, przeprowadzonej przez środek powierzchni rzeczywistej owych obszarów, czyli do ich t. zw. poziomów pozornych. Skoro zaś tak ograniczone przestrzenie matematycznej powierzchni ziemi uważać możemy za płaskie, wynika stąd, że i w rzucie na płaszczyznę poziomą pozorną dają się wiernie przedstawić niezbyt wielkie obszary. Będą one wyglądały w tym rzucie tak, jakby nam się okazywały, gdybyśmy na nie patrzyli wprost z góry, — jakby z nieskończonej odległości. Promienie czyli

piony rzutowe będą do siebie równoległe, wszystkie linie rzeczywistej powierzchni ziemi, położone w poziomie, ukażą się na płaszczyźnie rzutowej w niezminionej postaci i długości, natomiast wszystkie inne, nachylone w jakimkolwiek kierunku do poziomu, doznają w rzucie skrócenia a często i odkształcenia.

Cheąc tedy zdjąć możliwie dokładną mapę dużego kraju, jakim są np. Austro-Węgry, dzieli się powierzchnię (kulistą) tego kraju na tak drobne czworoboki, a raczej trapezy (sekcye), iż te już tylko nieznacznie się różnią od płaszczyzn stycznych: każdy zaś taki czworobok przenosi się w zmniejszeniu na osobny arkusz bez odkształcenia jego wymiarów poziomych.

Otrzymany w ten sposób rzut kartograficzny, zwany „wielościennym“ lub „drobnościatkowym“, ma tę zaletę, że równocześnie zachowuje dobrze kąty, t. j. wzajemne położenie przedmiotów topograficznych, jakoteż powierzchnie i odległości tychże przedmiotów, czyli, że jest i wiernokątny i wiernopólny i ekwidystantny, oczywiście do tego tylko stopnia, jaki sama natura rzeczy i środki ludzkie osiągnąć pozwalają.

2. Podziałka. Kartograficzne przedstawienie powierzchni ziemi, czyli, co na jedno wychodzi, narysowanie jej rzutu poziomego, z natury rzeczy nie da się wykonać inaczej, jedno w pewnym mniej lub więcej znacznym pomniejszeniu. Stosunek długości jakiegokolwiek linii, wykreślonej na obrazie kartograficznym, do długości rzutu poziomego tejże linii w naturze zowieśmy *stosunkiem* lub *miarą pomniejszenia*, *podziałką*, *skalą*. (Verjüngungsverhältnis, Maßstab). Na mapach ten stosunek podawany bywa zazwyczaj w postaci ułamka. Jeżeli stosunek pomniejszenia równa się 1: 100.000, znaczy to, że 1 centymetrowi na mapie odpowiada 100.000, cm., czyli 1000 metrów w naturze, rozumie się, w rzucie poziomym. Niekiedy też wyraża się podziałkę w takiej formie:

$$1 \text{ cm} = 1000 \text{ m.}$$

Znak równości znaczy tu tyle co: „odpowiada“, „oddaje“.

Stosunek pomniejszenia, podawany na planach i kartach, odnosi się zawsze tylko do wymiarów liniowych, nigdy do powierzchni. Chcąc się tedy dowiedzieć, w jakim stosunku pozostaje płaszczyzna obrazu kartograficznego do naturalnego obszaru nią objętego, należy mianownik skali

podnieść do kwadratu. Jeśli więc karta narysowana jest w rozmiarach 1:10.000, potrzeba 10000 razy 10000 egzemplarzy, by nakryć płaszczyznę rzutową na niej zdjętą.

Terenem w szerszym znaczeniu nazywamy górną warstwę skorupy ziemskiej (naziom) wraz z znajdującymi się na niej przedmiotami. Rozróżniamy przy tem części terenu (Terrainteile) od przedmiotów terenu (Terraingegenstände, -objekte). Do pierwszych zaliczamy naturalne twory samej powierzchni, jak wzgórza, doliny, itp., do drugich budynki, drogi komunikacyjne i pokrywę roślinną.

Często jednak używamy wyrazu „teren” w znaczeniu ściślejszem, rozumiejąc przezeń wyłącznie nierówności naziomu fizycznego czyli tylko jego rzeźbę, ujawniającą się w najrozmaitszego kształtu wypukłościach i wklęsłościach.

O wszystkich liniach, prostych czy krzywych, rysunku mapy, których długość odpowiada dokładnie przyjętemu stosunkowi pomniejszenia, mówimy, że są oddane *w mierze podziałki*. Ważność jakiejś części lub jakiegoś przedmiotu terenu zmusza nie rzadko do rysowania go w podziałce przesadnej, jeśli ściśle przestrzeganie obranej podziałki dałoby na karcie zbyt drobny, niewyraźny i nieczytelny obraz. O tak narysowanych częściach i przedmiotach terenu mówimy, że są „*przewiększone*” w rysunku mapy (über dem Maße gehalten). Szczegóły przyległe ulegają wtedy zwykle nadmiernemu zmniejszeniu czyli doznają „*przemniejszenia*” (unter dem Maße gehalten). Przykłady podamy niżej (nr. 12 i nast.).

3. Podział kart. Obrazowe przedstawienia terenu nazywają się *planami*, jeśli są bezpośrednim owocem zdjęcia za pomocą pomiarów i wykonane w niewielkim stosunkowo pomniejszeniu czyli w dużych rozmiarach, zaś *kartami* lub *mapami*, jeśli wykonane są dopiero na podstawie zdjęć bezpośrednich terenu i w pomniejszeniu znaczniejszem. Im obfitszą ma być treść mapy, tem większą też trzeba dla niej stosować podziałkę. O wyborze zaś samej treści rozstrzyga przede wszystkim cel mapy, od którego także w znacznej mierze zawisłym jest sposób obrazowania. Ograniczymy się tutaj do wyliczenia najglówniejszych rodzajów map.

a) *Plany katastralne*. Są to rysunki, przedstawiające tylko rzut poziomy granic parcel, budynków, dróg, potoków, rzek itp. — słowem, uwidoczniające stosunki posiadania w celu wyznaczania podatków i uzyskania podstawy autentycznej do prawnego rozstrzygnięcia możliwych sporów

o nieruchomości. Dawniejsze plany w Austrii sporządzone były w podziale 1: 2880 lub (dla większych kompleksów lasowych) 1: 5460, dla nowszych zdjęć katastralnych przyjęto skalę 1 cm. = 25 m. czyli stosunek 1: 25.000, a dla obszarów większych miast skalę dwa razy tak wielką.

Treścią i wykonaniem podobne do katastralnych są *plany gospodarskie*.

b) *Plany lasowe*. Podają obok powierzchni i granic także rodzaj i wiek drzewostanu, wyręby i wogóle wszelkie dane, potrzebne do prowadzenia prawidłowego gospodarstwa leśnego. Podziałka najczęściej stosowana: 1: 2500.

c) *Plany miast*. Podają z reguły dokładnie nie tylko wszystkie place wolne, ulice, domy, wody i kultury, lecz zwykle także stosunki wysokości na terenie miejskim. Podziałka najpowszechniejsza: 1: 1000.

d) *Plany i karty hydrotechniczne*; mapy wybrzeży i mórz.

e) *Mapy topograficzne* (w ściślejszym znaczeniu). W podziale od 1: 25.000 do 1: 200.000 włącznie. Przedmioty po większej części jeszcze oddane są w rzucie poziomym geometrycznie wiernym, jak na planach, wiele jednak już jest przewiększonych albo wyrażonych tylko znakami konwencjonalnymi (umówionymi). Głównym celem tego rodzaju map jest ułatwienie orientacji w stosunkach geograficznych a raczej topograficznych rozleglejszych obrazów. Do nich należą przede wszystkim mapy wojskowe.

f) *Mapy geograficzne* czyli *przeglądowe* (Übersichtskarten). Podziałki mniejsze niż 1: 200.000. Obejmują całe kraje i część świata, nawet półkule ziemskie. W miarę pomniejszania się skali coraz mniej szczegółów drugorzędnych, a powierzchnia ziemi oddana już tylko w ogólnych rysach. Zarysy geometryczne przedmiotów muszą być w rosnącej mierze zastąpione znakami umówionymi. Nadają się szczególnie do celów nauki szkolnej (mapy ścienne, atlasy).

g) Prócz tego istnieją *mapy polityczne, geologiczne, klimatyczne, drogowe, kolejowe* itp., których treść i cel wyrażają dodawane określenia. Rodzaje map wymienione pod f) i g) układa się pospolicie dopiero na podstawie gotowych już map topograficznych.

4. **Sekcje wojskowego zdjęcia oryginalnego** (Militär-Aufnahmssektionen). Są to plany, zrysowane bezpośrednio na podstawie zdjęcia całej monarchii, które wykonywają topografowie wojskowi (Militärische Landesaufnahme, Mappierung). Powinny podawać

wiennie wszystkie szczegóły topograficzne, o ile tylko mogą mieć znaczenie militarne, a zarazem mają służyć za podkład dla wszystkich innych dzieł kartograficznych i czynić zadość ogólnym potrzebom nauki.

Metodę rysunku normują: oficjalny „klucz znaków” (Zeichenschlüssel) i osobno wydane objaśnienia do niego (Erläuterungen zum Zeichenschlüssel). Stosunek pomniejszenia 1: 25.000 pozwala wyrazić wszystko to, co może mieć znaczenie dla działań militarynych; tylko bardzo podrzędnych szczegółów nie włącza się w obraz tej mapy. Zdjęcia kraju dokonywa się w rzucie „ortogonalnym”, polegającym na tem, że promienie rzutowe prostopadle przecinają płaszczyzną rzutową (patrz nr. 1).

Podział powierzchni monarchii na sekcye zdjęcia dostosowany jest ściśle do podziału mapy szczegółowej; wyłożymy go niżej, gdy mowa będzie o tej mapie.

Z kilku sekcji zdjęcia oryginalnego, zawierających miejscowość o znaczniejszych rozmiarach i przyległe okolice, zestawia się t. zw. „plany okolic” (Umgebungspläne) w podziale 1: 25.000. Takie plany istnieją dla Karlsbadu, Maryenbadu, Wiednia i innych miast. Niektóre są w czarnym rysunku wykonane, inne kolorowane. Istnieje też sporządzona w tej samej podziale mapa kolorowa wschodnich Tatr. Wszystkie tutaj wymienione plany nazywają także „drobno-*stkowemi mapami topograficznemi*” (topographische Detailkarten). Z innych sekcji wojskowego zdjęcia oryginalnego, nie obiegających w handlu księgarskim, sporządza się dla technicznych i naukowych celów odbitki fotograficzne.

5. Mapa specjalna czyli szczegółowa (Spezialkarte). Służy za mapę wojenną w tych razach, w których bardziej szczegółowa znajomość terenu jest konieczna, w czasie pokoju zaś używają jej do studyów w dziedzinie taktyki wojennej, do badań naukowych i jako przewodnika po terenie.

Obejmuje obszar, sięgający od $41^{\circ} 45'$ do $51^{\circ} 15'$ szerokości północnej i od 27° do $44^{\circ} 30'$ długości wschodniej, liczonej od południka Ferro. Jej podział na cząstkowe arkusze czyli karty (fig. 1) przeprowadzony jest według systemu „pół stopniowych” (Gradfelder-, Gradkartensystem), opartego na rzucie drobnoosiatkowym (wielościennym, Polyederprojektion). Każdy arkusz obejmuje $\frac{1}{4}$ stopnia długości

a $\frac{1}{4}$ stopnia szerokości geograficznej. Południki i równoleżniki nie są nakreślone na samym obrazie, ale uwidocznione są i opisane cyframi na jej brzegach. Podstawą więc podziału mapy jest siatka linii geograficznych. Cały obszar monarchii podzielono na *pasy* czyli strefy (Zonen) i na *kolumny* (Kolonnen) (fig. 1). Obszar położony między dwoma równoleżnikami, oddalonymi od siebie o 15 minut łukowych, stanowi jeden pas. Wszystkich pasów jest 38; oznaczone są raz na zawsze cyframi arabskimi w porządku naturalnym liczb, począwszy od wysuniętego najbardziej na północ. Pierwszy zatem pas sięga od $51^{\circ} 15'$ do $51^{\circ} 0'$ szer. płn., drugi od $51^{\circ} 0'$ do $50^{\circ} 45'$ — trzydziesty ósmy od 42° do $41^{\circ} 45'$ tejże szerokości.

Obszar zamknięty między dwoma południkami, oddalonymi od siebie o 30° łukowych, stanowi jedną kolumnę. Kolumn jest razem 35. Ich liczenie postępuje od zachodu na wschód, a do oznaczania ich używa się cyfr rzymskich. Pierwsza kolumna obejmuje zatem obszar monarchii, przypadający między 27° i $27^{\circ} 30'$ dług. wsch. Ferro, druga obszar leżący między $27^{\circ} 30'$ a 28° — ostatnia zaś, 35-ta, sięga od 44° do $44^{\circ} 30'$ tejże długości.

Arkusze, należące do tego samego pasa, są sobie równe co do wymiarów, natomiast arkusze tej samej kolumny maleją, idąc ku północy (fig. 1). Jakkolwiek bowiem skutkiem kształtu sferoidalnego ziemi prostopadła odległość równoleżników, a stąd i wysokość kart poszczególnych ku północy wzrasta, jednak luki równoleżników, objęte tymi samymi południkami, maleją w szybszym postępie. Każdy zatem arkusz mapy specjalnej przedstawia trapez, którego wschodni i zachodni bok są sobie równe, północny atoli jest nieco mniejszy od południowego (o 60 do 90 metrów w naturze, a 1 milimetr średnio na karcie).

Każdy arkusz określa się stale podaniem pasa i kolumny, które się na nim krzyżują, oraz głównej miejscowości, przypadającej w jego ramach, n. prz. „Zone 9, Kol. XXXII Monasterzyska” — albo krócej: „9. XXXII. Monasterzyska”.

Południk i równoleżnik, które powinny krzyżować się w środku arkusza, dzielą go na 4 pomniejsze trapezy. Z nich każdy przedstawia obszar objęty jedną sekcją zdjęcia oryginalnego (fig. 2). Stąd sekcye oznacza się wymienieniem arkusza mapy szczegółowej, w którego skład wchodzi, dodając nadtto stronę

świata, w której przypada (N. W. = półn. zach.; N. O. = półn. wsch.; S. W. = płd. zach.; S. O. = płd. wsch.), n. p. „Militär-Aufnahmeaktion: Zone 16, Kol. XIV. S. O.“.

Mapa specjalna wykonana jest w podziałce 1:75.000. Znaczy to, jak wiemy, że 1 cm. na mapie równa się 750 m. w naturze. Ponieważ zaś na jeden krok wojskowy w Austrii liczy się średnio 75 cm. długości, więc 1 cm. na mapie szczegółowej odpowiada także 1000 krokom (1000^x), a 1 milim. 100 krokom (100^x) miary wojskowej. Stanowi to wielką wygodę przy używaniu tej mapy na terenie.

Aby ułatwić oznaczenie współrzędnych geograficznych (długości i szerokości) dla jakiegokolwiek punktu, brzegi każdego arkusza mapy szczegółowej podzielone są na minuty łukowe. Dokładniejsze jednak określenie współrzędnych geograficznych wymaga malej poprawki. Układ bowiem linii geograficznych w obecnie używanem wydaniu mapy specjalnej nie jest jeszcze oparty na ustalonych ostatecznie położeniach geograficznych stałych punktów tryangulacyjnych, które są podstawą dla zdjęcia oryginalnego całej monarchii. Skutkiem tego, by otrzymać sprostowane współrzędne geograficzne dla jakiegokolwiek punktu, należy długości podane na mapie poprzesuwać mniej więcej o 4-5 sekund na zachód, szerokości zaś o 1 sekundę na północ.

Podobnie jak z kilku przytykających do siebie sekyi zdjęcia oryginalnego składa się „plany okolic“, tak i z odpowiednich wycinków mapy szczegółowej zestawiane bywają „mapy okolic“ pewnych miejscowości (Umgebungs-karten), a nadto niektórych większych obszarów górskich. W podziałce 1:75.000 wydano między innymi mapy okolic Krakowa, Lwowa, Przemyśla, Wiednia i Karpat środkowych. Cztery pierwsze nabyć można także w druku kolorowym.

Rysunek mapy specjalnej opiera się na odbitkach fotograficznych sekcyi zdjęcia oryginalnego, wykonanych w rozmiarach 1:75.000. Treść jej prawie ta sama, co na sekcyach, opuszcza się tylko podrzędne przedmioty i szczegóły terenu tam, gdzie wyrazistość obrazu tego wymaga. Znaki stosowane na tej mapie objaśnia klucz osobny; są one zresztą z małymi wyjątkami te same, co dla zdjęcia oryginalnego.

Mapę specjalną utrzymuje się w ewidencji; znaczy to, że poszczególne karty od czasu do czasu poddaje się rewi-

zyi, według której następują potrzebne w danym razie uzupełnienia i sprostowania. Pod każdą kartą podany jest rok, do którego sięgają poprawki i uzupełnienia. Czytamy np. na arkuszu 7. XX. Żywiec: „Nach Kartenrevision 1902—1903“. Nadto na dolnym brzegu karty po lewej stronie dodaje się w uwadze, do jakiego klucza znaków stosowano się na danym arkuszu, np. na karcie 7. XX. Żywiec: „Nach Zeichenschlüssel 1894“. Sposób znaczenia bowiem ulega także od czasu do czasu pewnym, acz zwykle drobnym zmianom.

6. Mapa ogólna czyli generalna środkowej Europy (Generalkarte von Mitteleuropa).

Podziałka 1: 200.000.

1 cm = 2 km.; 3 cm = 8000× (kroków).

Mapa ta jest właściwą mapą wojenną armii austriacko-węgierskiej. W razie mobilizacji zaopatruje się w nią wszystkie niższe oddziały wojskowe.

Mapa generalna obejmuje obszar położony między 38° 30' a 53° 30' szer. płn. i między 24° 30' a 48° 30' dług. wsch. Ferro. Wykonana jest według systemu wycinków stopniowych (Gradkartensystem). Każdy arkusz obejmuje powierzchnię rozciągającą się przez 1° szerokości i 1° długości geograficznej (fig. 3). Wynika stąd, podobnie jak na kartach mapy specjalnej, obraz o kształcie trapezu. Przez środek karty przechodzi południk i równoleżnik o całkowitej, okrągłej liczbie stopni (bez minut). Według tych linii oraz głównej miejscowości, przypadającej w obrazie karty, określa się arkusz, n. p. „39° 50' Tarnów“ (fig. 4). Pierwsza cyfra podaje długość, druga szerokość geogr. dla punktu środkowego karty. Widocznem stąd, że na jeden arkusz mapy ogólnej składa się 8 arkuszy mapy szczegółowej, oczywiście zredukowanych do podziałki 1: 200.000 (fig. 4). Kierunek północno-południowy i zachodnio-wschodni wskazują krawędzie karty, odstające od środkowych linii geograficznych o 30 minut łukowych.

Mapa ta wykonana jest w 4 kolorach. Nierówności naziomu i przesieki leśne oddane są kolorem brązowym, lasy zielonym, wody niebieskim, pismo i inne przedmioty terenu czarnym.

Znaczenie znaków, stosowanych w rysunku, podaje osobny klucz. W zasadzie znaki te są nieomal te same co dla mapy specjalnej. Na mapie specjalnej też opiera się konstrukcja mapy generalnej. Tylko, że ze względu na

zmniejszoną podziałkę treść mapy specjalnej przechodzi w znacznej redukcji czyli ograniczona, uproszczona i uogólniona, w obraz mapy generalnej. Mimo takiej „generalizacji“ oddaje wiernie ogólną charakterystykę terenu i powinna zawierać wszystkie dane topograficzne, potrzebne do orientacji i do wyrobienia sobie pewnego sądu o naturze i właściwościach terenu, uważanych z punktu widzenia militarnego. Doświadczenie jednak wykazało, że dla okolic o terenie mocno poszarpanym lub silnie górzystym, mapa ta nie zawsze jest wystarczająca. Z tego powodu przystąpiono do ułożenia nowej mapy wojennej w podziałce nieco większej, bo 1:150.000, która atoli znajduje się jeszcze w stadyum próbnym.

Wszystkie inne mapy o podziałkach mniejszych niż 1:200.000 mogą dać tylko ogólny pogląd na pewne obszary lub uwidocznic dokładnie tylko szczegóły dobrane z pominięciem innych, stosownie do celu, dla jakiego mapa jest przeznaczona. Nie nadają się przeto do wnikającego w szczegóły studyum terenu i dla tego się nimi zajmować tu nie będziemy.

7. Treść obrazu kartograficznego. „Treścią“ mapy (Karteninhalt) nazywamy cały jej rysunek z wyjątkiem rzutu kartograficznego, uwidocznionego zresztą układem siatki geograficznej. Powszechnie rozróżniają rysunek poziomy, zwany „planem sytuacyjnym“ lub „sytuacją“ (Situationsplan, Lagenplan, Grundriß) i rysunek pionowy czyli „teren“ (Terrain, Bodenformen, Geländezeichnung). Rysunek poziomy czyli sytuacyjny obejmuje wszystkie przedmioty topograficzne, w których przedstawieniu uwidocznia się tylko ich rozciągłość w kierunku poziomym i wzajemne względem siebie położenie. Oddaje więc w rzucie poziomym wybrzeża morskie, wody lądowe, przejścia przez nie, drogi komunikacyjne, siedziby ludzkie, rodzaje gleby, pokrywy roślinne gruntu itp. Przedmioty te przedstawia się częścią za pomocą kropek, linii i figur geometrycznych, oddających ich rzuty poziome, częścią osobnymi, odpowiednio dobranymi znakami symbolicznymi, zwanymi także „sygnaturami“. W terminologii kartografów wojskowych wszystkie szczegóły, które nie są natury orograficznej, a stąd i wszystkie linie, figury i znaki, służące do oddania przedmiotów terenu i wód wraz z opisaniem, stanowią razem t. zw. „szkielet“ karty (Gerippe).

Rysunek terenu czyli krótko: „teren“ obejmuje wszy-

stkie szczegóły obrazu mapy, które przedstawiają naturalne ukształtowanie naziomu w kierunku pionowym, jego wypukłości i wklęsłości, słowem: rzeźbę gruntu. Uwidocznią więc nie tylko formy powierzchni naturalnej w rzucie poziomym, lecz nadto stosunki wysokości i pochyłości właściwe danej okolicy. Środkami wykreślnymi, którymi się kartografia posługuje w przedstawianiu terenu, są linie, kreski, różne sposoby cieniowania, wreszcie cyfry, podające wysokość celowo wybranych punktów znamienych.

8. Materiał podstawowy obu map topograficznych Austro-Węgier. Konstrukcyę mapy jakiegokolwiek poprzedza z reguły bezpośrednio lub pośrednio geometryczne zdjęcie terenu. Materiału podstawowego dla wszelkich prawie kart topograficznych austriackich dostarcza wojskowe zdjęcie oryginalne. Prace, których wymaga to zdjęcie, wchodzi po części w zakres geodezyi wyższej, o ile obejmują pomiar jednolity całej monarchii lub krajów ją składających (Landesvermessung), po części w zakres miernictwa niższego, o ile dotyczą szczegółowego zdjęcia mniejszych obszarów. Bezpośrednim owocem tych prac są owe sekeye zdjęcia oryginalnego, o których poprzednio już była mowa, i one to zawierają wszystek materiał, potrzebny do ostatecznego wypracowania wojskowych map topograficznych.

Pracami temi kieruje c. i k. wojskowo-geograficzny Instytut wiedeński, i używa do nich, o ile odbywają się w polu, wyłącznie oficerów armii. Oddział „astronomiczno-geodezyjny“ tego zakładu przeprowadza potrzebne obserwacye astronomiczne, tryangulacyę i niwelacyę scisłą. Oddział „zdjęć szczegółowych“ (Militär-Mappierungs-Abteilung) zajmuje się bezpośrednio zdejmowaniem terenu. Oddział „topograficzny“ wreszcie sporządza rysunek kart, gotowych do przedruku. Wykonywający zdjęcie w polu nazywa się w terminologii wojskowej „maperem“ (Mappeur).

Szczegółowy opis wszystkich czynności, których rezultatem jest konstrukcyja mapy, nie leży w ramach tej książeczki. Ograniczymy się więc do naszkicowania stosowanej przy zdejmowaniu topograficznym metody w najistotniejszych rysach. Zdjęcie kraju zaczyna się od celowego wyboru pewnej ilości punktów, po całej jego powierzchni rozprószonych, i utrwalenia

ich nadziemnymi i podziemnymi znakami (markami). Przez połączenie tych punktów idealnymi prostymi powstaje zwarta sieć trójkątów, t. zw. sieć tryangulacyjna. Długości tych boków oraz położenie wzajemne wierzchołków (węzłów) oblicza się na podstawie starannych pomiarów kątowych, przy czem za podstawę obliczeń (Basis) służy jeden stosownie obrany bok, którego długość mierzy się z wszelką możliwą ścisłością. Tym sposobem oraz za pomocą równoległe prowadzonych postrzeżeń astronomicznych oznacza się dokładnie położenie geograficzne (długość i szerokość) wszystkich punktów stałych sieci tryangulacyjnej (Fixpunkte). Obok tego przeprowadza się niwelację ścisłą (Präzisionsnivellement) po możliwie licznych liniach wzdłuż i wszerz kraju, nawiązując ją do średniego stanu Morza Adryatyckiego w porcie Tryestyńskim. Niwelacja ta daje wysokości bezwzględne wszystkich punktów tryangulacyjnych i mnóstwa innych.

Po tych pracach wstępnych oddziały „maperów“ przystępują do zdejmowania szczegółowego terenu sekcjami, posługując się przeważnie metodą stoliczkową, o ile chodzi o zdjęcie planu sytuacyjnego, metodą zaś trygonometryczną i barometrem przy pomiarze wysokości. Przy zdejmowaniu szczegółowym korzysta się też wydatnie z istniejących już map i planów, zwłaszcza katastralnych.

9. Wskazówki, dotyczące nabywania map wojskowych.

Wszelkie wojskowo-topograficzne mapy Austro-Węgier wykonywa wyłącznie c. k. wojskowo-geograficzny Instytut w Wiedniu, który jednak nakład swoich wydawnictw, dostępnych dla szerszej publiczności oddał dla Przedlitawii w komisję księgarską R. Lechnera w Wiedniu, Graben 31. Kto więc nie chce użyć zwykłej drogi księgarskiej, powinien po mapy wojskowe zwrócić się do tej firmy.

Mapa specjalna (1:75000) — Spezialkarte der öst.-ung. Monarchie, obejmująca także Bośnię, Hercegowinę, dorzecze rzeki Lim, Czarnogórze i Serbię, składa się z 805 oddzielnych arkuszy, wykonanych w tonie czarnym. Cena arkusza: 1 Kor. Osobny arkusz (Zone 1, Kolonne IX) zawiera tablicę znaków czyli klucz. Za naklejenie na płótno dopłata 80 hal. od arkusza.

Mapa generalna środkowej Europy (1:200,000) — Generalkarte von Mitteleuropa, — 280 arkuszy wydawanych w druku kolorowym. Cena arkusza: 1'20 Kor. Klucz znaków: 60 hl. Arkusz podklejony płótnem: 2'00 Kor.

W podziale obu powyższych map na poszczególne arkusze według pasów i kolumn orientują dwie osobne karty poglądowe:

Übersichtsblatt der Spezialkarte — i

„ „ Generalkarte, „ „

każda po cenie 20 hal.

Z t. zw. map okolic (Umgebungskarten), wykonanych w różnych rozmiarach, prze ważnie w skali 1:75000 wymieniamy odnoszące się do Galicji:

Karpaty środkowe (Zentral-Karpathen) 1:75000, w tonie czarnym 1'80 Kor., na płótnie 3'60 Kor. Mapa ta, jako zbyt przestarzała, nie posiada obecnie wielkiej wartości, o ile chodzi o Zakopane i Tatry wysokie.

Kraków, 1:75000 (Umgebungskarte von Krakau), w druku czarnym 1'60 Kor. w druku kolorowym 3'40 Kor.

Lwów, 1:75000 (U. v. L.) — w tonie czarnym 1'80 Kor., kolorowym 2'68 Kor.

Przemysł, 1:75000 (U. v. Prz.) — w druku czarnym 1'60 Kor. kolorowym 2'40 Kor.

Tatry wschodnie — Tatra-Gebiet — 1:25000, tylko w druku kolorowym 6'00 Kor., podklejone 9'60 Kor. Nazwy topograficzne na tej mapie są niedokładne lub wprost mylne Dlatego polecamy interesowanym lepsze wydanie tej mapy z nomenklaturą polską p. t.: »Tatry wysokie«, które wyszło staraniem i nakładem Towarzystwa Tatrzańskiego. W handlu jej niema, lecz można ją nabyć w biurze T.T. w Zakopanem lub w Krakowie. Cena 6 Kor. za egzemplarz niepodklejony, a 8 Kor. za podklejony.

Profesorowie i uczniowie szkół średnich na mocy rozporządzenia c. k. ministerstwa wojny mogą nabyć mapy specjalne i generalne (łącznie z kluczami) po niższej cenie, jeśli zamówienie nastąpi za pośrednictwem dyrekcji odpowiedniego Zakładu, w którym uczą lub pobierają naukę, i na osobnych blankietach, których dostarcza na żądanie wspomniana wyżej księgarnia Lechnera.

Odbitki fotograficzne sekcji wojskowego zdjęcia oryginalnego zwykle dostępne są dla osób cywilnych tylko pod pewnymi warunkami.

Starający się o takową odbitkę powinien wnieść osobne podanie do Instytutu geograficznego lub do ministerstwa wojny. Cena jednej sekcji wynosi dla osób cywilnych około 12 Kor. Jeśli wszakże nastąpiło zezwolenie na wydanie odbitki, w razie odbioru przynajmniej 50 egzemplarzy tej samej sekcji cena znacznie się obniża.

Wojskowy Zakład geograficzny sporządza także na osobne zamówienie karty specjalne jakichkolwiek okolic (Umgebungskarten 1:75000) i w ramach, w jakich kto zechce. Trzeba jednak zamówić od razu paręset egzemplarzy.

Wszelkich zresztą bliższych informacji co do map wojskowych dostarcza chętnie księgarnia Lechnera, która wydała także (obecnie już niekompletny) katalog publikacji wojsk.-geogr. Zakładu z licznymi objaśnieniami i próbkami map.

OBJAŚNIENIE RYSUNKU MAPY.

10. **Tablica znaków, klucz** (Zeichenschlüssel). Kompletnie, uporządkowane zestawienie znaków, używanych na mapach wojskowych, zawierają 3 tablice, zwane „kluczami znaków”. Z nich jedna odnosi się do planów zdjęcia oryginalnego i map drobnostkowych (1: 25.000), jedna do mapy specjalnej (1: 75.000), a jedna do mapy generalnej (1: 200.000). Porównyując te 3 klucze, przekonywamy się, że w austriackiej kartografii wojskowej panuje na ogół jednolity w zasadzie system znaczenia, co ułatwia wielce przechodzenie z map jednego typu do map typu innego. Klucze podają znaczenie każdej sygnatury, przeważnie jednak nie mówią nic o zasadach przestrzeganych w jej stosowaniu. O tych to zasadach informuje osobna książeczka p. t. „Erläuterungen zum Zeichenschlüssel”.

Bardzo wygodnym zarówno dla użytku praktycznego, jak i dla dokładniejszego studium kartografii austriackiej jest wydany przez wojsk.-geogr. Zakład „*klucz kieszonkowy*” (Portativer Zeichenschlüssel), w formie małej ósemki, zawierający wszystkie wymienione wyżej klucze razem i to zarówno obecnie obowiązujące jak i dawniejsze, a prócz tego objaśnienie najczęściej używanych skrótów i wyrazów niemieckich (czeskich, węgierskich, włoskich, itp.). Klucz ten jest do nabycia w księgarni Lechnera za cenę 5 Kor.

Ponieważ w wyborze i normowaniu znaków kartograficznych dla map wojskowych czynniki miarodajne kierować się muszą względami nie tylko na postępy techniki reprodukcyjnej, lecz także i na zmieniające się z biegiem czasu warunki i potrzeby strategii i taktyki wojennej, a nadto i doświadczeniem poprzednio nabytym, przeto nie dziw. że klucz znaków od czasu do czasu ulega pewnym reformom. Następstwem tego jest, że do należytego korzystania z map wojskowych potrzebna jest znajomość nietylko obecnie obowiązujących, ale także i starszych kluczy, oczywiście o tyle, o ile się różnią od nowszych. Niepodobna bowiem po każdej zmianie klucza przerobić odrazu na nową

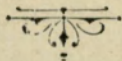
modłę wszystkich, na setki się liczących, arkuszy skladowych którejkolwiek mapy. Jednakże różnice między poszczególnymi kluczami, które kolejno były w użyciu, nie są zbyt radykalne i nie obciążają też zbyt mocno pamięci.

Starsze klucze datują się z lat 1875, 1882 i 1888, a różnią się od nowszych tylko odmiennym rysowaniem i określeniem dróg, nadto odmiennym drukiem nazw topograficznych. Dziś rzadko już spotyka się arkusz, wykonany jeszcze według którego z tych kluczów. Nowsze klucze pochodzą z lat 1894 i 1904 (1905). Według pierwszego zrytowana jest większa część kart, będących obecnie w użyciu. Klucz z r. 1904 (1905) przepisany dla nowego zdjęcia oryginalnego monarchii, które już jest w toku, jakoteż dla nowego wydania mapy specjalnej i dla układającej się nowej mapy przeglądowej Europy (1: 750.000), różni się od poprzedniego głównie stosowaniem innego pisma i niewydatnianiem „reperów“ (stałych punktów) niwelacji ściślej. W ostatnich czasach dodano jeszcze parę drobnych zmian. My w rozbiórce rysunku kart różnice, zachodzące między obu najnowszymi kluczami, o tyle tylko uwzględnić będziemy, o ile sam przedmiot tego będzie wymagał.

Znaki topograficzne są przeważnie tak dobrane, iżby samym kształtem czytającemu przypominały odrazu przedmiot, który oznaczają. Obok wielu znaków dopisane są nadto pierwsze litery wyrazu, którym język niemiecki określa odnośny przedmiot. Pilne studium klucza dla początkującego w czytaniu map jest rzeczą niezbędną, jednak doświadczenie poucza, że do gruntownego wniknięcia w rysunek mapy, do biegłości w szybkim i trafnym rozpoznawaniu przedmiotów na niej zobrazowanych, dochodzi się dopiero przez częste i uważne porównywanie rysunku kartograficznego z rzeczywistością natury. Dopiero przechadzki i wycieczki przedsięwzięte z mapą w rękę mogą nas nauczyć gruntownego zrozumienia symboliki mapy i przysposobić należycie do racjonalnego z niej korzystania.

Nie wystarczy też rozczytywanie się na jednym lub drugim wycinku mapy, lecz studyować trzeba karty różnych okolic. Istnieją bowiem w naturze rozmaite typy terenu i krajobrazu, każdy zaś odznacza się przed innymi pewnymi wybitnymi, sobie tylko właściwymi rysami. Te różnice zaś muszą się odbić także na rysunku kartograficznym. Inaczej na mapie wygląda okolica karpacka, inaczej niż nadwiślański, a jeszcze inaczej płaskowyż podolski. Rysunek wiel-

kich miast i otaczającego je terenu będzie zawierał wiele szczegółów, których nie znajdziemy na obrazie odludnych krain górskich. To też dołączone do tej książeczki wycinki z kart, przedstawiających okolice Starego Sambora, mają służyć tylko za podkład do wykładu, za materiał ilustracyjny, na którym początkujący ma uczyć się stawiać pierwsze kroki w umiejętnem czytaniu map topograficznych, zaprawić się do uważnego rozbioru wszystkich danych mapy i zaznajomić się z drogą, wiodącą do zupełnego ogarnięcia materiału, zawartego w obrazie kartograficznym.

I. Rysunek poziomy czyli sytuacyjny.

A. MAPA SPECYALNA.

(1: 75.000).

a) Pismo.

11. Rodzaje pisma i ich zastosowanie. Niema symbolika obrazu kartograficznego wymaga koniecznie uzupełnienia i objaśnienia napisami, któreby czytającemu umożliwiły a przynajmniej ułatwiły zorientowanie się wśród najważniejszych szczegółów topograficznych, zawartych w tym obrazie. Dla wszystkich trzech map wojskowych przyjęto za zasadę, żeby przedmioty, należące do tego samego rodzaju rzeczy, opisywano jednakowem. przedmioty różnych kategorii natomiast różnem pismem. Ma to zapobiegać z góry mylnemu odnoszeniu napisów do przedmiotów, nimi nie oznaczonych. Drugą zasadą jest wyrażanie przedmiotów tej samej kategorii, ale odmiennej wielkości, przez większe lub mniejsze rozmiary liter tego samego typu. Normy dla opisanja map wojskowych (Beschreibung) podają poszczególne klucze; w kluczu kieszonkowym (Portativer Zeichenschlüssel) tablica III zawiera wzory pisma, ustanowionego dla sekcji zdjęcia oryginalnego, tablica XI dla mapy specjalnej i generalnej.

Na przeważnej części kart mapy szczegółowej, będących w obiegu, opisanie wykonane jest według postanowień klucza z r. 1894, na reszcie widnieje już pismo zgodne z normą podaną kluczem z r. 1904. Opisanie dołączonego do tej książeczki wycinka mapy specjalnej odpowiada przepisom starszego klucza.

Rodzaje pisma, używane na mapie specjalnej, są następujące:

- a) pismo rzymskie stojące — tylko wielkie litery (majuskuły) w pozycji stojącej;
- b) pismo rotondowe — wielkie i małe litery (minuskuły) w pozycji stojącej;
- c) pismo rzymskie pochylone — tylko wielkie litery w pozycji pochylonej;
- d) kursywa — wielkie i małe litery w pozycji pochylonej;
- e) pismo blokowe (belkowe) — wszystkie kreski o jednokowej grubości;
- f) pismo batardowe (zwane pospolicie rondowem) — litery w pozycji stojącej.

Według klucza z r. 1894:

Pismem wymienionem pod a) pisane są nazwy miast, twierdz i portów wojennych. Na dołączonej mapie: Stary Sambor, Starasól.

Pismem wymienionem pod b) opisane są targowice i wsie, mające w miejscu urząd parafialny. Na mapce: Terszów, Straszewice, Baczyna, Waniowice i inne.

Według klucza zaś z r. 1905:

pismem rzymskim stojącym pisze się tylko nazwy twierdz, portów wojennych i miast, liczących wżwyż 10.000 mieszkańców;

pismem rotondowem — tylko nazwy miast liczących 10.000 dusz lub mniej.

Targowice i wsie, w których liczba ludności wynosi przeszło 10.000 aż do 50.000, oznacza się pismem rzymskim pochylonym; jeśli zaś zaludnienie dochodzi najwyżej 10.000, kursywą.

Mniejsze osady i siedziby, przysiółki, odosobnione folwarki, kościoły, klasztory, fabryki, zajazdy itp., oba klucze polecają opisywać kursywą. Na dołączonej karcie: Stararopa, Sasy, Bzany, Czereśniska, Smolnica i inne.

W postanowieniach, dotyczących opisanania innych przedmiotów topograficznych, oba klucze są zgodne z sobą. Zatem:

Nazwy mórz i ich części, większych jezior, rzek, mających przynajmniej 300 km. długości, kanałów splawnych itp. piszą się pismem rzymskim pochylonym. Na dołączonej mapie: „Dniester Fluß”.

Nazwy mniejszych rzek, potoków, sztucznych rowów odpływowych, wodociągów, drobniejszych wód stojących, moczarysk, źródeł, nadto i ważnych linii komunikacyjnych oddaje się kursywą. Przykłady: Smolanka p. (= potok), Jabłonka, Krzemianka, Lenina p. i inne strumienie.

W nazwach państw, przytykających do monarchii, większych obszarów, całych okolic, wysp i kultur roślinnych używa się pisma blokowego. Przykłady: Buczów, Las wielki, Czarne Krupienki, Jedlinka, Kundieska, itp.

Łańcuchy, szczyty i skłony górskie, doliny, wogóle szczególne orograficzne wszelkiego rodzaju opisuje się pismem bataradowem (rondowem). Przykłady: Bzanie, Woslycz, Janków, Kundieska i inne.

Jakie wskazówki co do rozmiarów opisanego przedmiotu zawiera wysokość i grubość użytych w napisie liter, o tem dostatecznie pouczają wzory i objaśnienia, podane w odnośnych kluczach.

Napisy idą przeważnie od zachodu na wschód czyli od lewej ku prawej, i o ile to możliwe, równoległe do górnego i dolnego brzegu karty. Nazwę kładzie się tuż obok przedmiotu nią opisanego, zwykle po stronie wschodniej, chyba, że brak miejsca zmusza kaligrafa do umieszczenia jej z innej strony. Jednakże nazwy wód, grzbietów górskich, dolin, linii komunikacyjnych, szeroko rozpostartych kultur, granic itp. pisze się w naturalnym kierunku form i przedmiotów terenu, niemi określonych. Przykłady: Jablonka, Smolanka, Jasienica, Dniester Fluß, Krzemianka.

Nazwy gór umieszcza się przeważnie na pln. lub na pld. od znamienia wysokości (kółeczko lub trójkącik), nazwy okolic i kultur wewnątrz przestrzeni, niemi objętych. Przykłady: Bzanie, Woslycz, Janków, Kundieska (wierzchołek); Buczów, Las wielki, Kundieska (las), Isajowice, Czarne Kupienki.

Według rozporządzenia ministra wojny z r. 1892 na kartach okolic, zamieszkałych przez ludność różnojęzyczną, podawane być mają nazwy, używane w każdym z języków miejscowych, którym posługuje się „znaczniejszy“ procent ludności, jeśli nazwy, używane w odnośnych językach, różnią się „istotnie“ pod względem brzmienia. Najczęściej dająca się słyszeć nazwa ma być położona na pierwszym miejscu, inne na drugim. Niestety, rozporządzenia tego dokładnie nie wykonano. Wprawdzie na kartach, obejmujących kraje węgierskie, zauważyć można pewną niemal skrupulatność w madyaryzacji nazw słowiańskich lub rumuńskich, takich nawet wioszczyn, w których prócz proboszcza, nauczyciela i wójta nikt po węgiersku nie rozumie i nie mówi; na kartach zaś, odnoszących się do Galicyi, wciąż jeszcze figurują albo wyłącznie albo na pierwszym

miejscu takie napisy, jak: Neu-Sandec, Saybusch, Stanislaw, Kolomea itp.

b) OSADY. BUDYNKI, ULICE, OGRODY.

12. Opis Terszowa. (Zobacz dołączoną mapę!)

W rysunku osad ludzkich (miast, wsi, przysiołków, folwarków itp.) uwydatnia się przede wszystkim geometryczny układ dzielnic i ulic, względną szerokość ulic i uliczek, tudzież rodzaj ugrupowania budynków.

Na obrazie karty Terszów przedstawia się jako wieś parafialna, dość symetrycznie zabudowana. Środkiem jej w kierunku prawie północno-południowym przechodzi główna ulica, lekko w stronę zachodu wygięta. Przypuśćmy, że szerokość tej ulicy w naturze wynosi w najlepszym razie 10 metrów, to na rysunku w skali 1:75.000 powinnyby wynosić 0.13 mm. przy zachowaniu skali. Tymczasem rozszerzono ją na karcie do $\frac{1}{2}$ mm. czyli „przewiększono“ ją, by uwidocznic jej zdatność dla ruchu wozowego. Na krańcu północnym osady przechodzi ta ulica w trakt, wiodący do Starego Sambora, na południowym zaś w trakt, który prowadzi do wsi Busowisko, przypadającej już poza ramy karty.

Główną tę ulicę przecina kilka uliczek poprzecznych pod kątem niemal prostym. Tam, gdzie boczne uliczki wybiegają z ulicy głównej, linie brzeżne tej ostatniej są poprzerywane.

Domy mieszkalne i budynki gospodarskie wyrysowane są w postaci drobnych czarnych prostokątów; kontury ich oddają rzut poziomy (przeważnie przewiększony) i kierunek ścian. Rysunek uwydatnia także rzędy, w jakich ustawione są zabudowania, ich orientację czyli położenie względem stron świata, nadto uwidocznia, że te szeregi budynków nie są zwarte, lecz mają przerwy.

Czy karta zawiera wszystkie bez wyjątku budynki tej osady i innych? To zależy od rozmiarów osady. Drobniejsze, odosobnione grupy domostw oddaje się zwykle w komplecie; planów osad większych nie można najczęściej dokładnie kopiować z powodu braku miejsca na mapie (skutkiem wielkiego pomniejszenia 1:75.000). Kartograf wpisuje więc w rysunek gęściej zabudowanych osad tyle tylko budynków, ile potrzeba i wystarczy do ogólnej charakte-

rystyki ich ugrupowania i do przedstawienia rozciągłości osady we wszystkich kierunkach.

Kształt i położenie figur geometrycznych, przedstawiających budynki a raczej rzuty poziome, pouczają nadto, którymi bokami, podłużnymi czy poprzecznymi, budynki zwrócone są do przyległej ulicy lub drogi.

Rysunek osad powinien także uwydatniać starannie wszelkie budynki ważniejsze, zwłaszcza pod względem militarnym, a więc te, które przed innymi zdatne są do obrony lub do oryentowania się w rozkładzie osady, jakoto: kościoły, klasztory, pałace, koszary, fabryki, gmachy urzędów publicznych itp. Tego rodzaju budynki przewiększa się w rysunku, jeśli potrzeba, lub nawet przedstawia osobnymi znakami. Takim znakiem konwencyonalnym — kółkiem z natkniętym krzyżykiem — uwidoczniiony jest kościół (cerkiew) w Terszowie. Na mapie specjalnej znak ten służy do oddawania kościołów wszelkich wyznań i obrządków chrześcijańskich bez różnicy, a nadto t. zw. kaplic mszalnych.

Na prawo czyli na wschód od cerkwi dostrzegamy grubą kropkę z chorągiewką. Tym znakiem znowu wyraża się stacje i przystanki kolei żelaznej. Dopisane pod nazwą „Terszów“ litery H. St., będące skróceniem niemieckiego wyrazu „Haltestelle“, objaśniają nas, że w tem miejscu znajduje się przystanek kolejowy.

Z głównej ulicy, przerywnąjącej Terszów, wybiega kilka cienkich linii, najeżonych z rzadka drobnymi kolcami. Jestto sygnatura, oznaczająca ogrodzenia (parkany, płoty suche lub żywe).

Kilka innych szczegółów, dopełniających rysunku Terszowa, na razie pomijamy; ich objaśnienie podane będzie niżej w stosowniejszem miejscu.

Uwagi ogólne. Rysunek mapy specjalnej nie uwydatnia różnicy między domami mieszkalnymi a budynkami gospodarczymi; jedne i drugie przedstawione są jednakowo, zawsze w rzucie poziomym i w należytej oryentacji.

Osady (miejscowości zamieszkałe) dzielą się pod względem topograficznym na *a*) przysiółki (Weiler, Rotten), składające się z kilku tylko domostw; *b*) wsie (Dörfer); *c*) targowice (Märkte) i *d*) miasta (Städte). Wyrazem tego podziału jest przedewszystkiem stosowanie różnorodnego piśma w nazwach osad.

Ze względu na ugrupowanie domostw rozróżniają:

Osady zamknięte (geschlossene Ortschaften), które, gdy są wyciągnięte w jednym kierunku a w drugim stosunkowo wąskie, nazywają się osadami podłużnymi (Langenorte); *osady grupowe* (Gruppenorte), w których zabudowania skupiają się w grupach, między sobą przerwanych; *osady z rzadka zabudowane* (zerstreute Orte), w których budynki do tego stopnia są porozrzucane lub tak zgrupowane, iż przynależność ich wzajemna nie jest odrazu widoczna z mapy.

Ulice przedstawia rysunek karty zawsze jako nieprzerwane białe pręgi, przecinające tło osady. Jak najwierniej powinno być uwidocznione ich wzajemne połączenie czyli cała ich sieć. Rysunek charakteryzuje nadto ich zdatność lub niezdatność do użytku pojazdów wojskowych. Ulice, któremi jechać mogą wozy trenowe i armaty polowe — befahrbare Gassen — mają w rysunku mapy specjalnej około $\frac{1}{4}$ mm. szerokości; wszelkie inne, zdatne tylko dla ruchu pieszego — nicht befahrbare Gassen — rysuje się o połowę wężej.

13. **Stary Sambor.** Rysunek przedstawia osadę zamkniętą, podłużną, a pismo nazwy wskazuje, że jestto miasto, liczące mniej niż 30.000 mieszkańców.

Domostwa tutaj gęściej skupione, niż w Terszowie. Główna ulica, scharakteryzowana jako zdatna dla ruchu pojazdów wojskowych, biegnie w kierunku północno-południowym, a na obu krańcach miasta przechodzi w trakt bity.

W środku osady spostrzegamy obszerny plac wolny, — rynek czy targowicę. W jego obrębie widnieje znak kościoła. Sygnaturę tę rysuje się zawsze tak, by środek kółka znajdował się w tem miejscu, w którym przypada także sam środek gmachu kościelnego. Jedyny wyjątek od tej reguły poznamy nieco niżej. Rozumie się samo przez się, że z takiego znaku konwencyonalnego i innych podobnych nie można wyczytać, jak wygląda rzut poziomy lub kształt zewnętrzny budynku przedstawionego.

W dzielnicy, przyległej od zachodu, godną uwagi jest charakterystyka ogólnego ugrupowania domów. Te np., które stoją przy samym placu, tworzą zwarty szereg. Śród sieci ulic i uliczek, przerywających tę dzielnicę, tylko szersze są dostępne dla pojazdów wojskowych. Minimalna szerokość ulicy, wymagana do scharakteryzowania jej jako

zdatnej dla przejazdu artylerii polowej i taboru, wynosi 2.20 m.

Nieco dalej na północ widnieje trójkąt z natkniętym krzyżem. Jestto znowu kościół (cerkiew), jednowieżowy, tym razem „trygonometryczny“, t. j. będący równocześnie stałym punktem tryangulacji wojskowej. Każdy tego rodzaju punkt oznacza się małym trójkątem, tak umieszczonym, by środek jego przypadał w to miejsce, gdzie w naturze znajduje się rzeczywisty punkt pomiaru tryangulacyjnego. U kościołów trygonometrycznych zwykle środek podstawy wieży (lub jednej z wież, jeśli jest ich dwie), jest tym punktem. Jeśli jednak wieża, służąca za punkt tryangulacyjny, nie jest z kościołem w jeden nieprzerwany budynek złączona, lecz stoi osobno, wtedy trójkącik rysuje się w właściwym miejscu pomiaru, a obok kładzie się zwykły znak, wyrażający kościół. Podobnie, gdy inne przedmioty, jak wiatraki, ruiny, pomniki itp. służą za stałe punkty tryangulacji, w rysunku uwidocznia się odnośny punkt trygonometryczny trójkątem, a obok niego umieszcza się odpowiedni znak konwencyonalny, wyrażający rodzaj przedmiotu, wraz z jego nazwą.

Po lewej stronie cerkwi trygonometrycznej w Starym Samborze spostrzegamy jeszcze ogrodzoną parcelę z wkreślonym wewnątrz krzyżykiem. Tym znakiem oddaje się cmentarze, nie wyjmując izraelickich ani mahometanickich.

Dwie cienkie linie wężykowate, wijące się przez miasto, jedna od południa na północ, druga od zachodu na wschód, a zbiegające się tuż nad literą S wyrazu „Stary“, przedstawiają bieg dwóch strumyków, przepływających miejscowość a uchodzących po jej stronie wschodniej do Dniestru.

Tuż pod napisem „Stary Sambor“ umieszczone są w jednym rzędzie cztery różne znaki, służące do bliższej charakterystyki osady. Kółko z wpisaną literą B oznacza starostwo; trąbka pocztylionska — urząd pocztowy, utrzymujący regularny przewóz osób; gruba kropka z pochyloną nad nią dźwignią esowatą — urząd telegraficzny; liczba 358 podaje wysokość bezwzględną miejscowości. Zasady, obowiązujące w stosowaniu powyższych czterech znaków na mapie specjalnej, są następujące:

Z urzędów i władz publicznych cywilnych, istniejących

w danej osadzie zaznacza się — i to osobnym znakiem — tylko urzędy polityczne, u nas starostwa, na Węgrzech urzędy komitatowe. Nie podaje się natomiast władz sądowych.

Trąbka oznacza urząd pocztowy większy, przy którym istnieje regularny przewóz osób. Jeśli przewóz osób jest ograniczony, nieregularny, albo nie istnieje wcale, zastępuje się trąbkę znakiem, naśladującym kształt listu.

Z urzędów telegraficznych uwidocznia się osobnym znakiem wyłącznie państwowo, i to, o ile nie znajdują się na stacjach kolei żelaznej. Stacje telefoniczne podaje się wszystkie bez wyjątku, publiczne czy prywatne, oczywiście tam tylko, gdzie istniały już w roku, z którego karta pochodzi, lub w którym po raz ostatni była poprawiana. Osobnym także znakiem — kształtu wanienki — oznacza się zdroje i uzdrowiska, istniejące w miejscowości, jeśli są przez władzę publiczną koncesyjonowane.

Wszystkie dopiero co wyliczone znaki kładzie się tuż pod nazwą lub tuż obok nazwy miejsca, do którego się odnoszą, w tym samym porządku, w jakim je omówiliśmy.

Wysokości bezwzględne (absolutne) czyli „koty“, podawane na mapie specjalnej (i na generalnej), wyrażone są zawsze w metrach i podają wzniesienie odnośnego punktu ponad poziom normalny czyli zerowy, za który dla Austro-Węgier przyjęto średni wodostan morza Adryatyckiego w porcie Trysteńskim. Umieszczone przy nazwach osad, wysokości te odnoszą się zawsze do progu głównego wejścia miejscowego kościoła (w Bośni niierzadko meczetu), nigdy zaś do szczytu wieży kościelnej. Jeśli zaś w osadzie jest więcej kościołów, wtedy kościół (lub meczet), do którego podaną wysokość należy odnieść, uwidatnia się silniejszym nieco rysunkiem kółeczka i wpisana w jego środek kropką. Jeśli jeden z kościołów miejscowych jest trygonometrycznym, podana wysokość odnosi się do tego kościoła, a gdy wreszcie takich trygonometrycznych kościołów w jednej osadzie jest kilka, wtedy ten, którego wysokość umieszczono obok nazwy osady, wyróżnia się albo wpisaniem kropki w odnośny trójkąt albo osobnym dopiskiem, usuwającym wątpliwość. Cyfra 358, stojąca pod nazwą „Stary Sambor“, wyraża tedy, że próg głównych drzwi wchodowych kościoła trygonometrycznego, znajdującego się w osadzie, tą nazwą opisaną, wznosi się na 358 m. nad poziom morza Adryatyckiego.

14. **Starasól.** Osada zamknięta, podłużna. Litery, użyte w opisanu, wyrażają, że jest to miasto o zaludnieniu nie-dochodzącem 30.000 dusz.

Rysunek tej osady nie różni się zasadniczo od obrazu Starego Sambora, o ile chodzi o typ ogólny. I tutaj uwi-docznione są główne i boczne ulice, ogrodzenia, nadto aż 4 kościoły czy cerkwie, wśród nich jeden trygonometryczny, dwuwieżowy, dalej cmentarz, strumień przepływający mia-steczko z zachodu na wschód, oraz dwa mniejsze potoki, wpadające weń z prawego i lewego boku. Nazwę głównej strugi wodnej — „Solny potok“ — położono nieco dalej na wschód obok przysiółku „Twary“.

Wysokość absolutna poziomu kościoła trygonometry-cznego czyli kota 352 umieszczona jest tym razem tuż obok znaku tegoż kościoła. Pod napisem „Starasól“ zaś widnieje tylko jeden znak: obraz listu. Co wyraża, powiedzieliśmy wyżej.

Szczegółem, występującym w rysunku tej osady wy-różniej i obficie niż w obrazie poprzednio omawianych miejscowości, są ogrody. Uwidoczniają je półka, zamknięte liniami kolczastymi i wycieniowane delikatnymi kresecz-kami. Tu i ówdzie widać wewnątrz nich wyrysowane znaki budynków, z czego wynika, że w tych miejscach domy mieszkalne a niezawodnie też i inne zabudowania otoczone są ogrodami.

Jeśli w parcele ogrodowe wpisane są drobne kółeczka o $\frac{1}{4}$ mm. średnicy z kreseczką u dołu na prawo zwróconą, sygnatura ta wyraża ogrody zadrzewione lub sady; gdy ta-kich kółeczek niema, zacięniowane parcelki przedstawiają ogrody warzywne. Zaraz tu dodajemy, że w rysunku wię-kszych ogrodów i parków uwidocznia się nadto wszystkie drogi jezdne i główne ścieżki, jakoteż znajdujące się tam ewentualnie stawki. W rysunku Starejsoli dostrzegamy ogrody z drzewami na półn. i na półn.-zach. od kościoła try-gonometrycznego, a dalej jeszcze ponad napisem „Stara-ropa“. Liczne ogrody i sady zawiera wydłużony rząd osad, ciągnący się od Baczyny do Mrozowie.

Kółeczka drobne podkreślone, o których wyżej była mowa, służą wogóle do oddawania drzew, rosnących na łą-kach i pastwiskach, w ogrodach i sadach, na wolnych pla-cach miejskich, tudzież do wyrażania zarośli i krzaków. Nie uwidocznia się dokładnej liczby drzew, stojących na rzeczywiście terenie, gdyż nie miałyby to sensu, lecz po-

przestaje się na ogólnej charakterystyce podług natury, to znaczy: uwidocznia się odpowiednim sposobem rysunku, czy drzewa stoją samotnie, w rzędach (alejach) lub w grupach (kępach). O rysunku kultur leśnych w innym miejscu będzie mowa (nr. 26).

15. **Ćwiczenia** (do przerobienia na dołączonej mapie 1: 75.000).

1) Co znaczą liczby, położone przy nazwach: Baczyna, Straszewice, Kobło Stare, Bereźnica? Wskazać punkty, do których się te wysokości odnoszą!

2) Odszukać cmentarze w Strzelbicach i w Koble Starem!

3) Wskazać ogrody i sady w Posadzie wyżnej, Zawadce i Terszowie!

4) Objaśnić znaczenie kółeczek, nakreślonych dokola cerkwi w Koble Starem!

5) Gdzie napotyamy w Starej soli odosobnione drzewa poza ogrodami?

c) LINIE KOMUNIKACYJNE I SZCZEGÓŁY TOPOGRAFICZNE, WZDŁUŻ NICH NAPOTYKANE.

16. **Opis traktu bitego, wiodącego z Starejsoli przez Bzany do Starego Sambora.** Za punkt wyjścia wybieramy zbieg dwóch ulic na południowym krańcu Starejsoli, tuż na zachód od cmentarza. Z tego punktu wychodzą na południow-wschód dwie silnie narysowane, w odstępnie $\frac{2}{3}$ mm. do siebie równoległe linie. Sygnatura ta oznacza gościniec pierwszej klasy, t. j. najlepszego gatunku pod względem wykonania i stanu utrzymania.

Na samym zaraz początku tej drogi przechodzimy przez most kamienny. Uwidoczniają go dwie drobne kłamry graniste, przerywające obie linie brzeżne szosy. Na pld. od mostu wpada nam w oczy gruba kropka z natkniętym krzyżkiem. Jestto znak kaplicy.

O jakie $3\frac{1}{2}$ mm. (= 350 \times) od przyjętego punktu wyjścia trakt zmienia dotychczasowy kierunek na południowy, tworząc zakręt. Na mapach topograficznych nie uwidatnia się krzywizn dróg, gdy są bardzo krótkie i łagodne, natomiast zakręty, na których droga zmienia swój ogólny kierunek lub które mogą stanowić poważną przeszkodę dla szybkiej jazdy wozowej lub wreszcie służyć do orientacji,

odkłada się dokładnie a nawet przewiększa się je w razie potrzeby.

Wzdłuż traktu po obu jego bokach widać kółeczka, oznaczające, jak już wiemy, drzewa. Ich wykreślenie w regularnych odstępach wskazuje, że trakt jest wysadzony dwoma rzędami drzew czyli aleją. Rozumie się, że odstępy między poszczególnymi drzewami w naturze będą daleko mniejsze, niż to wypada z rysunku, który w tym razie ogranicza się do „scharakteryzowania“ wyrażonego przedmiotu. Ta sama aleja drzew ciągnie się aż do Starego Sambora. Nadmienić przytem wypada, że w rysunku alei, ciągnących się wzdłuż gościńców, nie podkreśla się kółeczek.

Nowy zakręt traktu przypada w oddaleniu około 7 mm. = 700^x) od poprzedniego. O jakie 2 mm. dalej dostrzegamy tuż przy trakcie po stronie jego zachodniej znak. mający kształt zaokrąglonego stożka z krzyżykiem u góry. Symbolem tym oznacza się religijne obrazy i statuy przydrożne, t. zw. u nas figury (Bildstöcke). Dla krzyżów przydrożnych używa się innego znaku — krzyżyka z poziomą kreseczką pod dolnem ramieniem. Widać taki krzyżyk nieco dalej na południe, o mniej więcej 3 mm. w bok od traktu, nad potokiem Smolanka. Wspomniane przedmioty czci religijnej, — kapliczki, figury i krzyże, — gęsto zaznaczone są na mapach wojskowych, gdyż, jak się łatwo domyśleć, stanowią dobry środek orientacyjny, tem lepszy, im większą trwałość względną zapewnia im charakter ich religijny.

O jakie 2 mm. na pld. od figury dostrzegamy kółko, umieszczone na samym torze traktu, z czterema wypustkami, równoległymi do 4 krawędzi karty; obok tego kółka zaś stoi liczba 416. Znak ten, zwany „kotą” czyli „cechą wysokości”, służy do uwidocznienia punktów, których wzniesienie z większą dokładnością zmierzono. Właściwy punkt pomiaru przypada na rysunku w samym środku kółeczka kotowego. Zmierzono więc w tem miejscu poziom korony nasypu gościńcowego. Cyfry zaś dopisane podają wynik pomiaru w metrach.

Nieco dalej trakt zmienia znowu kierunek, zwracając się bardziej na południe, i podąża odtąd ku grupie domostw, opisanej nazwą „Bzany“. Zanim wpadnie w ten przysiołek, przechodzi przez potok zwany Smolanką, który towarzyszy traktowi i w dalszym jego ciągu, zrazu po stronie wschodniej, potem około 1500^x dalej przechodzi na drugą stronę gościńca, by po jakich 600^x znowu powrócić

na stronę wschodnią, gdzie też dopełnia swego biegu, wpadając do Dniestru pod przysiółkiem Smolnica. We wszystkich tych miejscach, w których potok przerzyna trakt, narysowane są mosty, ale niejednakowej budowy, jak to wskazują znaki użyte. Most przed Bzanami jest z kamienia, dwa następne z drzewa. Mosty drewniane bowiem oddłaje się kreskami łączącymi klamry mostowe, co przypominać ma układ belek i desek.

Postępując dalej na południe, przechodzimy jeszcze przez jeden most drewniany, a blisko $2\frac{1}{2}$ m. zanim mijamy kaplicę, stojącą tuż po stronie zachodniej traktu. Znak, którym ta jakoteż poprzednia kaplica (przy punkcie wyjścia) jest przedstawiona, używa się tylko do oddania takich kapliczek niemszalnych, których wewnątrz może pomieścić parę przynajmniej osób.

O 600 kroków dalej wpadają do naszego traktu dwa inne gościńce, jeden nadchodzący z Baczyny, drugi ze Strzelbic. Tuż nad węzłem dróg stoi zajazd (gospoda, karczma), uwidoczniiony znakiem domostwa ze skośnie zatknietą chorągiewką (wywieszką) i dopisanemi z lewej strony literami W. H. (= Wirthshaus). Kota 353, obok podana, odnosi się do tej gospody, dokładniej mówiąc, do naturalnego poziomu, na którym jest wybudowana.

Od tego punktu do Starego Sambora gościniec nie zawiera nowych szczegółów. Pominęliśmy w poprzednim opisie z rozmysłem drogi gospodarcze, wybiegające z gościńca w lewo i w prawo, gdyż wymagają nieco szerszego omówienia; dlatego traktujemy je w systematycznym związku z innymi kategoriami dróg komunikacyjnych w numerze następnym.

17. Klasyfikacja linii komunikacyjnych i sposób ich oznaczania. (Por. tablicę znaków!). Podstawą podziału dróg na mapach wojskowych i momentem rozstrzygającym w określaniu, do której klasy ta lub owa droga ma być zaliczona, jest jedynie stopień zdatności dla celów militarnych, uwarunkowany większą lub mniejszą doskonałością budowy, jakoteż ciągłością i starannością utrzymania drogi w należytych stanie. Przy klasyfikacji dróg nie uważa się więc na to, kto je wybudował lub niemi zarządza, kraj czy powiat, gmina, dwór, itd., przez co mapy wojskowe zasadniczo się różnią od map katastralnych, na których przedewszystkiem stosunki prawne posiadania muszą być wiernie uwidocznione. Wynika też stąd, że nomen-

klatury, jakiej w kluczu znaków użyto dla określenia i odróżnienia poszczególnych rodzajów dróg, nie należy brać w tem znaczeniu, w jakim się stosuje ją na mapach katastralnych.

Prócz dróg żelaznych, o których osobno będziemy mówili, wojskowe mapy topograficzne rozróżniają 8 rodzajów linii komunikacyjnych:

1) *Trakty bite, szosy, gościńce pierwszej klasy, gościńce pewne* (Chausseen, verläßliche Straßen). Są to drogi sztuczne, wykonane według wymagań techniki, o mocnej i trwałej budowie, mające tor jezdny przynajmniej na 2.5 m. szeroki, tak, iż najcięższe pojazdy wojskowe mogą stale po nich się poruszać. Nasyp i mosty muszą być starannie utrzymywane, spadły nie powinny przekraczać 7% czyli 4 stopni, zakręty zaś powinny być takie, by umożliwiały wygodny przejazd sześciokonnym zaprzęgom. Na mapie specjalnej wyraża się drogi tego rodzaju dwiema silnie wyciągniętymi, równoległymi liniami, których wewnętrzne brzegi odstają od siebie o $\frac{2}{3}$ mm. W rysunku karty więc gościńce są powiększone; ich położenie na rzeczywistym terenie określa linia, poprowadzona w myśli środkiem między obiema liniami rysunku.

2) *Gościńce 2-giej klasy, mniej pewne* (Landstraßen, minder verläßliche Straßen). Różnią się od poprzednich tem tylko, iż pod względem budowy i utrzymania nie czynią w tym stopniu zadość wszystkim wymaganiom, co gościńce pierwszej klasy. Z tego powodu, gdy mają być dłużej używane przez ciężkie pojazdy wojskowe lub w niekorzystnych warunkach przejazdu, zachodzić może potrzeba poprzedniego ich zbadania.

Znak: dwie równoległe linie ciągle, różnej grubości, o takim samym odstępem wewnętrznym, jaki przepisany jest dla sygnatury gościńców pewnych. Słabsza linia ma znajdować się po stronie wschodniej lub południowej linii grubszej.

Przykład na dołączonej mapie: gościniec, wybiegający pod Terszowem z traktu bitego 1 kl. ku zachodowi.

3) *Drogi jezdne utrzymywane* (Erhaltene Fahrwege). Są to drogi o torze najmniej na 2.5 m. szerokim, utrzymywane stale w takim stanie, iż jechać po nich mogą tylko działa polowe i lżejsze wozy trenowe.

Znak: dwie linie równoległe, jedna pełna, druga kresko-

wana (przerywana). Linia kreskowana przypada po stronie wschodniej lub południowej linii pełnej.

Przykład: Droga, wychodząca z Koblą Starego na wschód do Błażowa, i wpadająca w zachodniej części tej wsi — koło koty 366 — w inną drogę tej samej kategorii, która prowadzi z Woli Błażowskiej na północ przez Jedlinkę do wsi Czukwi, położonej poza obrębem mapy.

4) *Drogi jezdne jeszcze dobre* (Bessere, straßenartige Fahrwege). Są to takie drogi, na których utrzymują się w dostatecznie dobrym stanie tylko mosty i przepusty, o tyle przynajmniej, o ile tego wymaga miejscowy ruch kołowy. Braki toru wynagradza jego szerokość, wynosząca conajmniej 5 m., przez co pozwala na omijanie wybojów i wyrw. W zwykłych warunkach drogi tej kategorii są do użycia dla dział polowych i lekkich wozów taboru.

Znak: dwie równoległe linie, obie cienkie, jedna pełna, druga przerywana (kreskowana). Linia przerywana przypada z reguły po stronie zachodniej lub północnej linii pełnej.

Przykładu takiej drogi dołączony wycinek nie zawiera.

5) *Drogi jezdne nieutrzymywane* w należytych stanie (Nicht erhaltene Fahrwege). Do tej klasy należą wszystkie te drogi, które wprawdzie nie dają się zaliczyć do klas poprzednich, mają atoli jeszcze taką szerokość i taką budowę, że w normalnych warunkach mogą służyć do przewożenia dział polowych i lekkich fur trenowych. Szerokość najniższa: 2.2 m. Tych dróg nie należy mieszać z drogami „zaniedbanymi“, które są tylko śladami, pozostałymi po używanych dawniej a następnie zniesionych liniach komunikacyjnych. Drogi, które odpowiadają wprawdzie wszystkim wymaganiom klas poprzednich co do budowy i utrzymania, nie mają jednak toru jezdnego o szerokości przynajmniej 2.5 m., zalicza topografia wojskowa stale do dróg nieutrzymywanych i odpowiednio oznacza.

Znak: jedna pełna linia tej samej grubości, co linie, służące do przedstawiania traktów bitych I-szej kl.

Przykłady: Droga jezdna, idąca przez Strzelbice do Czerśnisk; droga z Straszewic przez punkt trygonometryczny 348 do Koblą Starego i wiele innych.

6) *Drogi gospodarskie, polne i leśne* (Karrenwege, Feld- und Waldwege). Zalicza się do tej kategorii drogi miejscowe, utorowane w celach gospodarczych dla dworskich i chłopskich wozów roboczych. Jestto najlichszy rodzaj

dróg kolowych, który dla niedostatecznej szerokości i budowy toru oraz dla niedostatecznego stanu utrzymania, nie może być w normalnych warunkach używany przez działa połowe, wyjąwszy chyba działa najwęższe.

Znak: linia, złożona z kresek i kropek naprzemian.

Przykładów pełno na mapie, np. droga ze Strzelbicy przez Woślicz do Starego Sambora, ze Starejropy do Baczyny, ze Straszewic do Bereźnicy i inne.

7) *Drożyny dla jazdy konnej i zwierząt jucznych* (Saumwege, Reitwege). Z nich uwidocznia mapa tylko te, które są do użycia zarówno pod górę jak i w dół dla ruchu zwierząt objuczonych i prowadzą przez teren zarosnięty, gęsto zabudowany, lub przez wąwozy. Przestrzeń wolna ponad drogą powinna być do tyła szeroka, iżby koń z ładunkiem swobodnie mógł posuwać się naprzód. Drogę, dla której warunek ten nie spełnia się, zalicza się do następnej klasy.

Znak: linia kreskowana (przerzywana).

Przykładu takiej drogi nie znajdujemy na mapie dołączonej.

8) *Ścieżki dla pieszych* (Fußsteige). Do użycia z reguły tylko dla ruchu pieszego, czasem też dla zwierząt nieobjuczonych. Linie tej kategorii uwidocznia się na mapie szczególnie w okolicach, gdzie stanowią połączenie między osadami, leżącymi na dnach i stokach dolin, wzdłuż grzbietów górskich, wód itp., lub między grzbieciem góry a dnem doliny, następnie w miejscach, gdzie ruch po bokach takich ścieżek jest utrudniony lub wprost niemożliwy, jak np. w górach, lasach, na moczarach, lodowcach, wreszcie też, jeśli owe ścieżki stanowią znacznie krótsze od innych dróg połączenie między dwiema miejscowościami.

Znak: linia, złożona z drobnych kropek.

Jeden tylko przykład takiej ścieżki podaje nasza mapa i to w oddaleniu 10 mm. z górą od napisu „Isajowice“ na północ, w miejscu, gdzie rząd grubych kropek (oznaczających granicę powiatu) jest przerwany.

Uwagi uzupełniające. Zabronionem jest uwidocznianie na mapach topograficznych linii komunikacyjnych, prowadzących wyłącznie do fortyfikacji lub łączących je z sobą.

Rowów, ciągnących się po bokach dróg, nie oddaje się osobno, chyba, że wskutek wyjątkowo wielkiej szerokości i głębokości lub wskutek bagnistego gruntu, stanowią poważną przeszkodę dla ruchu skierowanego w bok drogi.

18. Ćwiczenia.

1) Jakie linie komunikacyjne ma do wyboru podróżnik, zamierzający się udać ze Strzałkowie do Bereźnicy? Które z tych linii są wygodniejsze dla jazdy kołowej?

(NB! Linie cienkie, złożone z jednej kreski i trzech kropek naprzemian, oznaczają nie drogi, lecz granice gmin).

2) Z Woli Koblańskiej prowadzi do Kobla Starego wzdłuż potoku Krzemianka droga jezdna nieutrzymywana. Która, z obu linii, wyrysowanych na karcie, przedstawia potok, a która rzeczoną drogę?

3) Jakiego rodzaju drogi prowadzą z Isajowie do Jeinki?

19. **Koleje żelazne. Ogólne uwagi.** (Por. tablicę znaków!) Rozróżniamy koleje żelazne normalnotorowe i wązkotorowe. Odstęp szyn, przepisany ustawą dla pierwszych, wynosi 1.435 m. Znak, którym się przedstawia koleje normalnotorowe, ma kształt wstęgi, złożonej z białych i czarnych pól naprzemian. Koleje wązkotorowe oddaje się podobną wstęgą, z tą jednak różnicą, iż w miejsce pełnych czarnych pól rysuje się po cztery kreski poprzeczne.

Jeśli kolej normalna posiada dwa tory, wkreśla się w białe pola trzecią linię, równoległą do linii podłużnych, jeśli zaś posiada w danej chwili tylko jeden tor, nasyp jednak przygotowany jest pod drugi, tedy zwęża się czarne pola sygnatury do połowy zwykłej szerokości. Nasypy kolejowe, mające więcej niż 2 tory, oddaje się tak samo jak dwutorowe.

Rodzaj motora (lokomotywy, maszyny stojące, motory elektryczne) nie bywa wyrażany na mapie. Osobnymi jednak znakami przedstawia się linie tramwajowe i kolejki, służące do przewozu materiałów.

Uwidocznia się i opisuje wszystkie dworce, stacje i przystanki kolejowe. Znak stacyjny — gruba kropka z chorągiewką — kładzie się po tej stronie toru, po której znajduje się główny budynek stacyjny. Nadto w miejscu, gdzie przypada dworzec lub stacja, przerywa się rysunek toru, natomiast nie przerywa się go na przystankach.

Obszar, należący do dworca lub stacji, w naturze zwykle obwiedziony jest płotem lub parkanem. Gdzie tego nie ma, przerwa w rysunku toru zaczyna się od miejsca pierwszej zwrotnicy. Wkreśla się też co ważniejsze budynki, znajdujące się w obrećcie stacji lub dworca, o ile miejsce na to pozwala.

Uwidocznia się wreszcie każdy domek strażniczy, stojący wzdłuż toru, gdyż budynki te wybornie posłużyć mogą do oryentacji w terenie.

20. Opis linii kolei żelaznej, znajdującej się na dołączonej mapie, oraz wyrażonych wzdłuż niej szczegółów topograficznych.

Punktem wyjścia niech będzie część toru, leżąca na południe od Terszowa, gdzie linia kolejowa od strony Turki wkracza na teren, objęty mapą.

Sygnatura użyta wskazuje, że jestto kolej normalno-i jednotorowa. Po obu bokach linii kolejowej dostrzegamy rzędy drobnych, gęsto nakreślonych klinków. Te klinki oznaczają wszędzie, gdzie tylko pojawiają się na mapach wojskowych, nagły spad naziomu, i to ku tej stronie, ku której zwrócone są ich ostre końce. Wykreślone więc wzdłuż drogi jakiegokolwiek w ten sposób, że ostrzami pokazują ku drodze, na wewnątrz, oznaczają przekop, rów lub wąwóz, w przeciwnym razie, gdy ostrza są skierowane na zewnątrz, w bok drogi, wyrażają nasyp lub groblę. Nieraz klinki owe w rysunku karty są tak drobne lub zamazane, że golem okiem niepodobna rozpoznać ich układu. W takich razach bierze się do pomocy dobrą lupę. Otóż w miejscu, które omawiamy, cienkie końce klinków skierowane są na zewnątrz, t. j. w bok, z czego wynika, że tor kolejowy biegnie tutaj po nasypie.

Przebywszy Dniestr po moście, kolej okala Terszów lekko na wschód wygiętym łukiem. Minawszy przystanek, którego sygnaturę już poznaliśmy, i przekroczywszy nowy most, tor bieży dalej wciąż nasypem pomiędzy gościńcem 1-szej klasy a łożyskiem zrazu potoku Leniny, następnie Dniestru. Tuż za ostatnim mostem widzimy kilka budynków, narysowanych między nasypem kolejowym a gościńcem. Ten, którego znak przylega szczelnie do czarnej przedziałki toru, jest domkiem strażnika kolejowego. Skrót „W. H.” (Wirtshaus), ustawiony nieco dalej w poprzek linii kolejowej, odnosi się do znaku karczny, wyrysowanego na zachodnim boku gościńca.

Po przebyciu jeszcze jednego mostu, pod którym przepływa struga wodna, nadchodząca z śródmieścia Starego Sambora, kolej żelazna mija rząd domów, potem podąża wśród alei drzew, przebywa ostatni most przed stacją, krzyżuje się z drogą nieutrzymywaną, wiodącą do Posady Niżnej, i dostaje się wreszcie w ogrodzenie stacji, w środku

którego gmach główny oznaczony jest czarnym czworobokiem. Do tego gmachu prowadzi droga dojazdowa z gościńca starosamborskiego. Cyfra 3, umieszczona na białym polu rysunku obok toru, poucza nas, że wzniesienie plantu kolejowego nad przyległą od wschodu równinę wynosi średnio 3 metry. Taką kotę nazywamy kotą względną.

Odczytanie szczegółów topograficznych, uwidoczniomych wzdłuż linii kolejowej w dalszym jej ciągu, pozostawiamy czytelnikowi dla ćwiczenia. Zwracamy uwagę jego na następujące partye, jako szczególnie pouczające:

a) na teren, położony na południowym wschodzie napisu „Baczyna“, który wyróżnia się nagromadzeniem na małej przestrzeni rozlicznych i przeróżnych przedmiotów, tak, że do zorientowania się wśród nich pomoc lupy jest prawie konieczną. Znajdujemy tutaj obok siebie: nasyp kolejowy, gościniec pierwszej klasy, łozysko rzeczne, granicę gminną, browar, karczmę, przystanek kolejowy, most, drogę gospodarczą, strumyk dopływowy, drzewa, drogę utrzymywaną i granicę powiatową.

b) na część toru, położoną na wschód od koty względnej 2, tuż pod górnym brzegiem mapy. Mamy tu bowiem przykład rysowania przekopu, 500^x długiego. Klinki pokazują na wewnątrz, ku torowi, tor więc niżej leży niż teren boczny. U końca przekopu widnieje znak przepustu.

21. Przejścia. Mosty, przepusty. Krzyżowania się dróg komunikacyjnych. (Ob. tablicę znaków!) Jako ogólną zasadę w rysowaniu tego rodzaju szczegółów przyjęto, żeby wszelkie przerwy w górnej części korpusu linii komunikacyjnej (nasypu, tamy, wału) uwidoczniać także na rysunku przerywaniem znaku odnośnej drogi. Jeśli zaś tylko przez dolną część nasypu przechodzi otwór, (przepust, podjazd) nie przerywa się znaku linii komunikacyjnej, lecz oznacza się otwór odrębnym znakiem.

Wszelkiego rodzaju mosty oddaje się klamrami (nawiasami) graniastymi, rysując je tak, by przerwa w sygnaturze linii komunikacyjnej była widoczną. Jeśli most jest zbudowany z drzewa, dodaje się jeszcze kreski wpoprzek drogi pomiędzy klamrami; gdzie tych kresiek niema, most jest kamienny. Wreszcie, gdy po każdej stronie drogi wyrysowane są po 2 klamry, tak z sobą złożone, że tworzą figurę, przypominającą kształt miseczki, jestto sygnatura mostu żelaznego. Tu jednak zaznaczyć wypada, że mniej-

sze mosty żelazne na liniach kolejowych rysuje się stałe tym samym znakiem, co kamienne.

Prócz tego mapy wojskowe rozróżniają mosty kolejowe o ścieli zamkniętej czyli dylinie litej, nieprzerwanej, od mostów o pomoście przerywanym (ze szparami). Na oznaczenie pierwszych dodaje się w odpowiedniej sygnaturze dwie mniejsze klamry poprzeczne, przecinające pole toru u końców klamr podłużnych tak, że powstaje figura z wszystkich stron zamknięta. Oczywiście do mostów, wybudowanych na gościńcach, rozróżnienie powyższe nie może być stosowane.

Przepusty uwidocznia się również nawiasami, rysując je obok drogi tak, by jej nie dotykały, i nie przerywając sygnatury linii komunikacyjnej. Klamrami graniastymi oddaje się przepusty wykonane z drzewa, okrągłemi przepusty zbudowane z kamienia lub żelaza.

Wkreśla się w mapę zresztą tylko przepusty ważniejsze pod względem militarnym, zwłaszcza te, przez które przechodzą drogi komunikacyjne.

Krzyżownice dróg jakiegokolwiek kategorii tak muszą być oddane na rysunku mapy, iżby widocznem było, czy krzyżowanie się ma miejsce w jednym czy w dwóch poziomach; w ostatnim wypadku rysunek powinien niedwuznacznie wyrażać, która droga przechodzi górą czyli przejazdem, a która dołem, podjazdem czyli podkopem.

Znaki dla mostków i kładek nie wymagają osobnych objaśnień. Sposób zaś oznaczania brodów rzecznych stosownie w innym miejscu opisujemy (nr. 23).

22. Ćwiczenia.

1) Obejść okiem na mapie raz jeszcze wszystkie mosty kolei żelaznej i z kształtu użytych znaków określić rodzaj ich konstrukcyi i materyał, z jakiego są wystawione. Co w tym względzie na podstawie znaków jest niewątpliwe, co pozostaje nierozstrzygnięte i skądinąd dopiero może być stwierdzone?

2) Przepatrzeć wszystkie skrzyżowania się kolei żelaznej z innymi liniami komunikacyi na przestrzeni od Starego Sambora do Strzałkowie i określić na podstawie rysunku, czy dane drogi krzyżują się w jednym czy w dwóch poziomach.

3) Przejrzeć wszystkie przejścia, prowadzące przez potok Krzemiankę, i wskazać, gdzie znajduje się mostek lub kładka.

d) WODY LĄDOWE.

23. Uwagi ogólne. Źródła, studnie i cysterny uwidocznia się na mapach wojskowych osobnymi znakami i z większą starannością tylko w okolicach ubogich w wodę. Stąd nie dziw, że na dołączonej karcie tych przedmiotów nie spotykamy; Samborszczyzna bowiem cieszy się dobrem nawodnieniem.

Wszelkie wody bieżące, jak rzeki i potoki, tudzież sztucznie wykopane rowy odpływowe rysuje się odpowiednio do ich stanu normalnego i do kształtu i budowy brzegów z uwydatnieniem lawic, wysp, budowli nawodnych, przejść i t. p.

Rzeki, na przeszło 50 kroków szerokie, oraz rzeki, nie dochodzące tej szerokości a nie dające się przebyć w bród (undurchwatbar), przedstawia się szeroką wstęgą, wycieniowaną wewnątrz delikatnymi linijkami w kierunku podłużnym, t. zw. kreskami wodnymi (Wasserschraffen). Rzeki zaś, które nie mają 50 kroków szerokości, a przez które przejść można w bród, tudzież potoki brodziste rysuje się jedną pełną linią, cienie lub grubiej wyciągniętą, stosownie do szerokości koryta. Potoki, będące nie do przebycia w bród, rysuje się dwiema do siebie równoległymi liniami na kształt wstęgi, ale niewycieniowanej.

Sztuczne rowy, wykopane dla odprowadzania wody, młynówki itp., przedstawia się linią zygzakowatą, grubszą, jeśli w tych ściekach niema brodu, cieńszą w razie przeciwnym.

By przejście przez wodę bieżącą mogło być scharakteryzowane na mapie jako bród, potrzeba, ażeby łożysko wodne było twarde i równe, chyżość prądu nie przekraczała 1.3 m. na sekundę, a głębokość wody przy normalnym stanie wynosiła najwyżej 0.6 m. dla wozu amunicyjnego, 1.25 m. dla konnicy, 1 m. dla piechoty i wozów taboru. Stosownie do tego używa się też 3 znaków na oddanie brodu, mianowicie znaku drogi jezdnej nieutrzymywanej, gdy bród dostępny tylko dla wozów; znaku drogi dla zwierząt jucznych, gdy przez wodę przeprowiać się może konnica; wreszcie znaku ścieżki dla pieszych, gdy korzystac może z brodu ruch pieszy. Wszystkie te znaki kreśli się wpoprzek sygnatury, przedstawiającej strugę wodną.

Kierunek biegu wód płynących, jeśli przedstawione są znakiem o dwu i więcej liniach podłużnych, oznacza się

zwykle strzałką, umieszczoną albo w środku wstęgi wodnej albo obok niej w pobliżu tych brzegów karty, przez które dana woda wchodzi lub wychodzi z obszaru, kartą objętego, a niekiedy także i w innych miejscach. Zwykle już sam rysunek terenu a zwłaszcza cechy wysokości, podawane wzdłuż rzek i potoków, pozwalają na pierwszy rzut oka określić kierunek, w jakim te wody płyną.

24. Opis biegu Dniestru, leżącego w ramach karty dołączonej, i jego nadbrzeży. Dniestr wstępuje w granice, zakreślone kartą, po stronie południowej Terszowa. Tuż przy brzegu mapy tworzy wysepkę, którą pokrywa łąka. Kota 373 wyraża poziom bezwzględny nie rzeki (gdyż w takim razie musiałoby być w rzekę wrysowane kółko kotowe), lecz budynku, stojącego na południe od cmentarza. Umieszczono tę liczbę po lewej stronie punktu przynależnego, aby nie zatrzeć szczegółów ważnych, znajdujących się na prawo. Linia poprowadzona środkiem wstęgi wodnej a złożona z kresek i trzech kropek na przemian, jak już wiemy, oznacza granicę gminy.

Skrzyżowawszy się z gościńcem bitym pierwszej klasy (postawiono tu most drewniany), następnie z linią kolei żelaznej (przechodzącej nad rzeką mostem żelaznym mniejszych rozmiarów), rzeka podplywa pod wschodnie zbocze doliny Starosamborskiej. Tu krzyżuje się znowu z drogą gospodarczą, dla której zaznaczony jest bród wpoprzek rzeki. Z tego brodu oraz ze znaku, użytego do przedstawienia rzeki, wnosić należy, że łożysko Dniestru ma w tem miejscu przeszło 50x szerokości.

Nieco dalej wpada do Dniestru z prawego boku znaczniejszy strumień, nadechodzący z Suszycy Rykowej. Powyżej ostatniej litery napisu „Terszów”, teren wzdłuż lewego brzegu rzeki wycieniowany jest gęstymi drobnymi kropkami. Jestto znak, którym oddaje się szutrowiska, rumowiska i żwirowiska. Silniejsze kropki oznaczają nagromadzenia grubszego materiału okruchowego, słabsze zaś oznaczają miejsca, na których przeważa żwir i piasek. Oczywiście obraz taki przedstawia najczęściej tylko stan rzeczy, jaki był w chwili zdjęcia.

Na 3 mm. przed Zawadką Dniestr skręca się na zachód. Brzeg jego prawy jest na tej przestrzeni spadzisty i osuwisty; uwidoczniają to klinki rzędem wykreślone. Wysokość tego brzegu nie dochodzi 2 m., w przeciwnym bowiem razie byłaby dopisana wysokość względna.

Po przyjęciu z lewej strony potoku Leniny, Dniestr zmienia kierunek na północny. O jakie 11—12 mm. za spływem obu wód widać dwie kreski, przecinające sygnaturę rzeki. Pierwsza (południowa) jest odcinkiem linii, oznaczającej granicę gminną, następna, ukośnie do biegu rzeki ustawiona i zaopatrzona w drobniutkie ząbki, przedstawia jaz drewniany.

Między Posadą wyżną a Starym Samborem uwidoczniła jest kładka dla ludzi i koni; tego samego rodzaju kładki spostrzegamy jeszcze obok Posady Niższej na dwu ramionach rzecznych. Za kładkami zaznaczony jest most drewniany, przez który prowadzi droga jezdna nieutrzymywana do Straszewic.

Za tym mostem Dniestr zatacza łuk, otwarty ku wschodowi. W korycie jego utworzyła się mała ławica. Od strony Smolnicy brzeg jest spadzisty, nie dochodzi jednak 2 m. wysokości. Wzdłuż prawego brzegu znajduje się łąka czy pastwisko, co przedstawiają drobniutkie kreseczki, parami ustawione w odstępach na kształt szachownicy.

Tuż przed napisem „Bräuhaus“ (browar) dostrzegamy znowu znak brodu a o 2 cm. dalej, nad literą S, należąca do wyrazu „Straszewice“, gdzie rzeka zaczyna się rozwidlać na ramiona, strzałkę, wskazującą kierunek, w jakim Dniestr toczy swe wody. Wyrysowany na lewym brzegu łamany rząd krótkich klinków, nie powiązanych z sobą linią ciągłą, oznacza brzeżek (Rideau), t. j. nagły spadek terenu o nieznaczonej wysokości (do 2 m.). Podobne brzeżki pojawiają się jeszcze w innych miejscach na zabrzeżach Dniestru.

Zbytecznym będzie dalszy szczegółowy opis biegu tej rzeki. Zwrócimy tylko uwagę czytelnika na kilka znaków topograficznych, z którymi nie spotkaliśmy się dotąd.

1) Po stronie wschodniej napisu „Dniester Fluß“ narysowany jest młyn wodny: kółeczko z 6 symetrycznie wyrastającymi ząbkami. Takich młynów jest cztery w tej okolicy.

2) Na południe od Bilak, pośrodku ramion Dniestru, widnieje znak rowu naturalnego: dwa rzędy klinków ku sobie zwróconych ostrymi końcami, końcami zaś szerokimi opartych o linie podłużne, które oddają krawędzie brzeżów rowu.

3) W półn.-wsch. kącie mapki blisko jej brzegu wschodniego przedstawiona jest ostroga rzeczna z drzewa; drugi

przykład takiej ostrogi spotykamy na pld. od wyrazu „Fluß“.

Niestety rysunek terenu rzecznoego w kilku miejscach nie wypadł dość wyraziście.

25. Ćwiczenia.

1) Wskazać wszystkie brody w Leninie i Jablonce i wniosioskować z rysunku, czy są przystępne dla pieszych, jeźdźców lub wozów.

2) Dlaczego sygnatura dróg jezdnych w kilku miejscach dociągnięta jest tylko do brzegu Dniestru, a nie poprowadzona przez sam znak rzeki, mimo, że na drugim brzegu widać dalszy ciąg tej samej drogi? Co kartograf przez to chciał wyrazić?

3) Wskazać tartak, stojący na zachód od Terszowa, tudzież tartak w Strzelbicach!

NB! Znak tartaku różni się od znaku młyna zbożowego tylko dorysowaną piłką o 3 ząbkach.

4) W którym miejscu nad Jablonką znajduje się młyn wodny?

5) Wskazać spadziste i osuwiste partje brzegów Jablonki i Leniny.

6) Co oznacza linia zygzakowata, prowadząca od toru kolejowego do lewego ramienia Dniestru, na wschód od stacyi kolejowej w Baczynie?

e) KULTURY ROŚLINNE I RODZAJE GLEBY.

26. **Kultury** (Uprawy roślinne). W rysunku kultur przedstawia się stosunki normalne, panujące na danym obszarze. Z tego powodu ugory oddaje się jako grunta orne, karczunki lesne, wzięte na parę lat pod uprawę, jako rzeczywiste lasy, stawy, chwilowo spuszczone, jako wody stojące.

Granice wszelakich kultur, uwzględnianych przez kartografię wojskową, uwidocznia się osobnym znakiem, chyba, że tworzą je potoki, tamy, rowy, ogrodzenia lub inne o wyraźnym rysunku linie ciągłe. Natomiast sygnatury dla granic okręgów administracyjnych, powiatów lub gmin, nie mogą być równocześnie użyte do oznaczania granic obszarów, objętych kulturami.

Gruntów orných mapy wojskowe osobno nie uwydatniają. Jeśli więc w rysunku mapy nie jest wyrażony żaden inny rodzaj uprawy roślinnej, n. p. las, łąka itp.

ani też żaden rodzaj gleby, którego uprawa z góry jest wykluczona, jak nagie skały, moczary, torfowiska itp., wtedy przyjąć należy, że grunt w danym miejscu składa się z gleby ornej i w czasie zdjęcia mapy był używany jako rola.

Łąki z sianokosem, pastwiska nie koszone i stępy mają oznaczenie jednakowe: kreski parami wykreślone w szachownicę. Granice ich uwidocznia się delikatnymi liniami kropkowanymi, o ile nie służą za granicę inna jaka linia.

Przykłady łąk i pastwisk spotykamy wzdłuż Dniestru, nad górnym biegiem Smolanki, nad Jasienicą i gdzieindziej.

Pokrycie gruntu drzewami i krzakami wyraża się na mapie sposobem, odpowiadającym o ile można naturze. Osobno stojące, z daleka widoczne drzewa, które wyzyskać można do oryentowania się w okolicy, uwydatnia się podobizną oddającą ogólny kontur i rodzaj ulistnienia tych drzew (szpilki, liście). Jeśli takie drzewa tworzą grupę, rysuje się w odpowiednim miejscu parę takich figur obok siebie. Jeśli zaś w takiej grupie rosną także krzaki, jedną lub kilka z nich wykreśla się w mniejszych rozmiarach niż inne.

Przykłady samotnych lub zgrupowanych drzew orientacyjnych karta dołączona nie zawiera.

W innych wypadkach drzewa, o ile nie tworzą formalnego lasu lub gaju, ani też alei wzdłuż gościńców, oddaje się kółeczkami podkreślonymi, uwidoczniając przytem w rysunku ich ustawienie względem siebie czyli ugrupowanie. Zarośla i krzaki oznacza się takimi samymi kółeczkami, tylko o nierównej wielkości.

Przykłady rozrzuconych drzew i zarośli znajdują się na garbie, ciągnącym się od Bzania (458) ku Smolnicy, na wschód od Woli Koblańskiej, na wschód od szczytu noszącego nazwę „Pod Kruszyną” (400) i gdzieindziej. Lasy oznacza się kółeczkami niepodkreślonymi, rozmieszczonymi o ile można symetrycznie po całym terenie, pokrytym kulturą lasową. Granicę czyli skraj lasu (Waldlisière) uwidocznia się starannie zwartymi sznurami kółeczek również niepodkreślonych, o ile i tym razem granicy nie tworzy inna linia zastępcza. Przesieki czyli t. zw. u nas „linie” leśne uwidocznia się dwiema równoległymi liniami, których odstęp wewnętrzny wynosi 1 mm.

Przykłady lasów spotykamy na zachodzie i pld.-zachodzie Starej Soli, nad Solanką, nad Dniestrem i w wielu in-

nych miejscach. Przesiekami przecięty jest las, zwany „Kundieską“, tudzież las, znajdujący się na pld. od Koblą Starego.

Opisuje się też lasy nazwami, któremi określa je topografia miejscowa. Przykłady na mapie: Buczów, Kundieska, Ias Wielki, Isajowice, Jedlinka.

27. Rodzaje gleby. Znak, służący do oddania szutrowisk i żwirowisk, poznaliśmy już poprzednio. Kombinacja tego znaku ze znakiem łąk i pastwisk przedstawia żwirowisko, z rzadka porośniętą trawą.

W rysunku obszarów podmokłych uwidocznią się dopisami, czy stale, czy tylko w pewnych porach roku stoją pod wodą n. p. „zeitweise naß, versumpft“. Grunt mokry, który nie jest mokrzadłem czy bagnem w ścisłym znaczeniu, oznacza się szachownicą kresek, równoległych do dolnego brzegu mapy.

Osobne znaki służą do oddania moczarów, sitowia, szuwarów i torfowisk. O ich kształcie pouczy czytelnika najlepiej sam klucz lub jaka karta, zawierające te rodzaje gleby.

Również i rysunek skał, lodowców i pól śniegowych poznaje się najlepiej, porównywając teren, na którym te rodzaje gleby występują, n. p. Tatry, Pieniny, z odpowiednią kartą.

Ze znaków, używanych do przedstawiania różnych rodzajów gleby, spotykamy na dołączonej mapce tylko sygnaturę szutrowisk i żwirowisk, i to w pasie wylewowym Dniestru.

28. Ćwiczenia.

1) Określić wzajemne położenie lasu i czystego pola w następujących miejscach:

a) nad wyrazem „Kundieska“ (przy kocie 668), gdzie granica lasu tworzy prostokąt;

b) na pld.-wschodzie pierwszych liter wyrazu „Krzemianka p.“, od których wybiegają dwa rzędy kółeczek. Dlaczego jeden z nich urywa się nagle?

2) Obejść brzeg lasu, pokrywającego część wierzchołka i stoków Jankowa. Idąc z punktu 684 prosto na pld., natrafiamy na polankę w lesie. Gdzie?

3) Rozgraniczyć dokładnie obszar, objęty kulturą lasową, od grup drzewnych i zarośli, nie tworzących lasu:

a) w okolicy wymienionej pod 2);

b) na wschód od Bzania;

c) na wschód od Woli Koblańskiej;

d) w miejscu, gdzie granica powiatu politycznego zbliża się do Jedlinki.

f) DOPŁNIENIE.

29. Dodatkowe uwagi o niektórych szczegółach rysunku sytuacyjnego. Dwory wiejskie dzieli topografia wojskowa na dwie klasy. Jako pałace lub zamki (Schloß) przedstawia te z nich, które mieszczą w środku ubikacje większych rozmiarów. Mniejsze dwory, które jednak mają lepszy dom mieszkalny, oznacza się na kartach literami H. H. (= Herrenhaus).

W rysunku osobno stojących fabryk umieszcza się sygnaturę charakterystyczną, dodawaną do zwykłego znaku budynku, w tem miejscu, na którym przypada wysoki komin fabryki.

Znak dla młynów i tartaków wodnych kładzie się zawsze po tej stronie wody bieżącej, po której w naturze stoją owe budynki.

Litery Z. O. (= Ziegelofen) wyrażają cegielnię z stałym piecem do wypalania cegieł; litery Z. S. (= Ziegelschlag) prostą gliniankę, w której odbywa się tylko wyrób cegieł. Kółko, rysowane przy stałych wapiennikach i cegielnikach, umieszcza się w miejscu zajętem przez komin.

Z linii telegraficznych i telefonicznych, poprowadzonych ponad ziemią, uwidocznia się tylko te, które nie schodzą się z drogami komunikacyjnymi.

Groble, nasypy, stopnie ziemne i rowy opuszcza się z rysunku, jeśli ich wysokość lub głębokość nie dosięga przynajmniej jednego metra.

W osadach zamkniętych nie uwidocznia się przepustów przez drogi, mosty zaś, mające mniej niż 5 kroków długości, wkreśla się w mapę tylko wtedy, gdy przeszkody, ponad którymi prowadzą, są niełatwe do przebycia.

Klucz z r. 1904 każe opuszczać granice gmin na mapie specjalnej. Karty więc, narysowane według tego klucza — a jest ich jeszcze niewiele, — granic owych nie zawierają.

Nadmienić wkońcu wypada, że na najnowszych pracach kartograficznych wojskowego Instytutu geograficznego (począwszy od jesieni r. 1911) pojawiają się sygnatury częściowo odmienne od znaków klucza z r. 1904. O ile te nowe znaki stosowane są na pewnej karcie, uwidocznia się na jej dolnym brzegu.

B. MAPA GENERALNA.

(1: 200.000).

30. Rysunek sytuacyjny na mapie ogólnej. (Zob. dołączony wycinek tejże mapy!) Mapa generalna, wykonana w znacznie mniejszej podziałce niż mapa specjalna, nie może skutkiem tego zawierać takiej obfitości szczegółów, co tamta. Z materiału, podanego na mapie specjalnej, opuszczono tutaj takie zwłaszcza szczegóły, które pod względem wojskowym drugorzędne tylko mają znaczenie. Główne różnice, zachodzące w rysunku sytuacyjnym obu map, dają się streścić w następujących uwagach.

1) Osady podaje mapa generalna tylko według ogólnego ich typu i charakteru. Ogrodów nie uwidocznia wcale, sady tylko wtedy, — i to jako grupy drzew (kolorem zielonym), gdy znajdują się na równinie i pokrywają większe obszary tak, że stanowią przeszkodę dla działań wojennych. Patrz Starasól, Stary Sambor, Straszewice itd.

2) Kościoły uwidocznia się nie kółkiem, lecz czworobokiem z nasadzoną krzyżykiem. Przykłady w Starym Samborze, Straszewicach i gdzieindziej.

3) Koleje żelazne jednotorowe rysuje się grubą czarną linią; na oznaczenie dwutorowych dodaje się jeszcze kreski poprzeczne w regularnych odstępach.

4) Stacje i przystanki kolejowe rysuje się w postaci białych czworoboków po tej stronie toru, po której znajduje się w naturze główny budynek stacji.

5) Z pośród linii komunikacyjnych uwidocznia się tylko najważniejsze, przede wszystkim te, które stanowią główne połączenia między osadami.

6) Mniej ważne małe mosty opuszcza się z zasady.

7) Nie wyraża się osobno łąk i pastwisk; odnośne obszary zostawia się białymi tak, jak grunta orne.

8) Lasy i zarośla oznacza się kolorem zielonym. Brzegów leśnych nie uwidocznia się osobnymi liniami.

9) Opuszcza się granice gmin, wpisuje się atoli grubymi kropkami granice powiatów politycznych (i komitatów).

10) Wody bieżące oddaje się błękitem.

Załączony wycinek mapy generalnej zawiera poprawki i uzupełnienia zdjęcia oryginalnego, sięgające do r. 1910; jest więc o rok młodszy niż wycinek mapy specjalnej, który pochodzi z r. 1909 i dlatego w wypadkach niezgodności mię-

dzy obu mapkami (patrz n. p. tartak pod Terszowem!) uważany być musi za wiarygodniejszy. Nie wyklucza to jednak bynajmniej przypadkowych pomyłek czy to w zdjęciu czy to w rysunku.

Czytanie mapy generalnej dla tego, kto obeznał się już z symboliką mapy specjalnej, nie powinno przedstawiać żadnych trudności. Zwłaszcza rysunek sytuacyjny jest na pierwszej daleko prostszy i przejrzystszy niż na drugiej, prawda, że też i uboższy w treść. Metodę uogólniania (generalizacji) stosowaną na mapie „ogólnej” pozna czytelnik najszybciej i najgruntowniej przez uważne, samodzielne porównywanie rysunku obu map.

Na tem zamykamy rozbiór rysunku sytuacyjnego map wojskowych i jego prawideł. Ze znakami, pominiętymi w powyższym wykładzie, czytelnik przy danej sposobności i w miarę potrzeby niechaj sam się stopniowo zaznajamia, posługując się do tego kluczem, albo, co nieraz jest korzystniejsza, porównywając pilnie i uważnie obraz kartograficzny z rzeczywistością. Doświadczenie pokazuje, że tylko częste wycieczki, odbywane po okolicy z mapą w rękę, potrafią wyrobić należycie zmysł obserwacyjny i nauczyć rozumnej a trafnej interpretacji kart topograficznych, która znowu jest niezbędnym warunkiem do szybkiego i pewnego oryentowania się w terenie z pomocą tychże kart.

C. POMIARY DŁUGOŚCI.

31. Na mapie szczegółowej.

Wiemy z nr. 5, że 1 cm. na mapie tej równa się 750 m. czyli $1000\times$ (= kroków) w naturze, 1 milim. zatem wyraża rzeczywistą długość 75 m. czyli $100\times$. Na odwrót długości 1 km. w naturze odpowiada 1.3 cm. = 13 milim. na mapie specjalnej.

Metry zamienia się na kroki, mnożąc daną liczbę pierwszych przez $\frac{4}{3}$; na odwrót, mnożąc daną ilość kroków przez $\frac{3}{4}$, otrzymujemy tę samą długość wyrażoną w metrach.

Chcąc zmierzyć na mapie szczegółowej odległość prostoliniową dwóch punktów czyli ich oddalenie wzajemne w linii powietrznej, przykładamy do obu punktów linealik (najstosowniej z kartonu) zaopatrzony w podziałkę milimetrową, i odczytujemy ilość milimetrów, zawartą między owymi

punktami. Mnożąc tę ilość przez 75 albo 100. otrzymamy szukaną odległość, wyrażoną w pierwszym wypadku w metrach, w drugim w krokach.

Często zachodzi potrzeba obliczenia z mapy długości (rzutowej) pewnej drogi, którą przebyliśmy albo mamy przebyć. Jeśli droga biegnie po linii prostej lub prawie prostej, zadanie to łatwe do rozwiązania; stosując bowiem wyżej wskazany sposób pomiaru, odrazu dochodzimy do celu. Trudniejsza sprawa, gdy droga tworzy krzywą, kilkakrotnie załamaną. Wtedy najlepiej podzielić ją na tyle odcinków, ile potrzeba i wystarczy, by każdy dla siebie przedstawiał prostą lub prawie prostą, i wymierzyć każdy odcinek z osobna. Suma znalezionych wartości cząstkowych będzie długością łączną całej drogi.

Zamiast linealu użyć można do tego rodzaju pomiarów także cyrkla, korzystając przytem z podziałki liniowej, (Linearmaßstab) umieszczonej na każdej karcie mapy specjalnej (i generalnej) na dolnym marginesie. Na wyrysowanej prostej odcięte są po stronie górnej od punktu, oznaczonego zerem, na prawo odstępy równej długości, odpowiadające całym kilometrom, po stronie dolnej zaś odstępy, przedstawiające każdy po 1000^x. Na lewo od zera dołączone są jeszcze odcinki, podające dziesiąte części jednostek pomiarowych, a więc nad linią po 100 m., pod nią po 100^x. Pomiar zapomocą cyrkla jest następujący. Bierzemy długość, którą pomierzyć chcemy, w otwór cyrkuła i przykładamy go do podziałki liniowej tak, by mieć wygodny i możliwie dokładny odczyt. Przypuśćmy, że długość wzięta w cyrkiel wynosi 3 kilometry z górą. Wtedy prawy koniec cyrkuła przykładamy do spodu tej kreski na podziałce kilometrowej, nad którą widnieje cyfra 3, lewy zaś koniec przypadnie gdzieś między odcinki 100 metrowe. Odczytujemy wprost ilość kilometrów i okrągłych setek metrów, leżących w otworze cyrkuła, nadwyżkę zaś, jeśli jest, oceniamy na oko z dokładnością piątych części odcinka stumetrowego czyli 20 metrów. O większą dokładność trudno, przynajmniej dla gołego oka. Podobnie postępujemy, chcąc otrzymać szukaną długość w metrach. Praktycznem jest, trzymać cyrkiel przy takim pomiarze płasko względem mapy.

W braku linealika i cyrkuła można do pomiaru posłużyć się paskiem papieru. Przykładamy pasek do mapy, odcinamy na nim ołówkiem punkt początkowy i wszystkie

następne załamy drogi, aż do punktu końcowego, obracając odpowiednio paskiem. Następnie przykładamy go do podziałki liniowej i porównujemy długość przerysowaną z miarą podziałki.

Z naciskiem wypada podnieść, że wszelkie pomiary na mapie mogą dać tylko wyniki mniej lub więcej przybliżone do rzeczywistych wartości. Nie należy bowiem nigdy spuszczać z oka, że wszystkie długości na obrazie kartograficznym są tylko długościami rzutowymi, teren zaś naturalny rzadko kiedy przedstawia powierzchnię równoległą do płaszczyzny rzutowej, matematycznej, lecz przeważnie jest mniej lub więcej nierówny, pofałdowany lub nawet poszarpany. Długości więc dróg, rzek, granic itp. będą w naturze prawie zawsze większe od długości, znalezionych pomiarem na mapie, tem większe, im znaczniejsze jest pochylenie gruntu. Prócz tego pewne linie, jak drogi i wody bieżące, tworzą w przyrodzie liczne drobne zakręty, których rysunek mapy nie uwidoczni skutkiem zbyt silnego pomniejszenia. Nawet pomiar odległości dwóch punktów w linii powietrznej nie da zupełnie ścisłego wyniku gdyż najpierw szczegóły rysunku sytuacyjnego (a po części i pionowego) będą często, przynajmniej o odrobinę, w bok przesunięte, co jest następstwem metody zdjęcia, stosowanej przez maperów wojskowych; powtóre, wiele szczegółów topograficznych, jak domy, figury, krzyże, stojące przy drogach lub ulicach, już na mocy zasad przyjętych dla rysunku kartograficznego (przewiększania i przemniejszania) przesunięte będą w bok od punktów, w których na karcie powinny przypadać ich rzuty poziome; potrzebie wpływa na niedokładność pomiarów nie najmniej sam papier mapy, który na suchem powietrzu się kurczy, pod wpływem zaś wilgoci rozszerza się, i to dość nierównomiernie w różnych częściach karty. Słowem, pomiary długości na mapach topograficznych będą zawsze dawały wyniki tylko przybliżone. Na 1 kilom. średni błąd prawdopodobny wynosi około 50 m., a gdy chodzi o linie silniej pokrzywione, błąd ten znacznie wzrasta. Jednakże tej niedoskonałości map topograficznych, będących dziełem ludzkim, nie należy brać zbyt tragicznie; w praktyce bowiem dokładność pomiarów, jaką osiągnąć możemy na tych mapach, jest najzupełniej wystarczająca dla potrzeb i celów, dla których są przeznaczone.

Istnieją także osobno skonstruowane przyrządy do mie-

rzenia długości na mapach. Wspomnimy tylko o dwóch, o krzywomierzu i o cyrkle podziałkowym Kirchnera.

Krzywomierz (kurweometr, kurwimetr) ma, jak nazwa wskazuje, służyć do dokładnego pomiaru linii krzywych. Instrument ten wykonywany bywa w dwóch typach, z których jeden podobny jest kształtem zewnętrznym do termometru, drugi do zegarka. U obu typów główną rolę odgrywa kółeczko zębate, którem się wodzi po mierzonej krzywiznie, i podziałka, podłużna w typie rurkowym, kolista w typie zegarkowym. Zapomocą mechanizmu przenosi się ruch obrotowy kółka wodzącego w pierwszym typie na znaczek, przesuwany się w szparze wzdłuż podziałki podłużnej, w drugim zaś typie na wskazówkę, obracającą się około osi na cyferblacie, na którym wyrysowana jest podziałka kolista. Po objechaniu kółkiem badanej krzywizny, stan znaczka lub wskazówki pozwala odczytać wprost z podziałki długość zmierzoną. Jakkolwiek przyrząd ten świadczy chlubnie o dowcipie wynalazcy, polecać go jednak nie śmiemy, a to z dwóch powodów. Po pierwsze, kółko zębate zbyt łatwo zadziera mapę na skrętach; po drugie, wyniki pomiaru wykonanego tym przyrządem, — o ile chodzi o linie krzywe — nie są bynajmniej dokładniejsze od pomiarów za pomocą cyrkla lub linijki. Krótko mówiąc, przyrząd nie daje tego, co zapowiadała jego nazwa, a na domiar jest dość drogi, bo kosztuje najmniej 8 kor.

Natomiast naprawdę godnym polecenia jest cyrkiel podziałkowy Kirchnera (Maßstabzirkel), do nabycia u Lechnera we Wiedniu za cenę 4.50 kor. Jestto cyrkiel którego ramiona rozplaszczone są w dwie blaszki, zachodzące na siebie (fig. 5). Na nich dokładnie wyrysowane są wszystkie podziałki, używane na kartach wojskowych austriackich, nadto skale map wojskowych sąsiednich państw (Prus, Rosyi, Włoch itd.), oraz podziałka kątowna sięgająca do 50° . Krawędź jednej blaszki służy do markowania wielkości otworu cyrkla na podziałce, wyrytej na drugiej blaszce, z której znalezioną wartość wprost się odczytuje. Zaletą tego przyrządu jest też mały, wygodny format, pozwalający nosić go bezpiecznie w kieszeni kamizelki.

32) Na mapie ogólnej (1:200.000). Skalę używaną na tej mapie określają następujące stosunki:

na mapie gen.	w naturze
1 cm.	— 2.000 m. = 2 km. = 2666 ^x
1 cm.	= 200 m. = 266 ^x .

Długości mierzy się na mapie ogólnej w ten sam sposób, co na mapie szczegółowej. Metoda uogólniania, stosowana na niej, sprawia, że w jej rysunku linie wyciągnięte (np. drogi) daleko mniej krzywizn przedstawiają niż na mapie szczegółowej, to zaś obniża bardziej jeszcze stopień dokładności pomiarów, dającej się osiągnąć na tej mapie.

Dokładniejszą metodę obliczania długości jakiegokolwiek linii terenu na podstawie map topograficznych wyłożymy w rozdziale następnym.

33) Ćwiczenia.

1) Zmierzyć na obu mapach dołączonych długości następujących dróg:

a) kolei żelaznej;

b) gościńców bitych I kl.;

c) drogi gospodarczej, wiodącej z Straszewic do Woli Koblańskiej -- i porównać z sobą wyniki otrzymane z obu map.

2) Wykonać te pomiary raz przy suchym, drugi raz przy wilgotnym stanie powietrza.

II. Rysunek terenu (pionowy).

A. TEORIA TEGO RYSUNKU.

34. **Uwagi wstępne.** Celem rysunku terenu jest przedstawienie ukształtowania pionowego powierzchni ziemi czyli jej rzeźby, złożonej z wypukłości i wklęsłości, najrozmaiciej wymodelowanych i w najrozmaitszy sposób z sobą skombinowanych. Przeniesienie tej rzeźby na płaszczyznę karty dokonywa się za pomocą poziomego rzutu nierówności terenu przy równoczesnem użyciu takich sposobów wykreślnych, któreby patrzącemu na kartę umożliwiły wytworzenie sobie w umyśle obrazu plastycznego, zbliżonego, o ile to być może, do rzeczywistości.

Różne w tym celu stosowane bywają metody. Najbardziej przyjęte są:

- a) metoda warstwic,
- b) metoda kresk orograficznych,
- c) metoda tuszowa (szumerowanie),
- d) metody skombinowane z poprzednich.

Wszystkie te sposoby przedstawiania morfologii terenu uzupełnia się nadto uwidocznianiem w liczbach wysokości bezwzględnej wybitnych punktów powierzchni.

35. **Warstwice** (poziomnice, obwodnice, linie warstw, izohypsy — Niveauulinen, Niveaukurven, Höhengschichtenlinien). Są to linie, łączące punkty jednakowej wysokości. Jeśli w myśli przetniemy teren nierówny, bryłę topograficzną, płaszczyznami poziomymi, zatem równoległymi do siebie i do idealnego poziomu matematycznej powierzchni ziemi, czyli do poziomu normalnego, geodezyjnego, wtedy przecięcia się tych płaszczyzn z rzeczywistą, fizyczną powierzchnią będą liniami łączącymi punkty równej wysokości (fig. 6). Każda z nich będzie równocześnie krawędzią górną warstwy terenu pod nią leżącej i krawędzią dolną warstwy wyżej położonej. Skoro zaś takie równole-

głę przekroje poziome przez teren poprowadzić można w dowolnie małych odstępach pionowych, ilość warstw jest wogólności nieskończona. Dla celów kartograficznych wybiera się tylko pewne warstwy, takie mianowicie, które począwszy od najniższego punktu terenu (powierzchni morza) wznoszą się nad sobą w jednakowych a określonych odstępach pionowych, n. p. co 5, 10, 20, 50, 100, 1000 m. (fig. 7). Takie warstwy zowiemy także równooddalonymi (ekwidystantnymi). Jeśli te linie rzucimy na płaszczyznę poziomu zasadniczego (fig. 6), to rzuty, będące zamkniętymi a zazwyczaj krzywymi liniami, dać mogą mniej lub więcej dokładne wyobrażenie o ukształtowaniu pionowym przedstawionego obszaru. Kartograf więc przenosi je w odpowiednim pomniejszeniu na papier i uzupełnia w ten sposób plan sytuacyjny „planem warstw”.

Im gęściej wyrysowane będą warstwy na mapie, tem dokładniejszy i zupełniejszy w szczegółach będzie obraz plastyki terenu, ale też coraz mniejsza będzie wyrazistość planu sytuacyjnego, coraz mniejsza przejrzystość i czytelność mapy. Znaleźć w konstrukcyi obrazu kartograficznego właściwą drogę pośrednią, pogodzić „teren” z „sytuacją”, należy do głównych zadań umiejętnej kartografii.

Warstwy określa się według absolutnej i według względnej wysokości, jaką przedstawiają. Mówimy, że ta lub owa warstwa biegnie w poziomie 350, 400, 500 metrów, albo że przedstawia wartość absolutną 350, 400, 500 metrów. Warstwy atoli równooddalone, ekwidystantne, których poziomy są wielokrotnością pewnej ściśle określonej wysokości, n. p. 100 m., oznacza się krótko, jako „linie warstw stumetrowych” lub „warstwy stumetrowe”, czem wyraża się ich wartość względną, czyli wartość ekwidystancyi. Na mapach topograficznych napotykamy warstwy stu-, pięćdziesięcio-, dwudziestopięcio-, dwudziesto-, dziesięcio- i pięciometrowe; oczywiście nie wszystkie dopieroco wymienione warstwy będą wykreślone równocześnie na tej samej karcie. Zwykle wybiera się tylko 2 lub 3 z pomiędzy nich i dla łatwiejszego odróżnienia ich między sobą nadaje się każdej nieco odmienny kształt w rysunku.

Jeśli wartość względna jednej warstwy jest znana — a poznaje się ją z sposobu kreślenia — wtedy na podstawie kot czyli liczb, podających wysokości pewnych punktów, można od razu określić absolutną wartość wszyst-

kich innych, wykreślonych na danej mapie poziomnic. Tak w rysunku fig. 8 warstwica *a* leży w poziomie 400 m., *b* w poziomie 300 m., *c* przedstawia poziom 240 m.

Z planu warstwic możemy więc poznać konfigurację terenu w poziomach, warstwicami oznaczonych; jak atoli wygląda teren, położony między temi liniami, czy jest jednostajnie nachylony lub załamany, o tem dają one pojęcie tylko ogólnikowe (obacz fig. 6). Im stok jest na ogół bardziej stromy, tem więcej zbliżać się będą do siebie linie warstw, dokładniej mówiąc, ich rzuty na karcie; przeciwnie, im pochyłość jest łagodniejsza, tem bardziej będą odstawały od siebie. Warstwice dają tylko obraz schodkowy, t. j. przedstawiają teren, jako złożony z tarasów, piętrzących się jeden nad drugim (fig. 6 i 7). Dla punktów więc leżących na samych warstwicach, plan warstwicowy pozwala dokładnie określać wzniesienie, natomiast dla punktów pośrednich byłoby to wówczas tylko w równej mierze możliwe, gdyby pochyłość terenu wszędzie była jednostajna, co wszakże, jak każdemu wiadomo, w naturze nie zawsze ma miejsce. Nie znając zaś wysokości owych punktów pośrednich, nie możemy też nic pewnego wnioskować o ukształtowaniu nierówności, leżących między warstwicami.

Dodatnią stroną metody warstwicowej jest to, że umiejętnie stosowana nie psuje wyrazistości rysunku sytuacyjnego (szkieletu) i pisma, — ujemną, — ujemną, iż niedość dokładnie oddaje rzeźbę naziomu, co się daje szczególnie dotkliwie uczuć, gdy teren jest pomarszczony w liczne drobne nierówności.

Dla spotęgowania wrażenia plastyczności zaczęto w ostatnich czasach pasy międzywarstwicowe nakładać różnemi barwami, albo ustopniowanymi tonami jednej barwy lub też paru barw. Tak wykonane mapy warstwicowe nazywają się *hypsometrycznemi*.

36. Kreski orograficzne (pionowe, szrafy — Vertikal-schraffen, Bergstriche). Metoda przedstawiania nierówności terenu rysunkiem kreskowym, wynaleziona przez saskiego majora Lehmana pod koniec XVIII stulecia, zyskała w naszych czasach najszersze zastosowanie na mapach topograficznych, zwłaszcza wojskowych. Metoda ta polega na cieniowaniu pochyłych powierzchni zapomocą kresek, tem silniejszych, im większy jest stopień pochylenia. Zasada jest w krótkości następująca.

Wyobraźmy sobie teren, którego każdy punkt jest oświetlony promieniami, padającymi prostopadłe z góry. Wtedy powierzchnia, mniej odchyłona od płaszczyzny poziomu, więcej odbierać będzie promieni światła, niż tej samej objętości powierzchnia bardziej stroma (fig. 9). Innymi słowy: im większy kąt nachylenia, tem mniejsza ilość promieni padać będzie na jednostkę powierzchni, — albo też, wyrażając się ściśle matematycznie: stopień oświetlenia zenitalnego jest w prostym stosunku do dostawy (cosinus) kąta nachylenia oświetlonej powierzchni.

Na tem założeniu opiera się metoda kreskowania, polegająca na przedstawieniu rzeźby terenu przez odpowiedni rozkład światła i cienia za pomocą rysunku kreskowego (fig. 10). Jasny kolor papieru oddaje pełnię światła, przeto poziomo położona płaszczyzna ukazuje się na karcie zupełnie białą.

Pochyłość, zawierająca z poziomem kąt 90° , powinna być przedstawiona pełnym cieniem, t. j. w tonie zupełnie czarnym, a dla kątów pochylenia między 0 i 90° należałoby stosować skalę 89 tonów coraz to ciemniejszych.

Atoli praktyka nie kusi się nawet o taką ścisłość matematyczną. Przyczyną tego jest z jednej strony trudność technicznego wykonania tylu różnych odcieni, z drugiej zaś względ na to, że stoki o wielkich kątach nachylenia napotyka się tylko na szczupłych stosunkowo obszarach wysokich gór, przeważnie skalistych, nieprzystępnych dla ogólnego ruchu komunikacyjnego i niezdatnych dla celów kulturalnych i dla działań wojennych. Uważa się więc za dostateczne, pochylenia, przekraczające pewną granicę — np. kąt 45° lub 35° — tonować w jednakowej sile, a tylko mniejsze pochyłości rozróżniać ustopniowaniem według pewnej określonej skali cieniowaniem.

Wytyczną do ułożenia takiej skali, opartej na podstawie ściślej, matematycznej, podaje następujące rozumowanie. Jeśli siła cienia (głębokość tonu) ma jednostajnie wzrastać z pochyleniem powierzchni aż do pewnego kąta maksymalnego, — nazwijmy go z , — to należałoby stworzyć tyle różnych tonów, ile stopni zawiera kąt maksymalny. Najprostszym do tego sposobem będzie podzielenie jednostki powierzchni na z równych części; zacięniowując tyle z tych

części, ile wynosi liczba stopni kąta nachylenia α , otrzymałoby się z różnych tonów cieniowania, od najsłabszego do najsilniejszego. Stosunek cienia do światła, więc na mapie: koloru czarnego do białego, byłby wtedy $\alpha: (z-\alpha)$ przyczem α oznacza ilość stopni, zawartych w kącie nachylenia powierzchni. Na takim rozumowaniu oparta jest skala kreskowania, przyjęta dla austriackich map wojskowych, jednakże w praktycznym zastosowaniu ulega dalszemu jeszcze uproszczeniu, jak to niżej zobaczymy (nr. 41).

Cieniowanie pochyłonych do poziomu powierzchni dokonywa się za pomocą *kresiek* czyli *szraf*. Rysując je to grubiej i gęściej, to cienie i rzadziej, stosownie do kąta nachylenia przedstawianego terenu i do obranej skali tonów, kartograf usiłuje daną przestrzeń nałożyć równomierne taką masą cienia, jaka jej odpowiada.

Jeśli w tem kreskowaniu ściśle zachowa przyjętą skalę cieniowania, co jednak nie jest łatwe, to grubość kresiek i szerokość przerw między nimi (interwałów) powinna odpowiadać stosunkowi $\alpha: (z-\alpha)$.

Miarą pochylenia terenu w każdym jego punkcie jest kąt, jaki zawiera z poziomem linia najsilniejszego spadku, przez tenże punkt przechodząca. Jest to owa linia, po którejby sphywała woda, niepowstrzymana żadnymi przeszkodami. Skoro więc kreski orograficzne mają w pierwszym rzędzie wyrażać swą grubością kąt pochylenia terenu, konsekwencya wymaga, by nadawano im wszędzie kierunek, w którym teren obniża się lub podnosi, a zatem kierunek linii spadowych. Dopiero tak wyrysowane kreski zdolne są uwidocznic plastycznie kształt i wzajemne położenie ścian, ograniczających bryły topograficzne czyli formy wypukłe powierzchni.

Ze stosunku, jaki zachodzi między liniami spadku i kreskami wynika dla rysunku karty ta ważna zasada, że jak każda linia spadowa przecina pod kątem prostym wszystkie warstwie, po drodze napotykanie, tak i kreski orograficzne muszą być prostopadle do warstwie w punkcie przecięcia się i nawzajem. Mówimy: w punkcie przecięcia się — gdyż jasnym jest, że między nieco dalej od siebie odstającymi warstwicami linie spadku, zależnie od rzeźby nazioomu, mogą mieć najrozmaitszy kształt, prosty lub krzywy, i najrozmaitszą też długość. To też kartograf zwykle naprzód rysuje możliwie gęstą sieć warstwie pomocniczych,

a potem dopiero wykreśla prostopadłe do nich kreski w tej grubości i gęstości, jaka odpowiada kątowi nachylenia danej części terenu.

Metoda kreskowania ma wobec metody warstwic tę zaletę, że z jednej strony umożliwia oddanie na karcie całej konfiguracji gruntu wraz z drobnymi nawet szczegółami morfologicznymi, z drugiej strony swym kontrastem między światłem a cieniem, tj. kolorem białym a czarnym, słowem plastyką rysunku ułatwia wielce pracę wyobraźni w odtwarzaniu przedstawionego na karcie terenu. Wymaga jednakże wielkiego trudu i dużej biegłości w rysowaniu. Niekiedy też wpływa kreskowanie ujemnie na czytelność rysunku sytuacyjnego lub zmusza wprost do jego obcięcia. Służny jest i ten zarzut, że rysunek terenu o silnie nachylonych stokach, wykonany tą metodą, daje obraz zbyt ciemny, jednostajny, a przez to nie wyrażający dostatecznie całej plastyki terenu.

37. Tuszowanie (szumerowanie, wiszerowanie, lawowanie — Schummermanier, Lavierung). Metoda ta polega na przedstawianiu pochyłości gruntu przez odpowiednie cieniowanie ich na rysunku bądź za pomocą pendzla i tuszu lub farby, bądź też, gdy chodzi o zdjęcie pobieżnego szkicu w polu, za pomocą sproszkowanego grafitu lub kredki i wiszora (rozcieracza) (fig. 11). I dla tej metody obowiązuje zasada, by głębokość tonu (siła cienia) była w stosunku prostym do kąta nachylenia powierzchni.

Sposób ten oddawania stosunków morfologicznych terenu za pomocą kontrastu światła i cienia zaleca się silnym efektem plastycznym. Nie odpowiada jednak wymaganiom ścisłej nauki, gdyż uniemożliwia dokładne obliczenie punktów nieskotowanych na podstawie tego, co mapa zawiera. Nacito dokładne wyrażenie drobniejszych form powierzchni tą metodą jest niesłychanie trudne i żmudne. Dla tego metoda tuszowa ma zastosowanie przeważnie wtedy tylko, gdy chodzi o zobrazowanie z grubsza okolicy, w której nie przeprowadzono jeszcze dokładniejszych pomiarów wysokości.

W austriackiej kartografii wojskowej powyższą metodę stosuje się w rysunku nagich skał, lodowców i pól śniegowych, i to na planach zdjęcia oryginalnego i na mapach detalicznych, wykonanych w podziałce 1:25.000 (np. na mapie Tatr wschodnich). Prócz tego na mapie generalnej te części półwyspu bałkańskiego, dla których brak jeszcze

dokładniejszych zdjęć, przedstawione są w całości metodą tuszową.

B. RYSUNEK TERENU NA MAPIE SZCZEGÓŁOWEJ.

38. Metoda rysunku. Na mapie specjalnej teren przedstawiony jest metodą skombinowaną, mianowicie za pomocą warstwic, kresiek i kotowania (cechowania podaniem wysokości) odpowiedniej ilości stosownie wybranych punktów. Jednakże stromego terenu skalistego w wyższych górach (Alpach, Tatrach) nie cieniuje się kreskami orograficznymi, lecz oddaje rysunkiem podobnym do tego, jaki się otrzymuje metodą ławowania. Lodowce zaś przedstawia się poziomnicami o nieokreślonej wysokości; rysuje się te linie w różnej grubości i gęstości, stosownie do kąta pochylenia powierzchni lodowca, by tym sposobem lepiej uwidocznić jej ukształtowanie. Nieznaczne nierówności terenu zaciera się w rysunku o tyle, o ile to potrzebne dla łatwiejszego rozeznawania form głównych, jakoteż ważniejszych form drugorzędnych.

Znaczenie znamion wysokości czyli kot wyłożyliśmy obszernie już w nr. 8, 13 i 16; inne elementy rysunku terenowego, stosowanego na mapie specjalnej, wymagają jeszcze bliższych objaśnień.

39. Warstvice. Na mapie szczegółowej rysuje się tylko warstvice stu- i pięćdziesięciometrowe, pierwsze silniejszymi i pełnemi, drugie cienko kreskowanemi liniami. Warstvice 100-metrowe uwidocznia się po całym obszarze, objętym mapą, 50-metrowe tylko w okolicach o terenie łagodnie pochyłym, na którym warstvice 100-metrowe już znacznie od siebie są oddalone.

Wprawa w rozeznawaniu linii warstwowych i ich przebiegu jest pierwszym warunkiem nabycia biegłości w szybkim i trafnym pojmowaniu stosunków morfologicznych terenu. Ile razy wątpliwość zachodzi, czy dana linia przedstawia warstwicę lub co innego, orientować się należy według innych wskazówek, podawanych przez rysunek mapy, zwłaszcza zaś badać przyległe kreski orograficzne, które, jak zaznaczyliśmy wyżej, muszą wszędzie być ustawione prostopadle do przechodzących warstwic. Rzecz bliżej objaśniają następujące przykłady.

Dokoła koty trygonometrycznej na Jankowie (obacz wycinek mapy spec.!) snuje się krzywa, pełna i zamknięta

linia, która tu i owdzie poprzecinana jest prostopadle kreskami. Jestto linia warstwy 100-metrowej czyli „warstwica stumetrowa“. Jakaż jej wartość absolutna? O niej poucza dopisana obok trójkąta kota 709. Bacząc bowiem na to, że warstwica jako zamknięta linia okrąży punkt 709, a koty podane po drugiej jej stronie, na zewnątrz stojące, opiewają na niższe wysokości, wnosić wypada, że owa linia oznacza poziom 700 m., czyli jest warstwicą 700 metrów. Z tego wynika, że cały teren, tą linią zamknięty, sięga ponad 700 m. bezwzględnej wysokości, a punktem najwyższym czyli szczytowym jest skotowany punkt trygonometryczny. Na takie punkty bowiem wybiera się zwykle punkta górujące, z których roztacza się dogodny widok na wszystkie strony, umożliwiając celowanie instrumentem kątomierniczym do okolicznych punktów tryangulacyjnych.

Schodząc z wierzchołka Jankowa ku Terszowowi, przechodzimy przez wydłużone białe pole, zamknięte znowu linią krętą, silnie wyginającą się w stronę Terszowa. Ponieważ jest nieprzerwana, uważać ją musimy za warstwicę 600 m. Cały więc pas terenu, położony między tą linią a poprzednią warstwicą, wznosi się ponad 600 m. Tuż za warstwicą 600 m., postępując dalej ku południowi, spotykamy kotę 548. I oto mamy sprawdzian, stwierdzający, że dobrze odczytujemy linie warstwicowe. Następna warstwica, naśladująca kształt liścia, przedstawia poziom 500 m.

Zbliżając się teraz ku pierwszej kapliczce, stojącej za Terszowem od strony Starego Sambora, natrafiamy na dwie linie prawie równoległe do siebie, i o ile na pierwszy rzut oka można poznać, obie przecięte prostopadłymi kreskami. Co to za linie? Jedna z nich musi być warstwicą 400 m.; upewnia nas o tem umieszczona nieco dalej na północ kota 382 (cerkiew), gdyż kierując się ku niej, gdzieś po drodze przekroczyć musimy warstwicę 400 m. Któraż więc z obu badanych linii jest tą warstwicą, a która nią nie jest? Otóż śledząc dokładnie dalszy bieg obu linii na płn. i na płd., przekonywamy się, że linia zachodnia wije się dalej nieprzerwanie, przecinając zawsze kreski pod kątem prostym, podczas gdy linia wschodnia urywa się w kolanie dróg komunikacyjnych pod Terszowem. Nie ulega zatem wątpliwości, że linia, biegnąca po stronie zachodniej, jest warstwicą 400 m.

Warstwice w przyrodzie są liniami zamkniętymi. Za-tem także ich rzuty na mapie nie powinnyby być nigdzie przerwane. Jednakże, by nie psuć wyrazistości planu sytuacyjnego i nie dać powodu do pomyłek w interpretacji znaków topograficznych, nie rysuje się warstwice *a)* wewnątrz zamkniętych osad, podwórz, małych ogrodów i cmentarzy; *b)* na płaszczyznach wodnych; *c)* między liniami równoległymi sygnatur, używanych do oddawania dróg komunikacyjnych; *d)* na znakach grobli, tam, rowów, rozpadlin, wąwozów, murów ochronnych i sztucznych obrzeżeń wód. Nie wkreśla się zupełnie warstwice 100 i 50 metrowych w rysunek skał i lodowców. Ponieważ skutkiem podziału mapy na arkusze warstwice na brzegach się urywają, dopisuje się na tychże brzegach wartości absolutne przy każdej urywającej się warstwie stumetrowej. (Na dołączonym wycinku tego zaniechano).

Przykład warstwicy 50 metrowej podaje nasz wycinek obok Starcej Soli. Wychodzi ona od cmentarza, biegnie przez znak kościoła trygonometrycznego (kota 352), zwraca się na południe, zatacza następnie 4 małe łuki, kieruje się znowu na północ, biegnąc równoległe do drogi gospodarczej, przechodzi przez cyfrę 2 wymienionej koty, zwraca się na wschód ku napisowi „Stararopa“, przerzyna pierwsze 3 litery tego wyrazu, by następnie skrócić się znowu ku gościńcowi 1 kl. Zbliżywszy się na 9 mm. do kółka koty 416. gubi się ta warstwica. Lecz dalszy jej ciąg pojawia się o 3 mm. na południo-wschód. Bardzo wyraźnie oddano ją tam, gdzie okrąża od północy i wschodu wyraz „Buczów“. Widzieć ją znowu na płd. od napisu „Jasienica p.“. Jestto wciąż ta sama warstwica. Ze znamion wysokości, umieszczonych po jej bokach i z sąsiednich warstwice 100 metrowych wynika, że wartość absolutna jej wynosi 350 m.

Posuwając się z pod szczytu, zwanego Kundeskią (punkt trygon. 668) w kierunku półn.-zach. po drodze gospodarczej ku Posadzie Niżnej, przekraczamy po kolei 3 warstwice 100 metrowe, coraz to niższe. Pierwsza z nich, wartości 600 m., przebiega o jakie 5—6 mm. od litery początkowej wyrazu „Kundeska“. Drugą, leżącą w poziomie 500 m., przecinamy tuż przed napisem „Stary Sambor“. Przez trzecią wreszcie, linię 400 m., przechodzi droga tuż za tym napisem.

Przy kościele, skotowanym wysokością 347 m., na za-

chodnim krańcu Straszewic, odnajdujemy znowu warstwicę 350 m. Przekraczamy ją, kierując się z kościoła trygon. w Straszewicach na południe drogą gospodarczą ku „Lasowi wielkiemu“.

Układ warstwic, jeśli zarazem uwzględnimy cechy wysokości, daje nam dokładne wyobrażenie o tem, na które strony i pod jakim średnim kątem nachylenia teren się wznosi lub opada. Linie warstwic tej samej wartości względnej (ekwidystantne), gdy w jednakowych lub prawie jednakowych odstępach (rzutowych) są wyrysowane, wskazują, że ogólna pochyłość gruntu na danym obszarze jest jednostajna (fig. 12). Wzrastające z góry na dół odstęp międzywarstwicowe oznaczają stok wklęsły, malejące w tymże kierunku — stok wypukły.

Stopień pochylenia terenu da się z planu warstwic oznaczyć tylko ogólnikowo i porównawczo. Im więcej warstwice ekwidystantne — mówimy tu zawsze o wyrysowanych rzutach — zbliżają się do siebie czyli im mniejszą jest odległość prostopadła warstwic, mierzona na linii największego spadku, tem silniejszy też jest spad zbrocza i przeciwnie. Tam, gdzie dwie lub więcej warstwic zbiega się w jedną linię, przedstawiają ścianę pionowo opadającą.

Przebieg warstwic pozwala także określać pochylenia linii sytuacyjnych (fig. 13). Drogi, ścieżki, brzegi lasów, które na rysunku mapy mają kierunek równoległy, do najbliższych z obu stron warstwic, bieżną w naturze po gruncie poziomym. Jeśli przecinają warstwice pod kątem prostym, mają to samo pochylenie, co stok w tem miejscu. Jeśli zaś ukośnie krzyżują się z warstwicami, nachylenie ich do poziomu jest tem łagodniejsze, im mniejsze są kąty ostre, jakie zawierają z warstwicami. Można sobie te stosunki dobrze uzmysłowić na książce, na wpół otwartej, trzymanej grzbietem do góry.

40. Ćwiczenia.

1) Przez jakie warstwice 100 metrowe przechodzi poddróżnik, podążający z Starego Sambora przez Woślęcz do Strzelbic ?

2) Wyśledzić przebieg warstwicy 400 m. w dolinie Jabłonki pod Czereśniskami.

W którym miejscu ta linia przechodzi z jednego brzegu rzeki na drugi ?

3) Jakie warstwice przerzyna kolejno granica powiatu

politycznego, przechodząca przez dołączony wycinek mapy specjalnej?

4) Jaki stopień względnego pochylenia średniego ma każdy z 3 odcinków międzywarstwicznych drogi gospodarskiej, wiodącej z Kundieski do Posady Niżnej?

5) Ktoś zamierza z Terszowa udać się przez szczyt Jankowa (709) do Strzelbic drogą dowolną (nienarysowaną), któraby miała jak najłagodniejsze spadki. Wskazać na mapie, które dyby iść powinien!

41. **Kreski orograficzne** (szrafy). Zasadę kreskowania, przyjętą dla mapy specjalnej, poznajemy z t. zw. *skali normalnej kreskowania* (Normalschraffenskala), podanej na tablicy znaków. Skala ta zawiera 10 tonów czyli odcieni kreskowych. Pierwszy oddaje nachylenia terenu niżej 5° , drugi pochyłości, zawierające z poziomem kąt od 5° do 10° , trzeci kąty od 10° do 15° i t. d. Odcień ostatni, najciemniejszy, stosuje się dziś bez różnicy dla wszystkich kątów pochyłości począwszy od 45° w górę. Tonem pierwszym, najjaśniejszym, oddaje się lekkie nierówności gruntu, których kąty nachylenia wynoszą przynajmniej 2° a nie dobiegają 5° , jednakże tylko na terenie płaskim lub słabo rozczłonkowanym. (Obacz kreski dookoła napisu „Straszewice“ w dolinie naddniestrzańskiej!)

Stosunek cienia do światła, grubości kresek do przerw między niemi czyli do interwałów, unormowany jest w następujący sposób:

Dla kątów nachylenia wynoszących:	Kreska ma się do inter- wału jak:
5— 10°	8: 72 (1: 9)
10— 15°	13: 67
15— 20°	18: 62
20— 25°	23: 57
25— 30°	28: 52
30— 35°	33: 47
35— 40°	38: 42
40— 45°	43: 37
od 45° wzwyż	48: 32 (3: 2)

Z powyższej tabeli widać, że przy ustalaniu tonów skali według stosunku α : ($z-\alpha$) podstawiono za niewiadomą z stałą wartość równą 80, za niewiadomą α zaś wstawiono dla każdej seryi pochyień tę ilość stopni, jaką zawiera kąt średni danej seryi.

Według tej skali należy dla wszystkich nachyleń, z wyjątkiem nie dochodzących 5° , przestrzeń 1 cm. pokryć równomiernie 21 kreskami. Na łączną szerokość jednej kreski i przynależnego do niej interwału białego przypada wtedy $\frac{10}{21} = 0.476$ mm. Dzieląc tę przestrzeń na 80 równych części, otrzymujemy dla każdej części $\frac{10}{21 \cdot 80} = \frac{1}{168}$ mm. Mnożąc zaś tę wartość przez pierwsze liczby stosunków, przyjętych dla każdej serwi pochyłości, otrzymujemy szerokości, jakie powinny mieć kreski w poszczególnych tonach skali. Dla kątów nachylenia więc od $5-10^{\circ}$ wypadła szerokość jednej kreski $= \frac{8}{168}$ mm., dla kątów od $10-15^{\circ} = \frac{13}{168}$ mm., dla kątów od $15-20^{\circ} = \frac{18}{168}$ mm. itd. Ponieważ zaś, jak z tego widać, grubość kreszek w dwóch następujących po sobie tonach różni się tylko o $\frac{5}{168} = 0.03$ mm., jasną jest rzeczą, że nawet najbystrzejsze i najbardziej wyćwiczone oko nie jest w stanie rozpoznać dokładnie i nieomylnie tonu skali, jakie kreski w tem lub owem miejscu rysunku wyrażają. Na domiar złego kreski nie zawsze rysowane są w tej grubości, jaka ściśle odpowiada skali, często bowiem kreśli się je w nieco silniejszym tonie dla lepszego uwydatnienia charakteru morfologicznego terenu. Wreszcie przy odbijaniu kart ton rysunku terenowego może doznać osłabienia lub wzmocnienia dochodzącego $20-30\%$. Z tego wszystkiego wynika, że przy obliczaniu kątów pochylenia z rysunku kreskowego należy zawsze kontrolować ton kreszek innemi danymi hypsometrycznemi, przede wszystkim warstwicami.

W praktyce wystarcza zupełnie, jeśli się umie różnić między sobą tony kreskowania, odpowiadające przyrostowi kąta nachylenia o 10° . Posłużyć może do tego następujące zestawienie.

stosunek kresek do in-
terwałów ma się mniej
więcej jak:

a) od $5-15^{\circ}$	1:7
b) „ $15-25^{\circ}$	1:3
c) „ $25-35^{\circ}$	1:2
d) „ $35-45^{\circ}$	1:1

Przykłady:

do a): Rzęd kresek, okalający bezpośrednio kotę 543, leżącą na płn. od Czereśnisk.

do b): Kreski pod literą „w“ napisu „Janków“.

do c): Kreski pod literami „nk“ tegoż napisu.

do d): Kreski w pobliżu pld. krawędzi mapy, na lewym brzegu Dniestru, w samym środku między kotami 500 i 373.

Rozbieraliśmy tutaj skalę normalną kreskowania, stosowaną na wydaniu mapy specjalnej, będącym obecnie w obiegu. Atoli dla przyszłego wydania tejże mapy ułożono w ostatnich czasach nieco prostszą skalę, bo obejmującą już tylko 7 tonów cieniowania. Opuszczony jest pierwszy ton dotychczasowej skali (dla nachyleń niżej 5°), ostatni zaś, najciemniejszy, stosowany być ma do kątów nachylenia, począwszy już od 35° wzwyz. Podajemy tę skalę obok mappek.

Przy czytaniu rysunku szrafowego należy mieć przed oczyma następujące pravidła:

1. Kreski orograficzne wskazują wszędzie kierunek najkrótszego spadu.

2. W którym kierunku teren zakreskowany się wznosi, a w którym opada, poznaje się po najbliższej linii wodnej (rzeki, potoku, stawu itp.). Tak np. kreski przy kocie 316 (na płn. od Torszynowie) jedne zwrócone są ku Jasienicy, inne ku Solnemu potokowi. Teren więc zakreskowany spada ku obu tym strugom wodnym.

3. Każda linia, tak wykreślona, że przecina kreski pod kątem prostym, łączy punkty jednakowej wysokości, czyli biegnie w poziomie. Często do obliczenia wysokości pewnych punktów pomaga myślowa konstrukcja takich „warstwic posilkowych“. Jeśli np. z punktu 548, leżącego na pld. wsch. od wierzchołka Jankowa, poprowadzimy w myśli na lewo i na prawo warstwice posilkową, odnajdziemy wszystkie punkty tej samej wysokości.

4. Każda linia, na którą kreski natrafiają pod kątem ostrym, jest pochylona do poziomu. W którym zaś kierunku taka linia się podnosi, a w którym opada, z innych wskazówek osądzić trzeba. Tak np. droga gospodarza, wiodąca od cerkwi trygonometrycznej w Starym Samborze do koty 521, wznosi się w tymże kierunku, gdyż po pierwsze, kreski (zwłaszcza od strony pld.) zderzają się z nią pod kątami ostrymi, a po drugie, droga wybiega z doliny nadniestrzańskiej, z punktu, położonego w poziomie 358 m.,

a dąży ku punktowi wzniesionemu na 521 m. n. p. m. (Por. też nr. 43).

Charakter morfologiczny terenu zależy nie tylko od stosunków wysokości jemu właściwych, lecz także, i to w wyższym może stopniu, od kształtu poszczególnych nierówności, na nim wyrzeźbionych, tudzież od sposobu organicznego ich powiązania w jedną całość krajobrazową (chorograficzną). Śród niewyczerpanego istic bogactwa form, w jakie układa się powierzchnia ziemi, wyróżniać jednak można pewne elementarne twory plastyczne, pewne wybitnie zasadnicze typy, do których przeważna część innych, jako ich modyfikacje, da się sprowadzić. Ogólne rysy budowy morfologicznej gór np. i dolin będą wszędzie te same, różnice jednostkowe będą tylko wynikiem odmiennego ustosunkowania wzajemnego poszczególnych elementów składowych, silniejszego rozwinięcia jednych kosztem drugich i naodwrot.

Duży obszar powierzchni może się odznaczać rzeźbą niezwykle urozmaiconą, gdy jednak tej rzeźbie z bliska się przyjrzymy, nieraz ze zdziwieniem spostrzegamy, że przyroda za pomocą nie więcej jak dwóch lub trzech form zasadniczych, modelując je tylko w tysiączne warianty, zdołała stworzyć krajobraz, czarujący bogactwem i siłą swych kontrastów.

Charakter typowy owych form zasadniczych wyraża się oczywiście także mniej lub więcej plastycznie na mapie topograficznej. Każdej formie odpowiada pewna określona kombinacja znaków rysunkowych, dająca figurę symboliczną o osobnym typie, mniej lub więcej jednostajnym w ogólnych zarysach, obraz rzecz można, prawie szablonowy, który zawsze ma ten sam ogólny charakter rysunkowy, a zmienia się tylko w szczegółach składowych, stosownie do kształtu indywidualnego każdej jednostki morfologicznej.

Mówiąc o formach terenu, nie będziemy uwzględniali nagich skal i lodowców, gdyż mapy dają tylko schematyczne ich przedstawienie.

42. Formy terenu. Najrozmaiciej względem poziomu i względem siebie ułożone powierzchnie, płaskie i krzywe, poziome i pochyle, stykając się swymi krawędziami, wytwarzają owe wypukłości i wklęsłości górnej warstwy ziemi, które nazywamy formami terenu. Nieprzerwane działanie powietrza i wody rzeźbi je i przekształca stopniowo, aż

wkońcu stają się formami stałymi, ale o stałości tylko względnej. Na każdorazowy charakter tych form wpływają nie tylko ściany cząstkowe, składające całą powierzchnię, ale niemniej także linie, w których te ściany się schodzą i które w naturze zwykle dość wyraźnie się uwydatniają.

1) *Równiny* (Ebenen). Są to obszary zupełnie płaskie lub nieznacznie tylko urozmaicone nierównościami.

Na mapie spec. zostawia się równiny niewykreskowane. Jednakże pochyłości lekkich wzdęć i fałdów naziomu, jeśli zawierają z poziomem przynajmniej kąt 2° , uwidocznia się delikatnym, szerokim kreskowaniem (ton pierwszy skali). *Brzeżki* (Rideaux) zaś, t. j. nagle, najwyżej 2 metrowe spadły terenu, na terenie zresztą płaskim, oddaje się rzędami klinków, nie powiązanych linią.

Równiny, nieznacznie (do 200 m.) wzniesione nad powierzchnię morza, zowią się *nizinami* (Tiefebenen), wyżej położone *wyżynami* (Hochebenen, Plateaus).

2) *Wyniosłości jednostkowe, samoistne* (Bodenerhebungen).

Nazywają się *pagórkami, wzgórzami* (Hügel) jeśli ich wysokość względna jest nieznaczna (mniej więcej do 200 m.), *górami* (Berge), jeśli dochodzą znaczniejszej wysokości względnej. Zresztą określenia te nie w jednakowym rozumieniu stosowane bywają w różnych okolicach, a powszechnie przyjętej granicy między pagórkami a górą w ściślejszym znaczeniu dotąd niema.

W każdej wyniosłości można rozróżniać formy części górnej, części środkowej (zbocza) i części dolnej (stopy).

a) *Formy części górnej* (Oberteil). Najwyżej położona część wyniosłości może być punktem albo bardzo małą płaszczyzną albo linią poziomą albo wreszcie płaską powierzchnią. Stąd spotykamy:

Wierzcholki kopulaste, kopuły, kopy, kopice (Kuppen), na których teren z najwyższego punktu, zwanego *szczytem*, opada na *wszystkie* strony.

Grzbiety poziome (Horizontale Rücken), które mogą być nadto kanciaste (granie) lub łagodnie wypukłe.

Płaskowierzchy, płyty wierzchołkowe (Platten), z których krawędzi obwodowych teren gwałtownie spada. Kopuły i (mniejsze) kopy, jako wybitne wyniosłości, uwydatniają się starannie na mapach topograficznych, w razie potrzeby przewiększeniem ich wierzchowiny, którą zostawia się zawsze białą. Z kopuły i kop kreski wybiegają promie-

nisto na wszystkie strony. Wierzch kopuły ma zwykle kształt elipsowaty lub owalny (fig. 14), rzadziej kolisty (fig. 15). Na nim musi się znajdować szczyt kopuły.

Przykłady kop na mapie: Kundieska 668, Woślycz 521, Bzanie 458 i wiele innych.

Boki wierzchołka kopulastego lub kopiastego mogą być albo wypukłe, albo jednostajne lub nawet wklęsłe, albo wreszcie wypukłe z jednej a wklęsłe z przeciwnej strony. W pierwszym wypadku wierzchołek nazywa się *kopą w ściślejszem znaczeniu* (fig. 14 i 15), w drugim — *stożkiem* (Kegel) (fig. 16), w trzecim — *rogiem* (Horn, Spitze) (fig. 17).

Przykład stożka: Wierzchołek, cechowany kotą 584 między Woślyczem a Jankowem.

Na grzbietach poziomych wypukłych (t. j. poziomych w kierunku osi podłużnej, wypukłych w przekroju poprzecznym) zostawia się niewykreskowaną najwyższą część, której nachylenie nie dochodzi 2°.

Przykłady: Grzbiet z kotą 466 na zachód od Bzan; grzbiet na płn. od Mrozowic i Waniowic, którym prowadzi droga gospodarcza. I inne.

Co do kresek, natrafiających ukośnie na linię grzbietu, pamiętać należy, że każda taka kreska tym końcem, który wybiega na białe pole grzbietu, wskazuje ku wyższemu punktowi (ku górze). Koniec ten przedłużony przecinałbu linię grzbietową. Kąt zaś, któryby powstał z przecięcia, musi być otwarty ku dołowi. Na podstawie tego pravidła można zawsze osądzić, czy linia grzbietowa trzyma się dokładnie w poziomie, czy też jest nieco nachylona w tym lub owym kierunku. Porównaj grzbiet główny Jankowa.

Płaskowierzchy mają wierzchowinę prawie płaską i nieco rozleglejszą (fig. 18).

Przykład: Wierzch, obwiedziony warstwicą 500 m. między Woślyczem a kotami 584 i 464.

Siodła, łęki (Sattel). Są to zagłębienia między dwiema kopami sąsiednimi tego samego grzbietu górskiego (fig. 19). Punkt najniższy siodła stanowi jego *spód* lub *dno*. Od dna siodła grunt wznosi się ku obu przyległym kopom, opada zaś w kierunkach prostopadłych do linii grzbietowej.

W rysunku wszystkie kreski dokoła siodła układają się w wachlarzyki, których strona wypukła (rozbieżności) zwrócona jest ku siodłu. Kreski bowiem wyrażają zawsze kierunek najkrótszego spadu. Stąd symetryczna budowa siodła

wyraża się w rysunku symetrycznym również układem kresiek.

Przykłady: Siodło widnieje na grzbiecie Jankowa w odległości 7 mm. na pld.-wsch. od koty 684. Inne o 5 mm. od tamtego na pld. Trzecie o 7 mm. dalej w tymże kierunku.

Rozróżniamy a) *siodła podłużne* (Langensattel), u których dłuższy wymiar przypada w linii, łączącej obie kopuły sąsiednie; b) *siodła poprzeczne* (Quersattel), których krótszy wymiar przypada w tej linii; c) *siodła ukośne* (Schiefe Sattel), ustawione skośnie do linii grzbietu.

Przykłady: Do a): Kota 376 na płnc. od Waniowic leży prawie w środku siodła podłużnego. Do b): Kierując się z Czereśnisk na płn. ku kocie 543, napotykamy siodło poprzeczne. Do c): Na lewo od Woli koblańskiej, o 4 mm. na pld. od koty 420, widnieje siodelko ukośne.

b) *Formy zbocza* (Abhangsformen). Linie, w której części górna (wierzchołkowa) wyniosłości styka się ze zboczem, jeśli dzięki nagłemu wzrostowi pochyłości gruntu wyraźnie się uwydatnia na zewnątrz, oznaczamy nazwą *obwódki wierzchołkowej* (Saumlinie, Saum). Rzadko kiedy ta linia jest ostrą krawędzią a zazwyczaj wąską powierzchnią przejściową. *Zbocze, sklon, stok* (Abhang) może być jednostajnie pochylone, wypukłe, wklęsłe, tarasowate lub z różnych form złożone. Te znowu mogą być wypukłe lub wklęsłe.

a) *Formy wypukłe zbocza* (Erhabene Hangformen).

Grzbiety opadające, garby stokowe lub boczne (Abhangs-, Abfallsrücken) (fig. 20, a—e). Są to wypuklizny czyli nabrzmiałości na zboczu, położone między liniami wklęsłości (Tiefenlinien). Składają się z 3 sklepionych ścian, wierzchniej czyli grzbietowej i dwóch bocznych. Według szerokości powierzchni grzbietowej rozróżniamy grzbiety stokowe kanciaste (fig. 20) a), bardzo wązkie z (b), średnio wązkie (c), normalne (d), i szeroko rozplaszczone (e). Każda z tych form daje w rysunku mapy nieco inny obraz. Różnice ujawniają się przedewszystkiem w sposobie wyginania się warstw ku dołowi (ostro, łagodnie), tudzież w rozmiarach kąta, pod jakim kreski po obu bokach linii grzbietowej względem siebie są ustawione.

Mniejszych rozmiarów i bardziej płaskie garby stokowe nazywają się także *grzędami*.

Przykłady: Najwyższe piętro wyniosłości górskiej, ograniczonej dolinami Dniestru, Jabłonki i Leniny, oznaczają

(w ramach naszego wycinka) koty 709 i 684. Z rysunku mapy wynika, że jestto grzbiet wypukły, uwieńczony 3 kopami, od których wychodzą na wszystkie strony garby stokowe ku wymienionym dolinom a także w stronę lewego brzegu mapy. W całą tę masę górską wrastają na rysunku karty od strony dolin wymienionych jakby drzewa rozłożyste, podchodzące swemi rozgałęzieniami aż pod samą wierzchołką Jankowa. Są to podłużne zagłębienia, linie wklęsłych, wyłobione działaniem erozyjnym ściekających po zboczach wód deszczowych i roztopów wiosennych. Cały ten okrąg górski pocięła i rozczłonkowała erozyja wodna na większe i mniejsze garby zboczowe, na nich zaś jeszcze drobniejsze wymodelowała formy. I tak w stronę południową wybiega z pod koty 684, między Soluczką a sąsiednim od wschodu potokiem bezimiennym, wcale okazały garb boczny, uwieńczony stożkiem (tam, gdzie przechodzi linia brzegu leśnego) i kopą (dalej na pld.), a rozplaszczający się coraz bardziej w miarę, jak zbliża się do gościńca 2 kl. Warstwice 600, 500 i 400 m. charakteryzują ogólną budowę tego garbu. Gdzie wyginają się na zewnątrz, ku dołowi, tam wierzch grzbietu jest łagodnie wypukły (w przekroju poprzecznym); gdzie zaś te wygięcia zaczynają przybierać kształt ostrych kątów, tam grzbiet jest wązki. Z grubości kresek jakoteż z odstępów między warstwicami 100metrowymi możemy dla każdej partyi terenu obliczyć lub w przybliżeniu ocenić kąt, pod jakim teren w danem miejscu się pochyla.

Drugi garb stokowy ciągnie się od wierzchołka Jankowa (709) prosto na południe ku zakrętowi Leniny. Karta daje do poznania, że zachodni stok tego garbu jest bardziej stromy niż wschodni. Zbliżając się do warstwicy 500 m., garb obniża się, tworząc siodło, poczem znowu nabrzmiewa w kopę. Następnie biegnie poziomo, a grzbiet zwęża się coraz bardziej ku końcowi.

Trzeci garb zboczowy biegnie od koty 709 ku Terszowowi. Na stoku jego pld.-wschodnim erozyja wyrzeźbiła liczne grzędy.

Dalsze grzbiety boczne, opadające ku dolinom Dniestru i Jabłonki, wraz z ich drugorzędnymi formami czytelnik łatwo rozezna.

Postoje (Rasten). Tak nazywać będziemy — dla braku lepszego określenia — odcinki grzbietów stokowych, ułożone poziomo lub prawie poziomo (fig. 21). Rysunek mapy

wyraża postoje białymi plamami. Niekiedy są one powiększone dla lepszego ich uwydatnienia.

Przykłady: Postoje napotykamy na opisanym poprzednio terenie na płd. od koty 557 w 3 miejscach. Na sąsiednim od wschodu garbie stokowym znajdują się postoje na płd. od liter „Ja“ i „ó“ wyrazu „Janków“. Inny postój widnieje nad literą „u“ napisu „Suszyca rykowa“. Ta forma zresztą bardzo często występuje na terenie górskim.

Kopy boczne (Rückfallkuppen). Powstają one, gdy na grzbiecie opadającym linia grzbietowa nagle załamie się w górę. Skutkiem tego między kopą boczną a wyższą częścią grzbietu stokowego regularnie leży siodło.

Przykłady na mapie są liczne. Kopą boczną jest stożek, nacechowany kotą 584, między Woścyczem a Jankowem. Inny przykład znajduje się tuż przy kocie 420 obok cerkwi w Woli Koblańskiej.

Żebra (Rippen). Tak nazywamy podłużne a wąskie wypukłości na stokach, rzadko przechodzące 20 m. względnego wzniesienia ponad powierzchnię ogólną zbocza (fig. 22). Mają strome ściany boczne, a linia grzbietu jest albo krawędzista albo bardzo wązka. Formę tę napotyka się często w wyższych górach na gruncie skalistym, np. w Tatrach.

Nosy (Nasen). Są to wysoki terenu na zboczu, o niewielkich rozmiarach, na wierzchu spłaszczone, z przodu (ku dolinie) i po bokach stromo opadające (fig. 23).

Różnią się od postojów tem, iż nosy występują gdziekolwiek bądź na zboczu, postoje tylko na grzbietach opadających.

Tarasy, terasy (Terassen). Są to spłaszczenia na stoku, których wymiar podłużny przypada w kierunku równoległym do biegu warstwic (fig. 24).

Przykłady: Taras widnieje pod Starą Solą na zachód od kapliczki. Przechodzą przez niego 2 drogi gospodarskie. Inny taras spotykamy między napisem „Posada Wyżna“ a kotą 418. Godny uwagi także taras nadbrzeżny wzdłuż Jabłonki.

Stopnie (Terrainstufen). Tem określeniem oznaczamy ściany, napotykane na stoku, zwykle pod kątem 35–45° nachylone, rzadko wyższe nad 6 m. (fig. 25). W rysunku oddaje się tę formę rzędem drobniutkich klinków, szerszymi końcami opartych o linię, uwidoczniającą długość i kierunek biegu poziomego ściany. Ostre końce klinków

pokazują w dół. Cały znak przypomina kształt grzebienia lub grabek.

Przykłady: Na pld. od napisu „Posada Wyżna“ wybiega z kółka koty 418 stopień terenu ku zachodowi, inny ku pld.-wschodowi. Trzeci wyrysowany jest po wschodniej stronie lasu, położonego między potokiem Krzemianka a kotą 506, a na pld. od Woli Koblańskiej.

β) *Formy wklęsłe zbocza* (Hohle, vertieftte Hangformen).

Powierzchnie form wklęsłych są albo łukowato wgięte w naziom, albo przecinają się w liniach największej głębokości (Tiefenlinien), które są odwrotnością linii grzbietowych. Stąd rozróżniamy:

Zagłębienia, kotlinki, muldy (Mulden). Są to muszlowate lub łyżkowate wklęsłości na stoku (fig. 26). Ich dno obniża się zazwyczaj łagodnie w kierunku ogólnego spadku zbocza. Natomiast ściany boczne są najczęściej strome.

W rysunku charakteryzują się zagłębienia: 1° wygięciem warstwicy ku górze, ku wyższym punktom terenu; 2° wachlarzowatym ustawieniem kresek orograficznych, tak, że wypukłość wachlarzyka zwrócona jest również ku wyżej położonym częściom wyniosłości. Tem też różni się wachlarz kreskowy, wyrażający zagłębienie, od wachlarzyków, przedstawiających kopy i grzbiety; u tych ostatnich bowiem kreski rozbiegają się ku dołowi.

Każdy nieco głębiej wyżłobiony ściek wody zaczyna się u góry zagłębieniem. Dlatego też forma ta należy do najpospolitszych i nie brak jej na żadnym terenie górzystym.

Przykłady: Dobrze rozwinięte zagłębienia widzimy w miejscu, gdzie umieszczony jest napis „Wosłycz“. Jedno zagłębienie znajduje się po lewej stronie litery *W*, drugie między literami *W* i *o*, trzecie ciągnie się od litery *o* do litery *ł*, czwarte przypada nad literami *yc*. Na stoku południowym tego wierzchołka widnieje jedno zagłębienie pod cyframi 2 i 1, inne nieco dalej na lewo, gdzie droga gospodarska dwa razy przecina warstwicy 500 m.

Każde siodło przechodzi na przeciwległych stokach w zagłębienia. Obacz teren, rozciągający się na zachód od szczytu Jankowa!

Wcięcia (Verschneidungen). Powstają przez przecięcie się dwóch ścian, ku sobie pochyło opadających, i są odwrotnościami grzbietów kanciastych i wązkich (fig. 27). Wyobrażenie o tej formie daje książka na wpół otwarta

i lekko nachylona w linii grzbietu. Wcięcia służą za ścieki wodom deszczowym.

W rysunku wyrażają je kreski z sobą się zderzające pod kątem to ostrym, to rozwartym. Im większy ten kąt, tem bardziej strome być muszą w naturze ściany boczne wcięcia.

Forma ta również jest bardzo pospolita na zboczach górskich. Na dołączonej mapie przypadkowo skutkiem natury przedstawionego terenu nieliczne znajdujemy przykłady normalnych wcięć; zastępują je bowiem inne formy, bardziej rozwinięte, które w dalszym ciągu bliżej poznamy. Wcięcia krótkie, słabo wymodelowane, spotykamy na płn. stoku wyniosłości, położonej między Dniestrem a Leniną, na zachód od Terszowa; wyrazistsze widnieją po lewej stronie litery *W* wyrazu „Woslycz”.

Rynny (Rinnen, Siefen). Typ ten pokrewny jest poprzedniemu i powstaje w ten sposób, że na dnie wcięcia woda, stale ściekająca z góry, wyźlabia jakby drugie wcięcie, węższe i o brzegach bardziej stromych niż ściany wyżej położone (fig. 28).

W rysunku rynna przedstawia się jako linia ciągła (struga wodna), do której skośnie z obu stron przypierają kreski orograficzne.

Powyżej rynny znajduje się zawsze wcięcie, a powyżej wcięcia zagłębienie.

Przykłady: Z przerwy, dzielącej litery *Y* i *S* napisu „Stary Sambor“, wybiega rynna na płn. Dwie wyraźnie oddane rynny przechodzą przez napis „Suszyca rykowa“. Między wschodnim końcem Straszewic a granicą powiatu widać 3 krótkie rynny, parę innych trochę dalej na płd.

Parowy, wąwozy, jary, wypłóczyska, wyrwy wodne itp. Te rowy erozyjne są dalszem rozwinięciem rynien, od których różnią się szerszem dnem, znacznym kątem nachylenia (40° i wyżej) ścian bocznych i wyraźnem zarysowaniem się krawędzi, w których te ściany przecinają się z powierzchnią zewnętrzną terenu (fig. 29 i 30). Topografia wojskowa nazywa „wyrwami wodnymi“ (Wasserrisse) takie części wcięć i rynien, w których woda poderwaniem boków wyźlobiła sobie nieco szersze łożysko. Jeśli takie wyrwiska zdarzają się na stokach poza wcięciami lub rynnami, nazywa je „Racheln“ (fig. 30). Parowy zalesione nazywają u nas także debrami.

Wszystkie tego rodzaju rowy erozyjne oddaje rysunek karty dwiema liniami ciągłymi, rozmaicie załamane,

które uwidoczniają przebieg górnych krawędzi ścian bocznych, oraz klinkami, wykreślonymi po stronie wewnętrznej tych linii tak, by szerszymi końcami opierały się o te linie. Im grubsze i gęstsze są klinki, tem większą wyrażają spadzistość ścian bocznych rowu. Bardzo często jednak kartograf zamiast rysowania osobnych klinków, przedłuża kreski orograficzne stoku poza linie nakrawędne ku środkowi zagłębienia, nadając im grube zakończenie. Ten sposób rysowania parowów i wyrw wodnych jest też przeważnie użyty na naszym wycinku.

Przykładów tego typu morfologicznego zawiera mapa niezliczoną moc. Wszystkie prawie ścieki wodne, któremi porznięty jest teren między Jabłonką a Leniną, przybrały formę tego typu. Dno parowów i wyrwisk zostawia się białem a linię największego wgłębienia uwidocznia się tylko wtedy, gdy wyznacza ją potok, stale płynący. Jeśli parów oznaczony jest jako suchy (suchodół), znaczy to, że na dnie jego w normalnych warunkach sączy się w najlepszym razie nikła tylko strużka wodna, nie zasługująca jeszcze na nazwę potoku.

Doly, otwory ziemne, lejki, doliny krasowe (Gruben, Löcher). Są to zewsząd zamknięte wkłęsłości (fig. 31). W rysunku uwidocznia się te formy, zostawiając ich dno białem i umieszczając najczęściej na niem poziomą kreskę „—“ (minus), z dopisem średniej głębokości dna. Przykładu na mapie dołączonej niema.

γ) *Formy stopy górskiej* (Formen des Bergfußes).

Stopa góry może być w naturze wyraźna albo mniej lub więcej zatarta. W pierwszym wypadku uwidocznia ją linia obwodowa (Fußlinie), t. j. ta linia, od której począwszy góra zaczyna się wznosić z otaczającej równiny, zwanej *podstawą* albo *podnóżem* (Basis). Linię obwodu tworzy więc przecięcie się zboczy z podstawą. Biegnie ona wtedy tylko w jednym poziomie, jeśli sama podstawa jest płaszczyzną poziomą. W przeciwnym wypadku stopę stanowi mniej lub więcej szeroki *pas obwodowy*, którym stoki zwolna przechodzą w podstawę.

Na rysunku kąt nachylenia, pod jakim zbocze spływa na podstawę, wyrażają odpowiednio silnie kreski lub klinki.

Łagodną stopą przylegają do równiny nadniestrzańskiej wyniosłości, położone na wschód od Straszewic, i garb stokowy, opadający ku krzyżownicy traktów po wschod-

niej stronie cerkwi Strzelbickiej. Stromą zaś stopą stacza się wyniosłość, zamknięta Dniestrem i Leniną na zachód od Terszowa. Tu bowiem linia obwodu stopy oznaczona jest klinkami, co jest znakiem spadzistości.

Plaskonóza (Zungen). Nieraz ostatnie kończyny dolne garbu zboczowego przedstawiają się na terenie jako niskie, spłaszczone, z przodu ledwo dostrzegalne wały. Mamy wtedy stopę spłaszczoną czyli płaskonóże.

Przykład: Na stopie spłaszczonej umieszczona jest kota 403 przy napisie „Lenina p.“. Inne płaskonóże podaje mapa na zach. krańcu Straszewic obok cerkwi 347.

Usypiska napływowe (Muren). Gdy u wylotu dolnego doliny, wcięcia, rynnny, parowu lub wyrwy woda spływająca z porwanych z sobą materiałów skalnych lub ziemistych zbuduje usypisko o wypukłej powierzchni, powstaje forma terenu, zwana także stożkiem nasypowym lub napływowym (fig. 32). Linia wklęsnięcia dzieli się wtedy na dwa ramiona, obejmujące usypisko, podczas gdy właściwe koryto wodne w kształcie rowu przerzyna powierzchnię usypiska.

Przykładu tej formy mapa nie zawiera. Napotyka się ją często w wysokich górach, np. w Tatrach, jako stos piarżysty u dolnego końca żlebu.

3. Doliny.

Są to zagłębienia o znacznej długości i o łagodnem wogóle nachyleniu dna. Gdy dno jest bardzo wąskie, powstaje wąwóz, rozpadlina, kanion itp., które oddaje się w rysunku tak jak wcięcia.

Dno doliny, widziane w przekroju poprzecznym, może być równe (fig. 33 a), wklęsłe (b) lub wypukłe (c); odpowiednio do tego także warstwy będą przechodziły przez dno jako linie to proste, to wygięte ku górnemu, albo ku dolnemu końcowi doliny.

Na mapie naszej Dniestr i wszystkie znaczniejsze jego dopływy, jak Jabłonka, Lenina, Krzemianka itd. płyną dolinami.

4. *Formy terenu w związku wzajemnym.* Grzbiety górskie pod względem morfologicznym przedstawiają się jakby rzędy idących na przemian kopuł i siodła. Linia, łącząca punkty szczytów i siodła, wyznacza kierunek czyli ciąg grzbietu.

Plaskowzgórzami (Plateaus) nazywamy rozłożyste wierzchowiny, składające się z wypukłości o nieznacznem wzniesieniu.

Niektóre formy terenu są od siebie wzajemnie zależne i dlatego stale razem obok siebie występują. I tak:

1) Zagłębienie przechodzi najczęściej we wcięcie, to zaś w rynnę, następnie w parów, uchodzący do doliny.

2) Tam, gdzie grzbiet górski rozwidła się na ramiona, powstają zagłębienia.

3) Między dwiema liniami grzbietowymi leżeć musi linia wklęsnięcia; odwrotnie, dwie linie wklęsnięć przegradza zawsze linia grzbietowa.

4) Tam, gdzie łączą się dwie linie wgłębienia, nadchodzi z góry zawsze jakaś linia grzbietowa.

5) Z dwóch dolin, łączących się w jedną, główną doliną jest ta, która jest głębiej wyzłobiona. Dlatego też warstwy, przechodzące w pobliżu punktu łączenia się, przecinać będą dno doliny głównej w większym oddaleniu od tego punktu niż dno doliny bocznej (fig. 34). Ta reguła nie odnosi się jednak do wyżej położonych warstw.

43. Oznaczenie kierunku, w jakim wznoszą się lub opadają linie sytuacyjne, podane na karcie. Wszystkie linie sytuacyjne, leżące w poziomie i dla tego przecinające kreski orograficzne pod kątami prostymi, mają kąt nachylenia = 0.

W planie warstwicy linia wznosi się w górę po tej stronie, po której przecina się z wyższą warstwicą, bądź wyrysowaną, bądź domyslną, pomocniczą (fig. 35, a). (Porównaj nr. 39!)

Gdy linia w jakim punkcie staje się styczną do warstwicy przez tenże punkt przeprowadzonej, linia opada lub wznosi się po obu stronach tego punktu. Wznosi się, — gdy wypukłość warstwicy zwrócona jest ku wyższym punktom (w górę) (fig. 35, d); opada, — gdy ta wypukłość zwrócona jest ku niższym punktom (w dół) (fig. 35, f).

W rysunku kreskowym (fig. 36) stwierdza się naprzód, po której stronie danej linii sytuacyjnej wznosi się linia najsilniejszego spadku; uwidocznia go kierunek kreszek.

Kierunek, w którym linia sytuacyjna zbliża się do coraz wyższych punktów linii spadku, jest zarazem kierunkiem jej wznoszenia się (wzniosu) (fig. 36, a).

Gdy linia sytuacyjna w danym punkcie przecina jedną linię spadku czyli kreskę prostopadłe, sąsiednie zaś linie spadku czyli kreski ukośnie, wtedy linia sytuacyjna po obu stronach tego punktu wznosi się lub opada. Wznosi się — gdy kreski rozbiegają się w stronę wyższych punktów (za-

głębie) (fig. 36, b); opada — gdy kreski rozbiegają się w stronę punktów niżej położonych (garb) (fig. 36, d).

44. Oznaczanie przybliżonej wartości kąta, pod jakim w danym punkcie linia nachyla się do poziomu. Największą wartość przybiera ten kąt, gdy równa się kątowi nachylenia linii spadu, przez dany punkt przechodzącej. Wtedy bowiem linia, której kąt nachylenia ma być oznaczony, nakrywa się z linią spadu.

We wszystkich innych wypadkach wykreślamy przez dany punkt krótką warstwicę posilkową i linię spadu (kreskę orograficzną) (fig. 37). Obie te linie muszą się przecinać pod kątem prostym. Oznaczając przez δ kąt poziomy, zawarty między linią badaną a warstwicą posilkową, przez β kąt nachylenia linii spadu (stoku), przez α zaś szukany kąt, pod którym linia badana się wznosi, możemy stosunek, zachodzący między tymi trzema kątami, wyrazić przez wzór:

$$\text{tang } \alpha = \sin \delta \cdot \text{tang } \beta.$$

W praktyce wystarczy przybliżone obliczenie kąta nachylenia każdej linii, która nie przecina prostopadle kresek, za pomocą następującej tabeli:

Jeśli linia badana zawiera wtedy kąt nacylenia α tej z warstwicą na mapie kąt $\delta =$ że linii w naturze wynosi

15°	$\frac{3}{10}$	kąta nachylenia β linii spadu, wyrażonego stopniem grubości najbliższych położonych kresek.
30°	$\frac{5}{10}$	
45°	$\frac{7}{10}$	
60°	$\frac{9}{10}$	

Jeśli np. $\delta = 30^\circ$, $\beta = 20^\circ$,

to $\alpha = \frac{5}{10} \cdot 20 = 10^\circ$.

Gdy $\delta = 45^\circ$, $\beta = 45^\circ$,

wtedy $\alpha = \frac{7}{10} \cdot 45 =$ okrągło 31° .

45. Opis terenu wzdłuż drogi gospodarczej, wiodącej z Starego Sambora przez Wołyecz do Strzelbie.

Opis ten ma pokazać, jak śledzić i odczytywać należy na mapie specjalnej szczegóły ukształtowania terenu. Punktem wyjścia będzie cerkiew trygon. w Starym Samborze.

Wiemy, że świątynia ta leży w poziomie 358 m. Droga prowadzi pod górę, zrazu po grzbiecie grzędy. Po prawej ręce mamy cmentarz, położony w niezbyt wyraźnie rozwiniętem zagłębieniu. O paręset kroków postąpiwszy, przechodzimy przez warstwicę 400 m. i odtąd idziemy garbem zboczowym wprost na kopę Woslycza. Za warstwicą 400 m. trzyma się droga zrazu linii grzbietu, mija naroże lasu, następnie schodzi nieco z linii grzbietu, co uwidoczniają ukośnie do drogi ustawione kreski, nie przestaje jednak wznosić się w górę, jak również wynika z ustawienia kreszek. Przeszedłszy przez warstwicę 500 m., droga nasza łączy się z inną tej samej kategorii. Kąt średniego nachylenia drogi od punktu wyjścia aż do ostatniej warstwiczy, wynosi $5-10^{\circ}$, sądząc z kresek; odległość warstwic potwierdza słuszność tej oceny. Tam, gdzie obie drogi się łączą, przechodzimy nad krawędzią zagłębienia, otwierającego się ku południu i dającego początek parowowi.

Przechodzimy następnie przez wierzch kopy o eliptycznej obwódce i niedaleko punktu szczytowego (521 m.), poczem zaczynamy się spuszczać innym garbem zboczowym. Przekraczając warstwicę 500 m., mijamy nowe zagłębienie (przy literze W), przebywamy początek grzędy, mijamy trzecie zagłębienie i dostajemy się na postój, którego wschodnim brzegiem prowadzi obecnie droga. Następnie schodzimy po terenie pochyłym na nowy postój. Nachylenie drogi, począwszy od wierzchołka aż do miejsca, w którym się obecnie znajdujemy, nie dochodzi nigdzie 15° . Owszem, oddalenie wzajemne warstwic wskazuje, że spad drogi z tej strony góry daleko łagodniejszy niż po stronie wschodniej. Dopiero na 200^x przed warstwicą 400 m. droga zaczyna się gwałtowniej obniżać. Kąt nachylenia dochodzi tu $10-15^{\circ}$. Przechodzimy przez parów, na którego dnie płynie potok, zdążający do Jabłonki. Za parowem podnosi się droga znowu nieco do góry, aż do zetknięcia się z warstwicą 400 m., i przechodzi przez grzbiet garbu, który stromą ścianą urywa się nad łożyskiem Jabłonki.

46. Ćwiczenia.

1) Opisać szczegółowo ukształtowanie naziomu wzdłuż następujących dróg:

- a) ze Starej Ropy przez Bzanie do Baczyny;
 - b) z pod Kundieski (668) do Posady Niżnej;
 - c) z Woli Koblańskiej przez Las wielki do Straszewic!
- Zwrócić szczególną uwagę na kopy boczne i siodła; wska-

zać punkty załamania, t. j. te, w których zmienia się znacznie kąt pochyłości terenu i w których droga przechodzi ze spadu we wznios lub odwrotnie.

2) Obejść na mapie obszar, odwadniany przez Jasienicę i jej przytoki i określić rodzaj i charakter zagłębień gruntu, którymi te strugi płyną, oraz innych wklęsłości, należących do tego samego systemu dolinowego, wreszcie też rodzaj i charakter wypukłości, przedzielających poszczególne linie wglebień.

47. Profilowanie. Elementy przekroju. Na podstawie danych, jakie zawiera rysunek mapy topograficznej, możemy wytworzyć sobie mniej lub więcej dokładny obraz stosunków wysokości względnej, panujących na pewnym obszarze. Dochodzenie tych stosunków metodą wykreślną nazywa się *profilowaniem*. Przekrój pionowy, poprowadzony przez okolicę, nierówną w jednym lub kilku kierunkach, zdoła nam lepiej i dokładniej unaocznić budowę pionową terenu, niż sama tylko analiza myślna rysunku kartograficznego, zdoła nas lepiej niż jakikolwiek inny sposób pouczyć o łatwej lub trudnej dostępności okolicy, której jeszcze nie znamy z własnego widzenia, i ocenić z góry zalety lub niekorzyści dróg, które nam się nastęrczają do wyboru, gdy z mapą w rękę, bez innego przewodnika, zwiedzamy obce strony. Profil umożliwia nam także stosunkowo najdokładniejsze obliczenie czasu, potrzebnego do odbycia określonej drogi po terenie łamanym.

Jeśli warstwę poziomą, położoną między dwiema jakimikolwiek warstwicami, przetniemy pionowo płaszczyzną (fig. 38), a z punktu B, który jest punktem przecięcia się tej płaszczyzny z górną warstwicą, spuścimy prostopadłą na płaszczyznę dolną warstwy, otrzymamy *trójkąt pochyłości* czyli *przekroju* BAC (Böschung-, Profildreieck). Zakładamy przytem, że linia AB jest prostą, gdyż w przeciwnym razie, gdy linia pochyłości jest łamana, możemy podzielić ją na odcinki prostolinijne i do każdego odcinka skonstruować osobny trójkąt profilowy.

Trójkąt przekrojowy jest to więc trójkąt prostokątny, w którym przyprostokątna $AC = p$ przedstawia odległość w rzucie poziomym dwóch punktów, w różnych wysokościach położonych, i zowie się *podstawą* lub *rzutem linii pochylonej*, rozumie się, rzutem poziomym (Anlage). Przyprostokątna $BC = w$ jest wysokością warstwy, dzielącej punkty A i B (Höhe). Przeciwnprostokątna $AB = s$ jest

linią pochyloną lub *linią pochyłości* (Neigungslinie) między obu punktami A i B. Wreszcie kąt $ABC = \alpha$ jest *kątem nachylenia* danej pochyłości (Neigungswinkel). Nie należy przytem zapominać, że płaszczyzna trójkąta profilowego, aczkolwiek zawsze pionowa względem warstw, nie koniecznie musi przecinać warstwice pod kątem poziomym 90° . Gdy to ma miejsce, wtedy linia pochyłości utożsamia się z linią najsilniejszego spadku (Böschungslinie), a kąt α jest kątem pochylenia stoku (Böschungswinkel). Może jednak płaszczyzna trójkąta profilowego przecinać także skośnie warstwice, tworząc z niemi różne kąty poziome; wtedy kąt α jest kątem nachylenia innej dowolnej linii pochyłej na terenie (np. drogi, granicy lasu itp.) (fig. 39).

W trójkącie profilowym (fig. 38):

prosta AC jest *odległością poziomą* (horizontale Entfernung) punktów A i B;

prosta BC jest *odległością pionową* (vertikale Entfernung) tychże punktów czyli różnicą ich wysokości (Höhenabstand);

prosta AB jest *odległością skośną* (schräge Entfernung) punktów A i B.

Z dwóch jakichkolwiek elementów trójkąta przekrojowego, danych oprócz kąta prostego, można rachunkiem znaleźć i wykreślić skonstruować inne jego części składowe zapomocą wzorów trygonometrycznych.

Wynika bowiem z rysunku fig. 38, że

$$1) \quad . \quad . \quad . \quad w = p \cdot \operatorname{tang} \alpha = s \cdot \sin \alpha;$$

$$2) \quad . \quad . \quad . \quad p = \frac{w}{\operatorname{tang} \alpha} = w \cdot \operatorname{cot} \alpha = s \cdot \cos \alpha,$$

$$3) \quad . \quad . \quad . \quad s = \frac{w}{\sin \alpha} = \frac{p}{\cos \alpha},$$

$$4) \quad . \quad . \quad . \quad \operatorname{tang} \alpha = \frac{w}{p}; \operatorname{cot} \alpha = \frac{p}{w}.$$

Z tych elementów p zawsze jest wiadome z karty; α tylko wtedy, gdy karta podaje w liczbach wysokości dla punktów A i B, lub gdy A i B leżą na wyrysowanych warstwicach; kąt α może być tylko w przybliżeniu oceniany z mapy; wartość boku s natomiast zawsze jest niewiadoma, ilekroć teren jest pochyły.

Rachunek logarytmiczny, potrzebny w stosowaniu

wyżej podanych wzorów, jest wielce niedogodny w praktyce. Ponieważ z drugiej strony o zupełnie ścisłą dokładność w obliczaniu elementów profilowych nigdy nie chodzi i chodzić nie może, skoro na takiej dokładności zbywa samej mapie, przeto w praktyce używa się wzorów uproszczonych i dogodniejszych.

I tak zamiast $\operatorname{tg} \alpha$ można bez znacznego błędu dla kątów aż do 20° wstawiać we wzory 1), 2) i 4) łuk kąta odpowiedniego. Wtedy mamy:

$$w = p \cdot \operatorname{arc} \alpha$$

$$p = \frac{w}{\operatorname{arc} \alpha}$$

$$\operatorname{arc} \alpha = \frac{w}{p}$$

Że zaś

$$\operatorname{arc} 1^\circ = \frac{\pi}{180''} = \frac{1}{57} \text{ (okrągło),}$$

przeto

$$\operatorname{arc} \alpha^\circ = \frac{1}{57} \cdot \alpha^\circ,$$

czyli dla kątów niżej 25° wystarczają wzory

$$w = p \cdot \frac{\alpha^\circ}{57}$$

$$p = \frac{w}{\alpha^\circ} \cdot 57$$

$$\alpha^\circ = \frac{w}{p} \cdot 57.$$

Przykłady:

Dla $a = 100$ m, $\alpha = 10^\circ$ mamy

$$w = \frac{100 \cdot 10}{57} = \frac{1000}{57} = 17.5 \text{ m.}$$

Jeśli $w = 40$ m, $\alpha = 5^\circ$, to

$$p = \frac{40 \cdot 57}{5} = 456 \text{ m.}$$

W wypadkach, w których nawet taka dokładność nie jest potrzebna, zastępuje się współczynnik 57 liczbą 60, dla kątów zaś przechodzących 20° liczbą 50. Niedokładność wyniku rzadko dosięgnie wartości 10 m.

Obliczając kolejno p dla $w = 1$ i dla każdego piątego stopnia nachylenia linii pochyłości, aż do 45°, otrzymamy *skale rzutów pochyłości czyli rzutów profilowych* (Anlagenskala).

$$\text{Przy } 5^\circ \text{ nachylenia} \quad . . \quad p = \frac{57}{5} w \left(\frac{60}{5} w \right)$$

$$,, \quad 10^\circ \quad ,, \quad . . \quad p = \frac{57}{10} w \left(\frac{60}{10} w \right)$$

$$,, \quad 15^\circ \quad ,, \quad . . \quad p = \frac{57}{15} w \left(\frac{60}{15} w \right)$$

$$,, \quad 20^\circ \quad ,, \quad , \quad p = \frac{57}{20} w \left(\frac{60}{20} w \right)$$

$$,, \quad 25^\circ \quad ,, \quad . . \quad p = \frac{50}{25} w$$

$$,, \quad 30^\circ \quad ,, \quad . . \quad p = \frac{50}{30} w$$

$$,, \quad 35^\circ \quad ,, \quad . . \quad p = \frac{50}{35} w$$

$$,, \quad 40^\circ \quad ,, \quad . . \quad p = \frac{50}{40} w$$

$$,, \quad 45^\circ \quad ,, \quad . . \quad p = w.$$

Ogólnie;

$$\text{Gdy } \alpha^\circ < 25^\circ, \text{ to } p = \frac{57}{\alpha} w \left(\frac{60}{\alpha} w \right);$$

$$,, \quad \alpha^\circ > 25^\circ, \quad ,, \quad p = \frac{50}{\alpha} w.$$

Chcąc zatem otrzymać rzuty poziome linii najkrótszego spadu między dwiema po sobie następującymi warstwami równooddalonymi (ekwidystantnymi), np. 100 metro-
wami, potrzeba tylko we wzorach powyższej tabeli dla w powstawić liczbę 100. Jeśli wyniki otrzymane w me-

trach zredukujemy do podziałki mapy specjalnej (1: 75.000), otrzymamy odpowiednie odległości prostopadłe między warstwicami 100 metrowymi na mapie.

Np. dla kąta nachylenia = 25° będzie

$$p = \frac{50.100}{25} = 200 \text{ m.} = 266^x \text{ w naturze} \\ = 2.6 \text{ mm. na mapie spec.}$$

Stosując wzór trygon. otrzymalibyśmy:

$$p. = 2.9 \text{ mm.}$$

Stąd, jeśli odstęp dwu następujących po sobie warstwic 100 metrowych na tej mapie, mierzony na linii spadku, wynosi $2\frac{1}{2}$ mm., wtedy średni kąt nachylenia zbocza względem poziomu w tym miejscu wynosi 25° . Skalę rzutów pochyłości, graficznie wykonaną, zawiera klucz do mapy specjalnej.

Drugą skalą potrzebną do obliczania elementów trójkąta profilowego jest

skala wysokości (Höhenskala).

$$\text{Przy } 5^{\circ} \text{ nachylenia . . . } w = \frac{5}{57} p \left(\frac{5}{16} p \right)$$

$$\text{„ } 10^{\circ} \text{ „ . . . } w = \frac{10}{57} p \left(\frac{10}{60} p \right)$$

$$\text{„ } 10^{\circ} \text{ „ . . . } w = \frac{10}{57} p \left(\frac{15}{60} p \right)$$

itd.

Ogólnie:

$$\text{Jeśli } \alpha^{\circ} < 25^{\circ}, \text{ tedy } w = \frac{\alpha^{\circ}}{57} p \left(\frac{\alpha^{\circ}}{57} p \right);$$

$$\text{„ } \alpha \geq 25^{\circ}, \text{ „ } w = \frac{\alpha^{\circ}}{50} p.$$

Skala ta służy do obliczania wysokości punktów położonych na zboczu między warstwicami, przyczem jednak przypuszcza się, że linia pochyłości jest jednostajnie od poziomu nachylona.

Przykład: Punkt A na mapie spec. leży między warstwicami 500 i 600 m. i to w oddaleniu prostopadłym = 6 mm. od pierwszej. Jaka jest wysokość punktu A, jeśli stok między warstwicami wzdłuż linii spadku, przechodzącej przez A, jest jednostajnie nachylony pod kątem 5° ?

Obliczenie:

6 mm. na karcie = $600^x = 450$ m. w naturze

$$w = \frac{5}{57} \cdot 450 = 39 \text{ m.}$$

Przypuśćmy, że oceniliśmy nachylenie stoku na podstawie grubości kresek na 20^0 . Wtedy mielibyśmy

$$w = \frac{20}{57} \cdot 450 = 158 \text{ m.}$$

Otóż taki wynik jest niemożliwy, gdyż w na mapie spec. przy warunkach, podanych w zadaniu, nie może nawet dochodzić wartości 100 m. A więc kontrola rachunkowa dowiodła, że ocena grubości kresek była mylna.

Jeśli wreszcie wyrachujemy dla rzutu $p = 1$ i dla każdego 5-go stopnia pochylenia długość linii pochyłeń, otrzymamy

skalę linii pochyłonych (Boschungsskala).

Przy 5^0 nachylenia	. . .	$s = p + \frac{1}{100} p$
„ 10^0	„ . . .	$s = p + \frac{2}{100} p$
„ 15^0	„ . . .	$s = p + \frac{3}{100} p$
„ 20^0	„ . . .	$s = p + \frac{5}{100} p$
„ 25^2	„ . . .	$s = p + \frac{10}{100} p$
„ 30^0	„ . . .	$s = p + \frac{15}{100} p$
„ 35^0	„ . . .	$s = p + \frac{20}{100} p$
„ 40^0	„ . . .	$s = p + \frac{25}{100} p$
„ 45^0	„ . . .	$s = p + \frac{30}{100} p$

Ogólnie:

Do 15° licznik ułamka = $\frac{\alpha^{\circ}}{5}$;

od 20° w górę „ „ „ = $\alpha^{\circ} - 15^{\circ}$;

Mianownik ułamka stale = 100.

Przykład: Długość (rzutowa) pewnej drogi na mapie specjalnej wynosi 8 mm., a jednostajne nachylenie jej do poziomu = 25° . Jaka jest rzeczywista długość tej drogi na terenie?

$$p = 800^x = 600 \text{ m.}$$

$$s = 600 + \frac{10}{100} \cdot 600 = 660 \text{ m.}$$

Zastosowanie wzoru trygonometrycznego dałoby wynik: $s = 662 \text{ m.}$

48. Konstrukcja przekrojów. Przekrój może być prowadzony wzdłuż pewnej linii, danej na terenie (drogi, linii grzbietu, linii wklęsnięcia, ścieku górskiego itp.), lub w poprzek niej. Stąd przekroje dzielą się na podłużne i poprzeczne. Jedne i drugie mają rozległe zastosowanie w inżynierii (niwelacya, układanie trasy gościńca, kolei żelaznej, kanału wodnego itp.), a dla celów technicznych, dla których wymagana jest wielka dokładność, zdejmovane być muszą wprost z terenu. Profile, wykreślane na podstawie danych mapy w celach militarynych, turystycznych lub naukowych, są wogóle przekrojami podłużnymi, o ile prowadzi się je wzdłuż dowolnie obranej linii sytuacyjnej, najczęściej wytkniętej już na terenie; ze względu jednak na formy terenu, przez które przechodzi linia profilu, mogą być one podłużne lub poprzeczne, a najczęściej będą się składały z jednych i drugich. Jeśli linia, którą profilujemy, jest prostą w rzucie poziomym, płaszczyzna przekrojowa będzie tylko jedna; jeśli zaś jest linią łamaną w rzucie, dzielimy ją na odcinki prostolinijne, a wtedy płaszczyzny pionowe, przeprowadzone przez te odcinki, będą nachylone do siebie pod różnymi kątami poziomymi. Przenosząc cząstkowe rzuty pionowe na papier rysunku, rozwijamy je w jedną płaszczyznę.

Linia, w której płaszczyzna przekroju przecina się z najniżej położonym poziomem, t. zw. poziomem porównaw-

czym, stanowi *podstawę przekroju* (Grundlinie, Basis). Wymiar tego rzutu odczytujemy z mapy, biorąc do pomocy cyrkiel lub lineal. Linia, zamykająca profil od strony górnej a będąca przecięciem się płaszczyzny przekrojowej z powierzchnią stoku, daje *linię przekroju* (Profillinie). Jeśli za podstawę przyjmiemy poziom = 0, profil będzie profilem absolutnym; jeśli jednak inny poziom porównawczy obierzemy za podstawę, przekrój będzie względny. Zwykle rysuje się przekroje względne i wybiera się na podstawę poziom najniższego punktu linii profilowej lub najbliższej pod nim warstwy 100 metrowej, kotując jednak rysunek wysokościami bezwzględny.

Przystępując do konstrukcyi przekroju, oznacza się nasamprzód na karcie wszystkie punkty charakterystyczne linii profilowej, zwłaszcza jej punkty najniższe i najwyższe czyli załamy, w których przechodzi ze spadku we wznios i naodwrot; nadto korzysta się z punktów przecięcia się linii profilowej z warstwicami. Wszystkie te punkty przenosi się w odpowiednich odległościach wzajemnych, zredukowanych na dowolnie obraną podziałkę, na podstawę przekroju, wykreśla się w nich prostopadłe do podstawy, odcina się na tych prostopadłych odpowiednie wysokości, odczytane lub znalezione rachunkiem z danych kartograficznych i zredukowane do obranej skali, a wkońcu łączy się punkty końcowe wykreślonych wysokości prostymi. Dla podniesienia wyrazistości profilu można jeszcze linię profilową wycieniować od strony dolnej.

Z powyższego opisu widać, że konstrukcyja profilu jest właściwie tylko zastosowaniem metody, podawanej przez geometryę analityczną płaską, do obliczenia krzywizn rzeczywistej, fizycznej powierzchni ziemi. Podstawa przekroju przedstawia oś odciętych, pion idący przez punkt początkowy linii profilowej — oś rzędnych, rzuty poziome odcinków linii profilowej — odcięte, wystawione wysokości — rzędne, a linia profilowa daje krzywą, której szukamy.

Z wyrysowanego przekroju poznajemy kąt nachylenia do poziomu każdego odcinka linii profilowej i (przybliżoną) rzeczywistą długość tej linii. Nadto pokazuje przekrój naocznie, o ile każdy punkt linii przekrojowej widoczny jest dla innych punktów tejże linii, jeśli tylko przekrój poprowadzony jest w jednej płaszczyźnie przekrojowej.

W jakiej podziałce rysować profil? Zależy to od celu, do którego ma służyć, od długości podstawy profilu i od rozmiarów papieru rysunkowego, którym rozporządzamy.

Jeśli chodzi o poznanie prawdziwych stosunków nachylenia drogi, prowadzącej przez teren górzysty, najwygodniejszą podziałką byłaby odpowiadająca stosunkowi 1: 7500. Długości, zmierzone na mapie specjalnej, przenosiłoby się wtedy w 10 krotnem powiększeniu jako rzędne na podstawę profilu. 1 mm. na mapie (= 75 m. w naturze) zamieniłby się w 1 cm. na rysunku. Gdyby profil wypadł dłuższym niż wymiar kartki rysunkowej, można go podzielić na części a te części rysować jedne pod drugimi.

Jest też konieczne, gdy chodzi o zbadanie stosunków pochyłości, rysować wysokości czyli rzędne według tej samej skali co rzuty długości pochyłeń czyli odcięte, inaczej przekrój da spaczony, nieprawdziwy obraz terenu. Jedynie, gdy przekrój ma służyć do badania widzialności punktów z pewnych stanowisk, zaleca się przedstawianie wysokości (rzędnych) w skali parokrotnie powiększonej. Zyskuje na tem wyrazistość profilu w oddawaniu wzajemnego położenia najwyższych i najniższych punktów, choć wszystkie kąty nachylenia będą błędne.

Następne dwa przykłady mają być praktycznym oświeceniem wyłożonej metody profilowania.

49. Przykłady konstrukcji profilów.

I. *Przekrój wzdłuż linii grzbietu między kotą 709 na Jan-kowie a kotą 584 (fig. 40).*

a) Podział linii przekrojowej na odcinki.

Punkty podziału oznaczamy cyframi.

(1—2): od punktu 709 na płn.-zach. do warstwy 700 m.

(2—3): od tejże warstwy do środka siodła przytykającego.

(3—4): stąd na płn.-wsch. do początku kresek (skraj lasu).

(4—5): od początku kresek do warstwy 600 m.

(5—6): od tej warstwy do początku siodła następnego.

(6—7): siodło (białe pole).

(7—8): od płn.-wsch. brzegu siodła do koty 584.

b) Obliczenie elementów profilu.

Wyniki zaokrągla się na całe metry.

(1—2): $p = 2$ mm. na karcie = 150 m. w naturze,

$w_1 = 709$ m. (wysokość punktu 1),

$w_2 = 700$ m. (wysokość punktu 2).

(2—3): $p = 1$ mm. n. k. = 75 m. w nat.

$\alpha = 5^\circ$ (na podstawie kresek),

$$w_2 - w_3 = \frac{5.75}{60} = 6 \text{ m.},$$

$$w_3 = 700 - 6 = 694 \text{ m.}$$

(3—4): $p = 1$ mm. n. k. = 75 m. w nat.

$\alpha = 4^\circ$ (teren opada w kierunku 3—4)

$$w_3 - w_4 = \frac{4.75}{60} = 5 \text{ m.}$$

$$w_4 = 694 - 5 = 689 \text{ m.}$$

(4—5): $p = 4.5$ mm. n. k. = 337 m. w nat.

$$w_4 - w_5 = 689 - 600 = 89 \text{ m.}$$

$$w_5 = 600 \text{ m.}$$

Możemy też dla kontroli $w_4 - w_5$ obliczyć z kresek.

$\alpha = 15^\circ$

$$w_4 - w_5 = \frac{337.15}{57} = 88 \text{ m.}$$

Różnica między obu wynikami jest dla nas bez znaczenia.

(5—6): $p = 3.5$ mm. n. k. = 262 m. w nat.

$\alpha = 15^\circ$

$$w_5 - w_6 = \frac{262.15}{57} = 69 \text{ m.}$$

$$w_6 = 600 - 69 = 531 \text{ m.}$$

(6—7): $p = 0.5$ mm. = 37 m.

$$w_6 - w_7 = 0$$

$$w_7 = 531 \text{ m.}$$

(7—8): $p = 3.5$ mm. na m. = 262 m. w nat.

$$w_8 = 584 \text{ m.}$$

$$w_8 - w_7 = 53 \text{ m.}$$

Ostatnią wartość obliczyć możemy dla kontroli z kresek, lecz wtedy dla p należy wstawić długość łączną kresek:

$\alpha = 15^\circ$

$p = 2.5$ mm. n. k. = 187 m. w nat.

$$w_8 - w_7 = \frac{187.15}{57} = 49 \text{ m.}$$

Obie wartości, znalezione dla $w_8 - w_7$, niewiele się różnią.

Przykład ten poucza, jakim stopniem dokładności zadowolili się trzeba w profilowaniu na podstawie materiału, zawartego w obrazie karty.

c) Rysunek. Fig. 40 uwidocznia dostatecznie, jak postępować w wykonaniu rysunku przekroju. Bardzo wy-

godny jest dla tego rodzaju wykreśleń papier milimetrowy.

Długość rzeczywistą (przybliżoną) całej linii profilowej znajdziemy, obliczając s dla każdego odcinka, lub wprost pomiarem linii profilowej.

II. *Zbadać sposobem wykreślnym, czy szczyt Woślycza (521) widoczny jest z punktu, na którym stoi cerkiew 353 w Baczynie?*

Profilujemy teren wzdłuż prostej, łączącej oba skrajne punkty 521 i 353, uwzględniając atoli tylko wystające punkty pośrednie, które mogą zasłaniać widok. Dla wyrazistszego uwydatnienia wzajemnego położenia załamów linii profilowej rysujemy wysokości w większej skali niż odległości. Najpraktyczniej postępuje się tak:

Przykładamy krawędź prostą kartki papieru (najlepiej milimetrowego) do obu punktów skrajnych (335 i 521) i ołówkiem odcinamy odstępy poziome wszystkich punktów, które dla znacniejszego swego wzniesienia nad okoliczny teren muszą być brane w rachubę. Dla podstawy profilu przyjmujemy więc podziałkę mapy. W punktach odciętych wystawiamy prostopadłe do podstawy, na prostopadłych zaś odcinamy przynależne wysokości w podziałce jak najwygodniejszej, np. 10 mm. rysunku = 100 m. rzeczywistej wysokości. Punktami, które w naszym przykładzie wpłynąby mogły na widzialność lub niewidzialność względem siebie punktów krańcowych, są: krawędź kopy, leżącej między cerkwią baczyńską a traktem bitym (warstwica 400 m.), kopa stokowa 410 i dwa postoje w środku między tą kotą a wierzchołkiem Woślycza. Wysokości punktów, nie kotowanych na mapie, oblicza się tylko wtedy, gdy tego konieczność zachodzi, t. j. gdy inne wysokości pośrednie między punktami skrajnymi okazały się tak niskimi, że widoku przegradzać nie mogą.

Rysunek zadanego profilu (fig. 40) uwidocznia, iż krawędź kopy 400, położonej nad gościńcem 1 kl., wystaje ponad prostą, łączącą górne końce rzędnych krańcowych. Wynika stąd, że z poziomu cerkwi baczyńskiej nie widać szczytu Woślycza i przeciwnie.

50. Ćwiczenia.

1) Skonstruować przekrój pionowy traktu bitego, prowadzącego z Starej Soli do Starego Sambora. Za punkty krańcowe można obrać: na płn. most między kapliczką a cmentarzem, — na płd. zajazd nad węzłem gościńców.

Kreskowanie, przerywane sygnaturą dróg dwuliniową, trzeba w myśli uzupełniać na podstawie innych danych karty. Gościniec wymieniony to wznosi się, to opada, przechodząc przez garby, grzędy i dolinki potoków. Wysokości punktów załomowych terenu, o ile nie są wprost podane, obliczyć trzeba głównie na podstawie warstwic, najbliższych przechodzących, i kresek — a kontrolować wyniki przez stosowanie kilku sposobów. W razie niezgodności średnie wartości będą najbliższe prawdy.

2) Wykreślić profil terenu wzdłuż linii, łączącej szczyt Jankowa z kotą 541, która leży na wsch. od Posady Wyżnej na szerokim garbie. Celem profilu ma być stwierdzenie na podstawie materiału mapy, czy z jednego punktu otwiera się widok na drugi.

C. RYSUNEK TERENU NA MAPIE OGÓLNEJ.

51. **Zasady i stopień dokładności tego rysunku.** Nierówności terenu przedstawia mapa generalna zapomocą brunatnego kreskowania, wykonanego tą samą metodą, co na mapie specjalnej. Warstwic nie wpisuje się; jedynie arkusze, obejmujące Balkany, zawierają warstwicę a teren na tych arkuszach oddany jest metodą tuszową. Co do kart kreskowanych, zasady wyrażania form terenu są również te same, co dla mapy szczegółowej. Skutkiem znacznego stosunku pomniejszenia (1: 200.000) drobiazgi morfologiczne terenu nie mogą być na tej mapie tak dokładnie oddane, jak na mapie specjalnej. Poprzestaje się na charakteryzowaniu drobnych form, natomiast ogólne rysy rzeźby terenu wiernie są przedstawione. Można więc z rysunku poznać ciągi głównych i bocznych grzbietów, kształty ich wierzchów, czy są krawędziste lub łagodnie wypukłe, można dalej rozpoznać kopy wybitniejsze i siodła, ogólną rzeźbę skłonów, czy są strome, łagodne, jednostajne, czy są porznięte w grzbiety zboczowe, grzędy lub żebra, jaki jest charakter wgłębień na stokach itd.

Cechy wysokości tak są porozdzielane po karcie, iż łatwo można w przybliżeniu znaleźć wysokości względne. Przedewszystkiem doliny są zaopatrzone w dostateczną ilość kot; nadto kotowane są siodła i przełęcz, przez które prowadzą linie komunikacyjne, dalej obszerniejsze wierzchy spłaszczone i grzbiety, wreszcie najczęściej punkt począt-

kowy i końcowy lepszych dróg komunikacyjnych, wznoszących się w górę.

Nachylenie stoków da się ocenić na podstawie rysunku kreskowego tylko z grubsza. Dokładnie można odróżniać tylko 3 stopnie nachylenia: stok łagodny (do 15°) — średnio stromy (do 25°) i — bardzo stromy (ponad 25°).

Już wyżej zaznaczyliśmy, że do poznania terenu silnie rozczłonkowanego materiał, zawarty w ramach mapy generalnej, jest niewystarczający. Dokładniejsze, szczegółowe zaznajomienie się z metodą generalizacji, stosowaną na mapie ogólnej w rysunku terenowym, zostawiamy czytelnikowi. Uważne porównywanie tej mapy z mapą specjalną i z rzeczywistym terenem doprowadzi szybko do celu.

ORYENTOWANIE SIĘ W TERENIE.

52. **Oryentowanie mapy.** Jesteśmy *zorientowani w terenie*, jeśli znamy miejsce, w którym się znajdujemy, i rozkład wybitniejszych szczegółów topograficznych najbliższej przynajmniej okolicy tak, że umiemy sobie i drugim wskazać, po której stronie i w jakim mniej więcej oddaleniu leży ten i ów punkt, tej lub owej nazwy.

Jesteśmy *zorientowani na karcie*, jeśli zarówno punkt, na którym się znajdujemy, jak i otaczające go części i przedmioty terenu umiemy odnaleźć i rozpoznać w ich obrazowym przedstawieniu na karcie.

Wyrazem jednej i drugiej orientacji jest niedwuznaczne określenie położenia stron świata i pewnej przynajmniej liczby szczegółów topograficznych zarówno względem naszego stanowiska, jak i względem siebie.

By móc użyć mapy do dokładnego oryentowania się w terenie a zwłaszcza do nieomylnego oznaczenia odleglejszych partyi widnokregu, potrzeba wpieryw zorientować samą mapę. Mapa jest zorientowana, gdy jej nadamy takie położenie, iżby 1° proste na niej wyrysowane lub w myśli poprowadzone były równoległe do tych samych prostych na terenie (raczej do rzutów tych ostatnich na poziom); i żeby 2° proste, przechodzące przez stanowisko widza na karcie i w terenie, nakrywały się dokładnie pod względem kierunku. Plan M (fig. 42) jest zorientowany, gdy linie, łączące krzyż i drzewa *a* i *b*, t. j. linie *ca*, *cb*, *ab* sprowadzone są do równoległości z odpowiednimi liniami *CA*, *CB* i *AB* na terenie.

Plan N (fig. 43) jest w punkcie karty *d* nad odpowiadającym mu punktem terenu *D* zorientowany, gdy kierunek linii *do* schodzi się z kierunkiem linii *DO*, a linia *dp* z linią *DP*.

Ile razy powyższe warunki spełnione są co do jednej linii, to i dla wszystkich innych linii również będą urze-

czywistnione, chyba że karta jest błędna. Stąd zaś wynika, że i wszystkie linie karty, leżące w kierunku ściśle północno-południowym, muszą schodzić się z tymże kierunkiem w naturze, a linie południkowe na karcie muszą być równoległe do południków rzeczywistych.

Mapę można oryentować albo A) zapomocą poprzedniego oznaczenia kierunku „północ-południe” (N—S), albo B) tylko zapomocą punktów i linii, danych na karcie, i odpowiadających im punktów i linii w terenie czyli zapomocą „punktów homologicznych”.

A. Kierunek NS oznacza się

1) za pomocą *kompasu* (busoli), przyczem jednak uwzględnić należy zboczenie (deklinację) igły magnesowej, zmienne dla różnych okolic i w różnych porach (fig. 44). W Galicyi środkowej wynosi ono obecnie około 6° ku zachodowi.

Kompas większego formatu i w oprawie czworograniastej jest lepszy od małego i okrągłego. Jeśli ustawimy kompas poziomo tak, iżby czarny koniec igły wskazywał nie na literę N (0° , 360°), wyrytą na podziałce, lecz o tyle stopni na zachód (na lewo od N), ile wynosi w danym czasie zboczenie, skądinąd wiadome lub poprzednio oznaczone (patrz niżej), wtedy linia, przechodząca na podziałce kompasu przez punkty NS ($360-180$), wskazywać będzie kierunek południka, przechodzącego przez miejsce, w którym ustawiony jest kompas. Korzystając z tego doświadczenia, oryentujemy kartę w następujący sposób. Przykładamy (fig. 45) kompas do linii południka, przechodzącego przez nasze stanowisko na mapie, tak, by linia NS kompasu była równoległą do tegoż południka, lub, co jest jeszcze praktyczniejsze, by się z nią nakrywała. Następnie kartę wraz z kompasem obracamy tak długo, aż igła odchyli się czarnym końcem na lewo od N o kąt, odpowiadający aktualnemu zboczeniu magnetycznemu. Linia NS podziałki a tem samem i południk na karcie stanie wtedy w rzeczywistym południku geograficznym, i karta jest dokładnie zoryentowana. Ponieważ zaś na kartach mapy specjalnej południki bardzo nieznacznie tylko rozchylają się w stronę południową czyli ku dolnej krawędzi karty, a przeto w praktyce uważane być mogą za równoległe do siebie i do bocznych brzegów karty, schodzących się dokładnie z liniami południkowemi, można ustawianie mapy w południku ułatwić sobie, przykładając kompas

odrazu do lewego lub prawego brzegu karty i korzystając z wyrysowanych tam linii południkowych. Do kart mapy generalnej postępowanie to także można stosować, jeśli stanowisko przypada bliżej bocznej krawędzi niż wyrysowanego przez środek karty południka.

Wartość deklinacji możemy znaleźć z wystarczającą dokładnością, orientując dobrze kartę z pomocą punktów homologicznych (patrz niżej B.a!), przykładając następnie kompas do południka, przechodzącego na mapie przez punkt stanowiska, i odczytując kąt, jaki igła zawiera z linią NS, ustawioną w południku. Trzeba to jednak robić zdala od przedmiotów żelaznych, najlepiej na wolnym polu.

2) *Według stanu słońca (cienia)*. Słońce stoi o g. 6-ej rano dokładnie na wschodzie, o 12-ej w południu, a o 6-ej wieczorem na zachodzie, i to w każdej porze roku. Jeśli godzina czasu miejscowego (prawdziwego, nie średniego) jest wiadoma, łatwo obliczyć kąt, o jaki słońce lub, co na jedno wychodzi, kierunek cienia zbacza od południka (azymut), gdyż słońce posuwa się na godzinę o $\frac{1}{6}$ część kąta prostego czyli o 15° . Np. o g. 10-ej rano kąt między stanem słońca a południkiem wynosi 2 razy $15^\circ = 30^\circ$, a o g. 4-ej po południu $4 \cdot 15^\circ = 60^\circ$. W pierwszym przypadku słońce stoi o 30° na wschód, w drugim o 60° na zachód od południka. Zapomocą podziałki kompasu lub zegarka można tedy oznaczyć, w którym punkcie południk własnego stanowiska przecina horyzont. Służyć do tego może także kierunek cienia, który rzuca wbita pionowo w ziemię laska.

W bardzo prosty sposób oznacza się kierunek południka za pomocą samego tylko zegarka, korzystając z stałego związku, zachodzącego między czasem a stanem słońca. Trzymamy zegarek poziomo, a nad osią wskazówek ustawiamy zapalną, ołówek, zębodłubek, słomkę lub inny prosto wydłużony a cienki przedmiot. Potem obracamy zegarek tak, by mała (godzinna) wskazówka zwrócona była ku słońcu, a równocześnie przypadła w przedłużeniu cienia, rzuconego przez pion, czyli tworzyła z nim jedną linię (fig. 46). Dwusieczna kąta, zawartego między małą wskazówką a prostą, wychodzącą z osi do cyfry 12, wskazywać będzie kierunek południka.

3) *Według gwiazdy polarnej*. Jak tę gwiazdę na niebie półn. łatwo odszukać można, powszechnie wiadomo. Płaszczyna pionowa, przesunięta przez stanowisko postrzega-

cza i gwiazdę polarną, wytycza z wystarczającą dokładnością kierunek południka.

4) *Według księżyca*. Oceniamy na oko, ile 12-tych części średnicy tarczy księżycowej widać, i odczytujemy godzinę na zegarku. W czasie gdy księżyc maleje, ilość oświetlonych części średnicy dodajemy do odczytanej liczby godzin; gdy księżyc wzrasta, odejmujemy ją od liczby godzin. Suma, względnie różnica, daje godzinę, o której słońce stałoby w tem samym miejscu (raczej kole godzinnem) na niebie, w którym w danej chwili znajduje się księżyc. Następnie oznacza się kierunek NS podobnie jak ze stanu słońca.

Przykłady: 1) Widać $\frac{3}{12}$ średnicy księżycowej a księżyc przybywa. Godzina 8-a wieczorem. $8 - 3 = 5$. Zatem stan księżyca na niebie ten sam co słońca o godzinie 5-tej (po południu).

2) Księżyc maleje i widać $\frac{5}{12}$ jego średnicy. Godzina 6-a z rana. $6 + 9 = 15 = 12 + 3$. Stan księżyca więc ten sam, co słońca o g. 3-iej (po południu).

Oryentowanie się według gwiazdy polarnej jest łatwiejsze i pewniejsze niż według księżyca.

5) *Według innych wskazówek*. Na kamieniach i drzewach samotnych strona północna silniej porasta mchem. Ten środek oryentacyjny jest jednak bardzo niepewny.

Oś podłużna kościołów, zwłaszcza starszych, ma kierunek zachodnio-wschodni. Wieża główna stoi po stronie zachodniej, wielki ołtarz zwrócony jest na wschód.

Czasu wiosny śnieg dłużej się trzyma po stronie północnej wzgórz i większych przedmiotów.

Radzą też, gdy się odbywa podróż pieszo, przy wyjściu z ostatniej stacyi, zapamiętać sobie kierunek wiatru (dym z kominów wychodzący!) Jednakże i ten środek oryentacyjny jest niepewny, gdyż wiatr może się zmienić już w bardzo krótkim czasie.

Rozumie się, że o strony świata wypytywać się można, a nieraz i trzeba, ludzi napotykanych, zwłaszcza w lesie i w górach, kiedy dzień jest pochmurny, a kompasu nie mamy przy sobie. Pytania, skierowane do ludzi prostych lub do dzieci wiejskich, należy zadawać w zrozumiałej dla nich formie; więc nie pytać: „Gdzie leży północ?” lecz raczej: „W której stronie nieba wschodzi, a w której za-

chodzi słońce w tej okolicy? Gdzie stoi w południe? Pokaż mi to ręką!”

B. *Oryentowanie mapy według punktów i linii, zawartych na mapie.* Trzy założenia są możliwe.

a) *Wiadome jest stanowisko.* Przypuśćmy, że stoimy na moście i znamy jego położenie na mapie. Odszukujemy na terenie jakąś podaną na mapie linię, która przechodzi przez nasze stanowisko, np. drogę, rzekę, brzeg lasu itp., lub jakiś na mapie oznaczony, a na terenie dobrze widoczny punkt (krzyż, kapliczkę, wieżę kościelną, szczyt góry itp.) (fig. 47). Następnie obracamy mapę, póki owa linia, przechodząca przez stanowisko, lub prosta, łącząca stanowisko z przedmiotem odszukanym na mapie, nie przypadnie w kierunku odpowiedniej linii na terenie. Innymi słowy: linie homologiczne powinny się nakrywać, a punkty homologiczne przypadać po tej samej stronie stanowiska i na tym samym promieniu z niego wychodzącym.

b) *Stanowisko niewiadome, ale wiadoma linia, na której przypada.* Nadajemy mapie takie położenie, by obie linie homologiczne, wyrysowana na mapie i odpowiadająca jej znaczona na terenie, nakrywały się a homologiczne ich odcinki leżały po tej samej stronie świata (fig. 48).

c) *Zarówno stanowisko niewiadome, jak i linia, na której przypada.* W tym wypadku odszukujemy naprzód na karcie z grubsza obszar, na którym powinno przypadać nasze stanowisko. Następnie porównywaniem karty z okolicą staramy się przestrzeń tę coraz bardziej zacieśnić i oznaczyć, jeśli nie stanowisko, to przynajmniej jakąś linię, na której się znajdujemy (droga, brzeg lasu, rzeka, potok, garb, itp.), poczem zastosować można postępowanie wskazane pod b).

W ogólności postawić można jako zasadę fundamentalną, że do zorientowania mapy potrzeba i wystarczy, dwa punkty jakiegokolwiek terenu, byleby były widoczne, oznaczyć w sposób niewątpliwy na karcie, t. j. odnaleźć na karcie ich punkty homologiczne i stwierdzić ich tożsamość. Dwa punkty bowiem wyznaczają zawsze położenie prostej, dwie zaś dane proste, z których jedna jest nieruchomie oznaczona w przestrzeni, druga wyciągnięta na ruchomej karcie, dają się zawsze sprowadzić do równoległości. Jeśli zaś linia na karcie zajmie położenie ściśle równoległe do jej homologicznej linii na terenie, a obie znajdą się po tej samej stronie postrzegacza, karta jest już

niewątpliwie zorientowana. Na tej to zasadzie opiera się też zastosowanie kompasu i innych sposobów, wyżej opisanych, do orientacji mapy.

Inna kwestya, czy w praktyce zawsze rzeczą łatwą, sprowadzić dwie proste do równoległości. Owszem, rzadko kiedy uda się to osiągnąć z pożądaną dokładnością, jeśli one proste nie przechodzą przez stanowisko. Dlatego za najpoprawniejszy, najpewniejszy, najmniej zachodów wymagający i najszybszy sposób dokładnego orientowania karty, gdy wypada nią samą tylko operować z powodu braku kompasu i zachmurzenia nieba, uważamy postępowanie, zasadzające się na rejonowaniu czyli wyciąganiu promieni z własnego stanowiska. Jeśli stanowisko nasze jest nam znane lub zostało już dokładnie oznaczone na mapie („utożsamione, zidentyfikowane“), szukamy jeszcze drugiej pary punktów homologicznych, możliwie oddalonych od stanowiska i postępujemy, jak wskazano pod a). Jeśli zaś stanowiska nie potrafimy łatwo utożsamić, szukamy na terenie dwóch punktów, położonych jeden za drugim na jednej prostej, czyli na jednym promieniu, wychodzącym z naszego oka (fig. 51, m—n). Te dwa punkty odszukujemy na mapie, przykładamy do nich ołówek, patyczek, słomkę lub inny przedmiot o prostej krawędzi podłużnej, następnie ustawiamy mapę tak, by krawędź owego przedmiotu znalazła się dokładnie na celowej, wychodzącej z oka do punktów homologicznych na terenie, czyli by wszystkie 4 punkty leżały na jednej prostej. Wtedy mapa jest zorientowana.

Początkującym radzi się, przy orientowaniu mapy w polu rozkładać ją na jakimś stałym podkładzie, n. p. na stoliku, na równo uciętym gładzie lub pniu drzewa, w najgorszym razie na ziemi.

53. Oznaczanie stanowiska na mapie. Rozwiązywanie wszelkich zadań orientacyjnych, wykonalnych z pomocą mapy topograficznej, powinno koniecznie zaczynać się od orientowania karty i oznaczenia na niej punktu terenu, w którym znajdujemy się w danej chwili. Dopiero, gdyśmy te dwa wstępne zadania należycie rozwiązali, możemy w całej pełni korzystać z treści mapy w celu dokładniejszego rozpatrzenia się w stosunkach topograficznych okolicy, którą mamy przed sobą, i ujęcia ich umysłowego w tym samym porządku, jaki im nadała rzeczywistość.

Oznaczenie stanowiska na karcie jest oznaczeniem pun-

ktu. Położenie zaś punktu wyznacza przecięcie się dwóch prostych. Stąd zadanie odszukania stanowiska na karcie sprowadza się do zadania oznaczenia dwóch prostych na terenie, przecinających się w punkcie naszego stanowiska, i odnalezienia na karcie linii homologicznych i homologicznego punktu przecięcia. Ten punkt na karcie będzie identyczny z naszym stanowiskiem.

Postępowanie w poszczególnych wypadkach będzie o tyle odmienne, o ile stosunki topograficzne każdym razem będą inne, zależnie od tego, jakie linie do oznaczenia stanowiska się nastreczają i użyte być mogą. Można jednak, podobnie jak przy oryentowaniu mapy podług danych, w niej zawartych, rozróżnić 2 główne kategorie wypadków:

1) *Nie znając stanowiska na mapie, znamy jednak linię, na której ono przypada.* W tym wypadku oryentujemy naprzód kartę według wskazówek, podanych w poprzednim nr. 52 pod B, b), następnie oznaczamy stanowisko St jednym z następujących sposobów:

a) Odmierzamy na kroki lub oznaczamy na oko odległość jakiego wybitnego, a na mapie uwidocznionego punktu znanej linii (np. mostu) od stanowiska St, a zredukowawszy tę odległość do podziałki mapy, odcinamy ją na linii homologicznej karty (fig. 48). Np. idąc drogą gospodarczą widzę przed sobą most w oddaleniu 500^x . Wtedy stanowisko moje na mapie znajduje się o 5 mm. przed sygnaturą tegoż mostu (fig. 48).

b) Odszukujemy na terenie dwa punkty, m i n , poza linią naszej drogi tak położone, by ich połączenie prostolinijne przechodziło przez stanowisko, np. po lewej budynek, po prawej krzyż (fig. 49). Tę samą linię $m - n$ odszukujemy na karcie, a jej przecięcie się z linią naszej drogi określa nasze stanowisko St. Punkty najstosowniej tak dobrać, by ich połączenie zawierało z linią drogi kąty prawie proste.

c) Odszukuje się dwa punkty, leżące po tej samej stronie, np. figurę M i drzewo N (fig. 51), których połączenie prostolinijne przedłużone przechodzi przez stanowisko i oznacza je jak wskazano pod b). Także wytyczona już na terenie prosta, np. wyciągnięty mur, brzeg lasu itp., może być użyta do tego celu (fig. 51).

d) Celujemy ze stanowiska w bok, pod kątem prostym do linii drogi, i szukamy wybitniejszego punktu możliwie

blizkiego. Znalazłszy go, kierujemy mapę tak, żeby przedmiot w naturze i jego homologiczny punkt na mapie znalazły się po tej samej stronie i na jednej prostej. Przecięcie tej prostej z linią drogi określa stanowisko St. (fig. 49, St₁).

Najpewniej oznaczymy stanowisko nasze na mapie, jeśli kilku sposobów do tego użyjemy. Czasem, gdy brak wybitnych przedmiotów terenu, należy uważnie badać konfigurację drogi, porównyując ją z rysunkiem mapy. W terenie górzystym prócz linii sytuacyjnych wyzyskać należy linie terenu. Jeśli droga prowadzi grzbietem a ja znajduję się np. na postoiu lub na kopie, to i na mapie tylko na odpowiedniego kształtu „białej plamie” może przypaść moje stanowisko.

2) *Zarówno stanowisko, jak i linia, po której się posuwamy, są nam niewiadome.* Oznaczamy na karcie okolicę, w której jesteśmy, i oryentujemy mapę według stron świata. Następnie szukamy na terenie dwóch par punktów, z których każda leży na innym promieniu, wychodzącym z naszego stanowiska. Im bardziej zbliża się kąt, zawarty między tymi promieniami, do 90°, tem dokładniejszy wynik i tem wygodniejsze postępowanie. Albowiem oznaczywszy homologiczne linie na mapie, będziemy w stanie na oko, bez lineалу oznaczyć ich punkt przecięcia się czyli wierzchołek kąta, jaki owe promienie tworzą z sobą. Niektórzy autorowie polecają używać do identyfikacji stanowiska metody tak zwanego „wcinania się wstecznego”. Od trzech przedmiotów, dobrze na terenie widocznych, a zawierających z stanowiskiem kąty, o ile można, zbliżone do prostych, wyciąga się promienie wstecz, ku sobie, i to po przez ich homologiczne punkty na mapie. Punkt przecięcia się tych trzech promieni na mapie będzie szukaniem stanowiskiem (fig. 50). Tę metodę przyjętą z miernictwa, uważamy za niepraktyczną dla ogółu, gdyż bez przyrządów odpowiednich nie da pożądaných rezultatów. Tylko miernik i topograf zawodowy będą umieli należyty z niej robić użytek.

Dla rozpoznania z grubsza okolicy, w której się znajdujemy, jeśli i co do drogi i co do stanowiska nie jesteśmy zorientowani, należy wogóle przedewszystkiem korzystać z nierówności terenu i wód, jako wskazówek pewniej oryentujących, na drugim miejscu dopiero z gościńców, osad ludzkich, kultur roślinnych, odosobnionych drzew itp.

Zresztą ścisłych reguł w tym względzie podać nie można; każdy wypadek będzie wymagał innego sposobu, a nadarzające się trudności rozwiąże każdy tem łatwiej, im gruntowniej rozumie mowę mapy i im bystrzejszy z natury lub z wyrobienia ma „zmysł orientacyjny“. Niezbyteczną jednak będzie uwaga dla tych, którzy dalekie urządzają wyprawy lub wycieczki piesze, że orientowanie się na każdym nowem stanowisku będzie ogółem najłatwiejsze wtedy, gdy turysta nie omieszkiał zidentyfikować należycie poprzedniego stanowiska i zawsze jest świadomy kierunku, w którym pochód odbywa. Wszak orientowanie się na szerokim terenie nie jest niczem innym, jak ciąglem orientowaniem mapy i siebie na wciąż zmieniających się stanowiskach.

Przypuszczaliśmy dotąd, że poruszamy się po terenie, jakkolwiek nieznanym, ale przecież otwartym, na którym odsłania się widok na większe odległości. Dla uzupełnienia wykładanego przedmiotu dodajemy parę uwag o orientowaniu się i oznaczaniu stanowiska na terenie przysto-
niętym.

W nieznanym nam terenie leśnym, w głębokich dolinach górskich, gdzie widok dokoła jest zamknięty, odnalezienie na mapie punktu, w którym się właśnie znajdujemy, będzie nieraz możliwe tylko zapomocą szkicowania nierówności terenu i starannego ich porównywania z rysunkiem mapy, przyczem szczególną uwagę zwracać trzeba na kierunek grzbietu głównego i bocznych, tudzież na wszystkie wgłębienia naziomu. Gdyby mimo wszelkich usiłowań oznaczenie naszego stanowiska okazało się niemożliwem, a grozi nam niebezpieczeństwo zbłąkania się, np. w lesie, należy wrócić tą samą drogą, którąśmy przyszli, aż do miejsca, w którym zorientowanie się staje się możliwem. Jeśli i drogi powrotnej na to samo miejsce, z któregośmy wyszli, odszukać nie potrafimy, lub gdy w wysokich górach zaskoczy nas mgła, a wszystkie środki orientacyi zostały wyczerpane i nie mamy nadziei natrafiania w dalszym pochodzie na przedmioty lub szczegóły terenu, umożliwiające zorientowanie się pewne i niezawodne, wtedy najbezpieczniej skierować się w dół i stale iść za naturalnem pochyleniem terenu, np. brzegiem potoku, dnem parowu, żlebu itd. Tym sposobem dostaniemy się prędzej czy później na niżej położony teren, na którym nie zabraknie i dróg bardziej uczęszczanych i siedzib ludzkich.

Gdy w głębi szerokiego lasu, z dala od dróg uczęszczanych, zaskoczy zbląkanego turystę ciemna noc, wtedy orientowanie się bez pomocy kompasu jest prawie niemożliwe. Mówią, że mech porasta gęściej drzewa i kamienie od strony północnej, ale ten środek orientacyjny okazał się już nieraz zwodniczym. Wypływa stąd nauka: Nie wchodzić do lasu nieznanego bez poprzedniego zorientowania się co do stron świata; w lesie bacznie uważać na kierunek drogi i na wszystkie szczegóły, zarówno sytuacyjne jak morfologiczne, napotykanego po drodze, by ani na chwilę nie stracić orientacji i w razie potrzeby móż wrócić tą samą drogą, którą się weszło; jeśli niema nadziei przebycia lasu na wskroś przed zapadnięciem nocy, nie schodzić z dróg głównych, więcej uczęszczanych, a skutkiem tego wydeptanych i odbijających jaśniejszym zabarwieniem od ciemnego tła drzew; nie podróżować po terenie odludnym, zapadłym, zwłaszcza lesistym bez kompasu, który tak przy sobie nosić należy, by zawsze był zabezpieczony od uszkodzeń w razie upadku*).

54. Odnajdywanie punktów i linii.

I. *W terenie.* Zorientowawszy jak najdokładniej mapę i oznaczywszy na niej punkt naszego stanowiska, celujemy przez ten punkt i przez punkt drugi, który utożsamiamy, w dal, szukając na linii celowania punktu homologicznego w oddaleniu odpowiadającym rysunkowi karty. Zwracamy przytem szczególną uwagę na ukształtowanie terenu. Jeśli np. szukamy domu, stojącego, na kopie górskiej, badamy w kierunku celowej tylko grzbiety górskie i kopy. Jeśli przedmiot leży na stoku od nas odwróconym, nie będzie oczywiście widoczny dla danego stanowiska. Należy przeto uważnie przypatrzeć się rysunkowi przed rozpoczęciem poszukiwań. Linie (garb, rzekę, drogę, itp), odnajduje się w terenie, odszukując parę dobrze widocznych na niej punktów, zwłaszcza nacechowanych wybitnymi szczegółami topograficznymi.

II. *Na mapie.* Zorientowawszy znowu mapę i oznaczywszy na niej nasze stanowisko, celujemy, jak poprzednio, przez nie do punktu terenu, który określić pragniemy.

*) Co do postępowania w wypadkach dezorientacji korzystano z uwag Garlickiego, podanych w „Taterniku” 1908, nr. 3.

Szacujemy jego odległość, wymiar ten, zredukowany do skali karty, odcinamy na promieniu celowania, wychodząc od stanowiska, a na znalezionem w ten sposób miejscu karty oznaczamy teraz dokładniej punkt, o który chodzi, porównywając z sobą szczegóły terenu i rysunku.

III. *Odległości*. Oblicza się je z mapy zapomocą podziałki liniowej, na niej wydrukowanej, używając do tego cyrkla lub linijki milimetrowej. Patrz nr. 31.

W terenie silniej pochylonym należy do długości poszczególnych odcinków pododawać odpowiednią kątowni nachylenia poprawkę, którą oblicza się podług skali długości linii pochytych. Patrz nr. 47.

Niedość usilnie zalecać można zaprawianie oka do szybkiego i trafnego oceniania odległości. Trzeba w tym celu systematycznie uprawiać ćwiczenia, do czego na początek nadają się najlepiej równe gościńce, zaopatrzone w znaki hekto- i kilometrowe. Te ćwiczenia powinny obejmować zarówno długości, położone na promieniach widzenia, jak i w poprzek do nich. Wprawiać też trzeba oko do tego rodzaju ocen przy różnych stopniach oświetlenia, różnych stanach powietrza, z wysokich i niskich stanowisk, słowem: w warunkach korzystnych i niekorzystnych, dających zwyczajnie powód do złudzeń optycznych.

IV. *Wyszukiwanie linii, wiodących do pewnego punktu.*

a) *Korzystanie z linii komunikacyjnych, podanych na mapie*. Gdy do wyboru mamy kilka dróg, prowadzących do tego samego punktu, badamy przedewszystkiem stosunki nachylenia, właściwe każdej z nich, gdyż od silniejszego lub słabszego spadu dróg zależy w przeważnej części trud fizyczny i czas potrzebny do ich przebycia.

Po terenie o spadzie do 15° najwyżej (fig. 52) — łagodnie pochylonym — możliwa jest jazda wozowa.

Pochyłość od 15° — 30° — stok stromy — nadaje się tylko do ruchu pieszego i do jazdy wierzchem.

Spad od 30° — 45° — bardzo stromy — wymaga już wspinania się pod górę.

Spad od 45° — 60° — urwisty — pokonać można pod górę tylko mozolnem wdrapywaniem się.

Ściany, pochylone pod kątem 60° do 90° są niedostępne w normalnych warunkach. Pięciomilimetrowa odległość warstwic stumetrowych na mapie specjalnej oznacza granicę nachylenia, pod jakim jeszcze można jechać wozem pod górę. Te same warstwicice, zbliżone do siebie na 2 mm.,

znamionują pochyłość, po której ruch pieszy zaczyna wymagać wielkiego wysiłku od człowieka dorosłego.

b) *Pochód w kierunku możliwie prostym, na przełaj, bez trzymania się linii podanych na mapie.*

Wytycza się na mapie z uwzględnieniem przeszkód szereg punktów, które się następnie odszukuje na terenie i kolejno przebywa. Gdy mamy ruszać w pochód a teren jest otwarty, dobrze jest wyznaczyć sobie jak najdalej odległy a dobrze widoczny przedmiot wytyczny (Direktionsobjekt) i nim się kierować. W terenie przysłoniętym trzeba użyć pomocy kompasu, oznaczyć kąt kierunkowy (Direktionswinkel) i często podczas pochodu kontrolować się, czy kąt ten jest ściśle przestrzegany.

Pochody tego rodzaju mają szerokie zastosowanie w wojsku, oczywiście na terenie przystępnym. W kołach cywilnych nie łatwo znajdują miłośników, chyba, gdy warunki terenu są tego rodzaju, iż prostolinijny pochód przedstawia znaczną korzyść przed utartymi szlakami krzywymi, albo, gdy nie można go zastąpić innym, jak np. na polowaniach, przy prowadzeniu nagonki lub zmienianiu stanowisk.

55. **Czas potrzebny do przebycia drogi.** Oznaczyć go można na podstawie mapy z dokładnością tem większą, im równiejszy jest teren, który mamy przebyć. Obliczenia tego rodzaju należy oczywiście oprzeć na własnych doświadczeniach poprzednich i uwzględnić zapas sił fizycznych, gdy chodzi o podróż pieszą, porę roku, stan pogody i stan przypuszczalny drogi wytkniętej.

Na ogół przebycie jednego kilometra po drodze średnio dobrej wymaga 10—12 minut dla ruchu pieszego, a 6—8 minut dla jazdy wierzchem lub wozem. Gdy droga prowadzi pod górę po terenie łagodnie pochyłym, doliczyć trzeba jeszcze tyle razy po 10—12, względnie 6—8 minut, ile hektometrów wynosi różnica wysokości między najniższym i najwyższym punktem drogi. Stosunek między czasem a drogą po terenie, nie przekraczającym 25° nachylenia, wyraża następujący wzór:

Cz. = (d. km + w. hm) c. min. To znaczy: Suma z długości drogi (w rzucie poziomym, na karcie), wyrażonej w kilometrach, i różnicy wzniesień, wyrażonej w hektometrach, pomnożona przez chyżość pochodu lub jazdy (czas potrzebny do przebycia 1 km.) daje w minutach czas potrzebny do przebycia danej drogi. Np. Długość drogi

(odczytana z mapy) wynosi 7.5 km; punkt końcowy (cel pochodłu) leży o 250 m. wyżej od punktu wyjścia. Zatem czas, wymagany na przebycie tej drogi, będzie wynosił $(7.5 + 2.5) 10 \text{ min} = 100 \text{ min} = 1 \text{ godz. } 40 \text{ min}$, jeśli postępuje się z prędkością 1 km. na 10 min. Dla idącego wolniej, np. z chyżością 1 km na 12 min. współczynnik c należy wyrazić przez 12. Wtedy wynik byłby $\approx 2 \text{ godz.}$

Na terenie silnie górzystym a trudnym (np. w Tatrach) oblicza się czas potrzebny na pochody nieco inaczej. Rzut poziomy drogi wyrażony w kilometrach mnożymy przez 12 min. lub więcej, na każde zaś 300 m., o które się wznosimy w górę, dodajemy po 1 godzinie, na każde 300 m. w dół po pół godziny.

Wzory powyższe nie mogą mieć z natury rzeczy znaczenia absolutnego; są to raczej wskazówki, jakie czynniki przy obliczaniu czasu, potrzebnego na odbywanie pochodów, uwzględnić należy. Wartość konkretną, liczebną, tych czynników każdy dla siebie musi określić na podstawie zrobionych doświadczeń.

56. Badanie widzialności punktów terenu na podstawie karty. Już wyżej w nr. 47—49 podaliśmy metodę wykreślną, używaną do tego rodzaju dochodzeń (profilowanie). Jednakże konstrukcja trójkątów profilowych wymaga starannego wykonania, nieraz dużo czasu zabiera, a przecież nie zawsze daje wynik pewny. Mamy na myśli zwłaszcza takie wypadki, w których punkt środkowy, od którego wzniesienia zależy widok z jednego punktu skrajnego na drugi, jest blisko prostej, łączącej punkty skrajne. Wtedy bowiem najmniejszy błąd w konstrukcyi i w rysunku poważnie wpłynąć może na dobroć rezultatu. Toteż tego rodzaju badania najlepiej rozwiązywać rachunkiem za pomocą następujących wzorów, opartych na podobieństwie trójkątów: Punkty A i C (fig. 53) są nawzajem *jeszcze widoczne*, jeśli

$$\frac{w}{w_1} = \frac{p}{p_1}$$

Punkty A i C są nawzajem *dobrze widoczne*, gdy

$$\frac{w}{w_1} > \frac{p}{p_1} \text{ lub } \frac{p}{p_1} < \frac{w}{w_1}$$

Punkty A i C są nawzajem *niewidoczne*, gdy

$$\frac{w}{w_1} < \frac{p}{p_1} \text{ lub } \frac{p}{p_1} > \frac{w}{w_1}$$

Przykład. Chcemy z karty zbadać, czy szczyt Jankowa (709) widoczny jest z plantu kolejowego na stacji w Starym Samborze.

Łącząc oba punkty dane prostą (krawędzią linijki, skrawka papieru) widzimy, że punktem, przegradzającym widok ze stacji na Janków, mogłaby być tylko krawędź płaskowierzchu, okolonego warstwicą 500 m. Mamy więc następujące dane:

Wysokość stacji: 350 m. (najmniej);

„ płaskowierzchu: 500 m;

„ Jankowa: 710 m. (okrągło);

Odległość między stacją a płaskowierzchem na karcie: 30 mm.

Odległość między stacją a Jankowem: 50 mm.

Zatem:

$$\begin{array}{rcl} w & = & 360 \\ w_1 & = & 150 \\ \frac{w}{w_1} & = & \frac{360}{150} = \frac{36}{15} \\ \frac{p}{p_1} & = & \frac{50}{30} = \frac{25}{15} \end{array}$$

Skoro zaś

$$\frac{36}{15} > \frac{25}{15} \text{ czyli } \frac{w}{w_1} > \frac{p}{p_1},$$

wynika stąd, że z plantu kolejowego stacji starsamborskiej otwiera się dobry widok na wierzchołek Jankowa.

Stosując graficzną lub rachunkową metodę do różnych kierunków, wybiegających z jednego stanowiska, można skonstruować sobie całą panoramę, roztaczającą się dookoła niego. Im wyższe wybierzemy stanowisko, tem obszerniejszy będzie nasz horyzont.

Do obliczenia promienia widnokręgu z danego punktu powierzchni służy

$$\text{wzór: } p = \sqrt{w(w + 2R)},$$

w którym p oznacza dalekość widzenia (styczną z oka do powierzchni ziemi), w wzniesienie oka nad powierzchnią,

a R promień ziemi = 6 370 283 m. Jeśli pożądana jest większa dokładność, należy do rezultatu, otrzymanego za pomocą powyższego wzoru, dodać jeszcze poprawkę, wynikającą z refrakcji atmosferycznej i spowodowanego nią podniesienia horyzontu pozornego nad rzeczywisty. Podniesienie to

dla punktów, oddalonych od stanowiska o	wynosi
10 km	blisko 7 metrów
15 „	przeszło 15 „
20 „	27 „
54 „	blisko 40 „

Dla większych jeszcze odległości można zastosować wzór Gaussa

$$P = 0.000\ 000\ 068\ 15\ d^2,$$

w którym d oznacza prostoliniową odległość (Distanz), a P wartość, o jaką punkt ukazuje się wyżej położonym, niż jest w rzeczywistości (Überhöhung).

57. Orientowanie się w wypadkach niezgodności między mapą a terenem, oraz w razie zmylenia drogi. Niezgodność, zauważona między rzeczywistością a mapą, o ile dotyczy tylko drobniejszych, mniej ważnych szczegółów lub nawet ważniejszych, ale z natury swej niestałych, sama przez się nie powinna nas bałamucić. Uwzględniać bowiem należy rok wydania karty, uwidoczniony na dole, lub, jeśli była już poprawiana, rok ostatniej reambulacji, od którego niejedna zmiana, nawet poważna, mogła zajść na danym obszarze i zapewne też zaszła. Jeśli np. w pewnym punkcie nie napotykamy domu, figury, lasku lub innych podobnych przedmiotów, które wyrysowane są na mapie w punktach homologicznych, lub jeśli, wchodząc z góry w jakąś dolinę, nagle spostrzegamy przed sobą tor kolejowy, którego ani śladu niema na mapie, nie wynika stąd jeszcze, żeśmy zblądzili, lub że mapa także co do innych szczegółów błędnie informuje. Jeśli droga, odbyta aż do tego punktu, zgadzała się dobrze z mapą, to pojawiającą się teraz niezgodność należy sobie tłómaczyć raczej przypuszczeniem zmian, dokonanych dopiero po wydaniu mapy, i spokojnie iść dalej. Dopiero gdy niezgodność między mapą a drogą zacznie się rozciągać na coraz więcej szczegółów, dana jest

podstawa do poważnego podejrzewania, czyśmy nie zgubili kierunku. Wtedy trzeba albo przeprowadzić nowe oryentowanie albo wrócić tą samą drogą aż do punktu, w sposób niewątpliwy utożsamionego, i tam przez dokładne porównywanie szczegółów mapy ze szczegółami terenu upewnić się co do kierunku dalszej drogi. Baczna uwagę należy zwracać na kultury lasowe, gdyż one najczęściej są przyczyną dezoryentacji.

Inną równie częstą okazyją do zmylenia kierunku są linie komunikacyjne drugorzędne (ścieżki, drożyny gospodarcze), prowadzące w bok od dróg głównych, a nie uwidocznione na mapie. Nie należy zapominać, że na mapach wojskowych podaje się z niższych kategorii dróg komunikacyjnych tylko lepsze i ważniejsze z punktu widzenia militarnego (nr. 17). Mapa topograficzna w podziale takiej jak 1: 75.000 lub 1: 200.000 zamieniłaby się w nierozwiązaną gmatwaninę linii, gdyby wpisano w nią wszystkie ścieżki i dróżki, i zamiast służyć do oryentacji, utrudniałaby ją tylko a nawet uczyniłaby ją niemożliwą. Otóż zdarza się nieraz, że na polu lub w lesie z drogi, którą dotąd postępowaliśmy, trzeba nam w pewnym punkcie skierować się w bok na inną drogę, z niej wybiegającą. Przypuszczamy, że to odgałęzienie uwidocznione jest na mapie, nie podano jednak w pobliżu żadnego przedmiotu, przydatnego do szybkiego i pewnego rozpoznania na terenie tej właśnie odnogi. Tymczasem na terenie — przypuszczamy dalej — przed i za ową drogą boczną, w niewielkich może odstępach, wychodzi z naszej dotychczasowej linii kilka tej samej kategorii dróg komunikacyjnych. Nowicysz w sztuce oryentowania się obiera zwykle pierwszą napotkaną, a puściwszy się nią, dopiero po jakimś czasie, gdy już spory kawał uszedł, spostrzega, że zbłądził, poczem następują przykre chwile bezradności. Doświadczony turysta bez wielkiego trudu wybrnie z podobnego kłopotu i odnajdzie, choć może z nakładem czasu, dobrą drogę. Często, a w lesie prawie zawsze, niema innej rady, jak wrócić na poprzednią drogę i tam zapomocą starannej identyfikacji odszukać to odgałęzienie, które mapa podaje i którym dalej iść trzeba.

Takim pomyłkom zapobiega się z góry, oglądając uważnie rysunek karty dokoła zaznaczonego rozdziału dróg i przewidując, jakich środków oryentacji, jako najmniej zależnych od przypadku i najmniej zawodzących, użyć na-

leży do odnalezienia na terenie rzezonego punktu. Najpewniejszym niezawodnie sposobem — w dzień mglisty lub w nocy prawie jedynym — jest obliczenie dokładne odległości takiego krytycznego rozdroża od punktu, dającego się z wszelką pewnością utożsamić, np. od jakiejś wybitnej formy terenu, skrzyżowania drogi, rzeki, mostu, zajazdu, tudzież obliczenie czasu, potrzebnego do przebycia tej przestrzeni. Gdybyśmy np. powzięli zamiar, wybrawszy się gościńcem ze Starejsoli ku Bzanom, zboczyć na zachód do przysiołka, zwanego Sasy, i użyć w tym celu drogi gospodarczej, łączącej gościniec z tą osadą, obliczyliśmy sobie z mapy, że o $200^X = 150$ m. przed rozdziałem dróg gościniec robi zakręt. Doszedłszy na miejsce tego skrzyżowania, z rzędu drugiego od wyjścia ze Starejsoli, zaczęlibyśmy liczyć kroki lub odczytalibyśmy minuty na zegarku. Nie zważając teraz na żadne drogi boczne, które na tej przestrzeni mogłyby wychodzić z naszego gościńca, postępowalibyśmy wciąż naprzód, licząc kroki lub spoglądając od czasu do czasu na zegarek. Po odliczeniu 200^X względnie po upływie $1\frac{1}{2}$ minuty ujrzelibyśmy na pewno po prawej ręce tę drogę gospodarczą, którą mapa podaje i którą nam także puścić się trzeba do Sas. Gdybyśmy jeszcze mieli jakie wątpliwości, to parów, podchodzący w tym miejscu od strony wschodu pod sam gościniec, usunąłby je zupełnie. Figura, stojąca według karty o 150— 200^X dalej przy gościńcu, mogłaby się przydać do orientacyi w dzień, jeśli nie została tymczasem usunięta i jeśli jest widoczna wśród alei drzew. W nocy, nawet przy świetle księżyca, prawdopodobnie nie dojrzelibyśmy jej z odległości 200^X ; trzeba by do niej podejść, następnie wrócić się do dróg rozstajnych. Natomiast wymieniony parów po lewej stronie gościńca nawet w ciemności niezbyt trudno byłoby rozpoznać i zidentyfikować.

Wkońcu napomknąć wypada jeszcze o jednym, dość pospolitym wypadku, w którym zorientowanie się sprawia kłopot początkującym. Przypuśćmy, że przechodzimy przez las. Mapa podaje jedną tylko linię, bez odgałęzień, i po niej właśnie posuwamy się. Mimoходом zaznaczamy, że austriackie mapy wojskowe są wogóle dość skąpe w uwidocznianiu dróg komunikacyjnych, prowadzących przez teren zalesiony. Gdy więc tak kroczymy naprzód, niespodzianie droga nasza rozwidła się na dwa ramiona, zawierające z sobą kąt bardzo mały. Tylko jedno z tych ra-

mion prowadzi do celu naszego, drugie wiedzie w zupełnie inną stronę. Z punktu rozdziału nie otwiera się widok na dalszą okolicę. Zachodzi więc pytanie, które z obu ramion przedstawia drogę dobrą, tę mianowicie, którą podaje mapa i którą my także obrać musimy, jeśli nie chcemy narazić się na błędzenie po lesie lub w najlepszym razie na wyjście z niego po stronie niewłaściwej. Oryentację utrudniają zwłaszcza dwie okoliczności: 1° na rozdrożu każde z obu ramion na pierwszy rzut oka zdaje się być dalszym ciągiem tej linii, którą dotąd szliśmy i może odpowiadać linii podanej na mapie; 2° zorientowanie się za pomocą badania kierunku, jaki zachowują w dalszym ciągu oba ramiona, oraz porównywanie szerszego terenu z mapą jest niemożliwe lub utrudnione w punkcie rozdziału dróg. Jak więc postąpić?

Jeśli mamy kompas przy sobie, mierzymy na karcie kąt kierunkowy (Direktionswinkel) następnego odcinka podanej drogi, poczem kąt ten porównujemy z kątem kierunku każdej z dróg rozstajnych. Jeśli nie od razu wynik rozstrzygający da się osiągnąć, puszczamy się któremkolwiek ramieniem tak daleko naprzód, póki kompas nie pozwoli nam w sposób niewątpliwy stwierdzić zgodności lub niezgodności między kierunkiem tego ramienia a kierunkiem, podanym na mapie. W razie niezgodności zawracamy na drugie ramię, a dla większej pewności badamy także kierunek tej linii pomiarem kątowym. Niepodobna bowiem, by kąt rozbieżności widel drożnych nie wzrastał w miarę oddalenia się od punktu rozdziału, jeśli drogi się naprawdę rozchodzą w różne strony. Tem samym i między kierunkiem fałszywej drogi a kierunkiem, odczytanym z mapy, coraz większa musi ujawnić się rozbieżność.

Gdy kompasem nie rozporządzamy, sprawa trudniejsza. Radzą wejść na drzewo i rozglądać się po okolicy. Ale ten środek oryentowania się nie dla każdego się nadaje, a często jest bezskuteczny, np. gdy teren pokryty lasem jest równy we wszystkich kierunkach a las duży. Praktyczniejszym jest następujący sposób. Rozkładamy mapę na ziemi tak, by kierunek odbytej drogi na terenie i kierunek jej homologicznej linii na mapie schodził się w jedną linię; następnie badamy, która z dróg rozstajnych odpowiada najlepiej co do kierunku dalszemu biegowi drogi, wyrysowanej na mapie. By zaś mózdz w razie potrzeby łatwo oznaczyć na mapie punkt, w którym przypada rozwidlenie

się dróg, i odcinek drogi, którego kierunek stanowi w opisanych okolicznościach rozstrzygający środek orientacji, trzeba zawsze na wszelki wypadek przy wejściu do lasu odczytać na zegarku godzinę. W ten sposób można w każdej chwili stwierdzić, jak daleko się weszło w głąb.

Zakładaliśmy w powyższym zadaniu warunki najtrudniejsze, bo brak wszelkich topograficznych znaków orientacyjnych. Atoli rzadko tylko znajdzie się podróżnik w takim położeniu, jakie dopieroco przypuszczaliśmy, chyba, gdy zaskoczy go w lesie gęsta mgła. Zwykle bowiem napotka w lesie przesieki, nierówności gruntu, polanki, strugi wodne itp. szczegóły, znaczone także na mapie, w nich zaś znajdzie dostateczny punkt oparcia do rozwiązania trudności i trafnego zorientowania się na drogach rozstajnych.

Jeszcze łatwiej w otwartym polu oznaczyć na widłach drożnych tę linię, która odpowiada linii, wskazanej na karcie. Wystarczy zbadać uważnie na mapie szczegóły sytuacji i terenu, charakteryzujące dalszą drogę, i porównać je z rzeczywistością, by oznaczyć z wszelką pewnością tę z dróg rozstajnych, która jest identyczną z linią, podaną na mapie.

Rozumie się samo przez się, że w czasie pochodu należy korzystać z napotykaných drogoskazów i w danym razie wypytywać się przechodniów, pastuchów, drwali, rąbiących w lesie, itd. o kierunek drogi, którą się posuwamy lub posuwamy. Przytem ludziom prostym nie należy zadawać pytań w takiej np. formie: „Czy ta droga prowadzi do Turki?“ — bo dana droga w istocie może prowadzić do Turki, ale przedtem jeszcze do dziesięciu innych osad. Najlepiej więc pytać w ten sposób: „Dokąd prowadzi ta droga?“ Podawane zaś przez ludzi wiejskich odległości trzeba przyjmować z wielką ostrożnością, gdyż w ich ocenach nieraz mile kureczą się niemal w kilometry.

58. Użycie kompasu. Busola orientacyjna Bézarda.
Zdatność kompasu do orientowania się polega na tem, że z jego pomocą można oznaczać kierunki i kąty kierunkowe. Dobry kompas powinien mieć igłę magnesową przynajmniej na 3 cm. długą, i podziałkę kompletnie wystopniowaną, tak, żeby każdy stopień na okręgu koła osobną kreską był oznaczony. Linie NS i WO na podziałce mają dokładnie pod kątem prostym się przecinać. Igła zaś powinna być osadzona (możliwie) centrycznie, t. j. tak, by

odezły na obu końcach jej różniły się w każdym położeniu igły o 180° . Prócz tego powinna być dostatecznie czułą, co poznaje się po tem, iż wyprowadzona ze stanu spoczynku zapomocą przybliżonego do niej noża lub klucza, wraca dokładnie do pierwotnego położenia. nie pierwszej jednak jak po 5 przynajmniej wahaniach w jedną a 5 w drugą stronę. Wreszcie dobry kompas zaopatrzony jest w przyrząd do unieruchomienia igły.

Za pomocą kompasu oznaczać możemy wszelkie kierunki poziome, przechodzące przez pewien punkt, bądź na mapie, bądź na terenie. Potrzeba do tego tylko zmierzyć kąt, jaki dany kierunek zawiera z południkiem magnetycznym czyli płaszczyzną pionową, przesuniętą przez oś magnetyczną (podłużną) igły. Wierzchołkiem tego kąta jest ostrze, na którym osadzoną jest igła i które znajdować się powinno w samym środku koła podziałowego. Ilość stopni, zawartych między danym kierunkiem a południkiem magnetycznym, stanowi miarę kąta kierunkowego czyli azymutu magnetycznego.

Zboczenie magnetyczne (deklinację), t. j. kąt, zawarty między południkiem magnetycznym (igłą w równowadze) a południkiem geograficznym (astronomicznym), uwzględnić potrzeba tylko przy oryentowaniu mapy (patrz nr. 52). Do oznaczania zaś na mapie lub w terenie linii kierunkowej, na której znajduje się szukany punkt, wystarczy odczytać kąt, jaki linia kierunkowa tworzy z igłą. Pamiętać wszakże trzeba, że 1° przy oznaczaniu kąta kierunkowego z mapy, mapa zawsze powinna być poprzednio dokładnie zorientowana czyli ustawiona w południku geograficznym; 2° tak samo ustawić należy mapę, ile razy przenosimy na nią kąt kierunkowy, zmierzony na terenie. Inaczej w pierwszym wypadku, albo nie odnajdziemy okiem szukanego punktu na terenie lub też do niego nie zajdziemy, w drugim zaś nie odnajdziemy na mapie punktu, którego azymut oznaczyliśmy poprzednio na terenie. Wszelkie zaś pomiary tego rodzaju należy przedsiębrać, trzymając lub ustawiając kompas w poziomie i czekając cierpliwie, choćby parę minut, aż igła się sama uspokoi i stanie w równowadze; czułość bowiem i ruchliwość igły jest miarą jej dobroci.

Główną trudnością w całym tem postępowaniu jest dokładne odczytanie kąta kierunkowego. W istocie nie łatwo, zwłaszcza na kompasie małego formatu, określić tę

kreskę podziałki, przez którą przechodzi linia kierunkowa. Wkładanie ołówka na szkło kompasu, ponad samą oś pionową igły, dla lepszego celowania i ściślejszego oznaczania punktu podziałki, przez który przechodzi celowa, nie daje pożądaney dokładności, gdy punkty celowe leżą w znacznem oddaleniu od stanowiska. Zaradzić tej trudności może tylko zaopatrzenie kompasu w celownicę, jak się to praktykuje w konstrukcyi busol mierniczych.

Z przyrządów tego rodzaju, używanych pospolicie na wyprawach naukowych, względnie najlepszy typ przedstawia t. zw. busola szmalkaldzka. Jestto kompas azymutalny, zaopatrzony w celownicę i pryzmat szklany, umożliwiający odczytywanie kąta kierunkowego (azymutu magnetycznego) podczas celowania do odległego punktu na terenie. Jednakże przyrząd ten ma jeszcze dwie słabe strony; popierwsze, duży kształt i wysokie brzegi oprawy utrudniają niezmiernie przenoszenie zaobserwowanych w naturze azymutów na kartę; powtórne, cena instrumentu wynosi około 50 kor.

Bardzo natomiast praktycznym, wygodnym do noszenia przy sobie i stosunkowo tanim kompasem jest patentowana busola oryentacyjna (Orientierungs-, Diopterbussole), skonstruowana przez kapitana Bézard'a. Wykonuje się ją według kilku modeli, nie różniących się jednak między sobą zasadniczo. Jestto puszka, kształtu półelipsy, w której znajduje się kompas. Na igłę naklejony jest przez całą jej długość skrawek papieru, mający kształt strzałki. Nad igłą zaś umieszczony jest pasek papierowy, dający się ustawiać w dowolnych położeniach poziomych względem igły, i w którym wycięty jest otwór tych samych rozmiarów i tych samych konturów, co strzałka, naklejona na igłę. Fig. 54. przedstawia przyrząd otwarty. Wieko, dzięki dwóm szparom, wyciętym w przeciwnych bokach jego, przedstawia celownicę, a jego krawędź prosta, równoległa do osi obrotu wieka, użyta być może jako lineal. gdy wieko jest podniesione do góry. Na dwóch też modelach krawędź ta zaopatrzona jest w podziałkę milimetrową. Te same dwa modele mają nadto lusterko na zawiaskach, dające się ustawić nad pokrywką szklaną podziałki naprzeciw oka tak, by można w niem śledzić stan igły, celując równocześnie do oddalonego punktu. Prócz tego w każdym modelu w środku wieka wybity jest mały otwór, za pomocą któ-

rego przyrząd można zawiesić na gwoźdźdiku lub śrubce, wkręconej do laski lub do parasola.

Przyrządem tym można:

1° szybko i wcale dokładnie oznaczyć a równocześnie utrwalić na podziałce kąt kierunkowy pochodu (Direktionswinkel);

2° rozwiązać wszystkie zadania orientacyjne nawet w nocy, gdyż strzałka i pasek papieru, nad nią umieszczony, napuszczone są materyą fosforyzującą;

3° wykonać bez stolika graficzną tryangulację małych obszarów i zdejmować szkice topograficzne (croquis).

Szczegółowe wskazówki co do sposobu użycia, bardzo prostego zresztą i łatwego, zawierają drukowane objaśnienia, dodawane do każdego egzemplarza przyrządu. Obecnie istnieją 4 modele tej busoli orientacyjnej:

I. Spód drewniany; bez lustra i podziałki milimetrowej. Cena 6.80 kor.

II. Cała oprawa z aluminium; lusterko i podziałka milimetrowa na celownicy. Cena 11.50 kor.

III. Model wojskowy mniejszy z aluminium, atoli bez lusterka i podziałki milimetrowej. Cena 8.90 kor.

IV. Model wojskowy większy z aluminium, spód z hebanu, z lusterkiem i podziałką na celownicy. Cena 13.90 kor.

Jeśli przyrząd ma być użyty tylko do orientowania karty, odnajdywania punktów i oznaczania kierunku pochodów, wszystkie 4 modele są prawie jednakowo dobre i już pierwszy daje zadowalające wyniki. Trzeba tylko dla Galicyi poprawić kąt zboczenia magnetycznego, uwzględniony już w konstrukcyi instrumentu, ale obliczony dla Wiednia, gdzie wynosi obecnie 10° na zachód. Do tryangulacji wykreślnej i do zdjęć topograficznych nadają się tylko drugi i czwarty model.

W razie zamawiania większej naraz ilości sztuk przez jakąś władzę wojskową lub cywilną, n. p. dyrekcję zakładu naukowego, otrzymuje się pewien upust. Trzeba atoli wtedy zwrócić się do samego wynalazcy, którego adres tu podajemy dla wygody interesowanych:

Hauptmann Ritter von Bézard, — Bozen, Tyrol. Postfach 109.

59. Ćwiczenia.

1) Oznaczyć na podstawie mapy zapomocą kompasu kąt kierunkowy dla pochodu w prostej linii (na przełaj):

a) z Koblá Starego do Posady Niżnej;

- b) od tartaku, stojącego pod Terszowem, do Czereśnisk;
- c) z Starejsoli do Torhanowic;
- d) z Suszycy Rykowej do Bereźnicy.

Przypuszczamy, że we wszystkich punktach wyjścia zboczenie magnetyczne w danej chwili wynosi 5° na zachód.

2) Zbadać sposobem rachunkowym, czy z koty 541, położonej na wschód od Posady Wyżnej, widać cerkiew trygonometryczną w Starejsoli! Uwzględnić przypuszczalną wysokość samego budynku i jego wieży.

3) Turysta, znajdujący się na szczycie Kundieski (668), zamierza przez las tejże nazwy udać się do Sozani. Z postanowieniem skierowania się nasamprzód do punktu, od którego wychodzi przesieka (linia leśna) na płn.-zachód ku literze „K“, rusza w drogę w kierunku północnym. Gdy atoli staje w miejscu, w którym wedle jego założenia powinien ukazać się początek rzeczonyj przesieki, nie odnajduje jej, natomiast dostrzega przed sobą po lewej ręce parów. Jakie przypuszczenia może i powinien robić co do punktu, w którym znajduje się w tej chwili, i jak postąpić dalej, by odzyskać orientację, jeżeli

- a) rozporządza kompasem i mapą okolicy;
- b) tylko mapą?

4) Ktoś wybiera się z Baczyny do leśniczówki (351) w Buczowie drogą gospodarczą, wiodącą przez kotę 444 a dalej obok koty 451 w kierunku Starejsoli. Przypuszcza, że z drogi tej wybiegają na wschód, prócz podanych na mapie, inne jeszcze drożyny leśne. Jakich środków ostrożności zatem użyć powinien ów wędrowiec, by nie chybić w lesie buczowskim wskazanej na mapie drogi bocznej, łączącej główną drogę z leśniczówką?

b) Ze stacyi kolei żelaznej w Waniowicach mamy najbliższą drogą skierować się do Bereźnicy. Na dworze panuje gęsta mgła. Jakich sposobów użyćby można, by nie stracić orientacji, zwłaszcza na punktach, w których drogi się dzielą, jeśli

- a) mamy kartę, zegarek i kompas;
- b) tylko kartę i zegarek;
- c) tylko kartę?

NB! Polecamy rozwiązywać powyższe zadania także na wyłącznej podstawie wycinka mapy generalnej.

SPIS DZIEŁ,

mogących posłużyć do uzupełnienia i pogłębienia wyłożonego przedmiotu, a wyzyskanych po części w niniejszej pracy:

Erläuterungen zum Zeichenschlüssel und Vorschrift über die Anwendung der Signaturen in den Militär-Aufnahmeblättern. 4. Auflage. Wien, 1905. Militärgeogr. Institut. str. 82 (obecnie wyczerpane).

Umann L., Die Spezialkarte der öst.-ung. Monarchie. 2 Aufl. Wien, Lechner. 1895. 8°, str. 75, z kluczem i kartą przeglądową do mapy specjalnej.

Hartenthurn, V. Haardt von, Die Generalkarte von Mitteleuropa. Wien, Lechner. 8°, str. 36, z kluczem i kartą przeglądową do mapy generalnej.

Fambri G., Das Kartenlesen. Erklärung der Spezialkarte 1:75.000 u. der Generalkarte 1:200.000. 4. Aufl. 1912. Innsbruck-Schwick. Wielka oktawka, str. 96, z mapką i kluczem znaków.

Tenze, Theoretische u. praktisch-applikatorische Übungen im Kartenlesen. 5. Aufl. 1909. Innsbruck. 8°, str. 64.

Harbauer K., Handbuch für den Unterricht der Terrainlehre an den Freiwilligen- u. Unteroffiziersschulen. Mit Zeichnungen im Texte u. 7 Tafeln. 2 Aufl. 1906. 8°, str. 55. Wien-Stern.

Liebhart M., Lehrbuch der Terrainlehre, Terraindarstellung u. Terrainaufnahme für die k. k. Militärakademien u. Kadettenschulen, verfaßt im Auftrage des k. u. k. Reichskriegsministeriums. 2 tomy. 1902. Wien-Seidel u. Sohn. 4°, str. 123 i 124. (Najlepsza praca; znakomite wyłożenie zasad rysunku kartograficznego, stosowanych w zdjęciach wojskowych austriackich).

Instruktion für die militärische Landesaufnahme. II. Technischer Teil. 2. Aufl. Wien, 1903. Milit.-geogr. Institut. 8°, 298 str.

Rudzki M. P., Fizyka ziemi. Kraków, 1909. (Rozdział I i III zajmują się określeniem figury ziemi i pomiarami geodezyjnymi. Wymagają znajomości wyższej matematyki).

Herz, Dr. N., Geodäsie. Eine Darstellung der Methoden für die Terrainaufnahme, Landesvermessung u. Erdmessung. Mit einem Anhang: Anleitung zu astronomischen, geodätischen u. kartographischen Arbeiten auf Forschungs-

reisen. 1905. Leipzig und Wien-Deuticke Wielka oktawa, str. 417. (Dzieło to napisane jest szczególnie dla geografów z zawodu).

Neumayer, Dr. G. von, Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen. 3. Aufl. Band 1. 1906. Hannover-Janecke. 8°, 842. (Dzieło zbiorowe; do naszego przedmiotu odnoszą się tylko pierwsze rozdziały: Ambronn, Geogr. Ortsbestimmung auf Reisen, str. 1—73; Vogel, Aufnahme des Reiseweges u. des Geländes, str. 74—164; Finsterwalder, die Photogrammetrie als Hilfsmittel der Geländeaufnahme, str. 165—202).

Leitfaden für den Unterricht in der Feldkunde, im Planzeichnen u. Aufnehmen auf den königl. Kriegsschulen. 14 Aufl. 1911 Berlin — Mittler u. Sohn. 4°, str. 68. (Przeznaczone dla szkół wojskowych pruskich i dostosowane do map topograficznych cesarstwa niemieckiego).

Stavenhagen, W., Grundriss der Feldkunde (milit. Geländelehre, militär. Aufnahmen u. Zeichnen). 2. Aufl. 1898. Berlin — Mittler u. Sohn. 8°, str. 169 + 22. (Dla szkół wojskowych pruskich).

Nicolai A. — Kossmann, Die Feldkunde u. militärische Geländedarstellung. 7° Aufl. Berlin — Eisenschmidt. 8°, str. 258. (Dla szkół wojskowych niemieckich).

Larminat, E. M., Topographie pratique de reconnaissance et d'exploration. 2-e édition. Paris-Lavauzelle. 8°, str. 391, z osobnym dodatkiem, zawierającym wzory itinerarzy i tablice rachunkowe.

Dziakiewicz Włodzimierz, Miernictwo. 189 rysunków w tekście. 1906. Spółka Wydawnicza Polska w Krakowie, 8°, str. 353.

Gelcich E., Sauter F. u. Dinse P., Kartenkunde. Sammlung Göschen. str. 30. Leipzig-Göschen.

Zondervan, Dr. H., Allgemeine Kartenkunde. 1901. Leipzig-Teubner, str. X i 210. (Znakomite streszczenie całej nauki o rzutach kartograficznych i metodach zjęcia i przedstawiania powierzchni ziemskiej).

Wykład metody zdejmowania szkiców pobieżnych i szkiców dokładnych terenu (Skizzen u. Croquis), dającej się zastosować także w nauce szkolnej, zawierają wyżej wymienione dzieła Fambriego, Liebhartta, Larminata i bezimienny pruski „Leitfaden für den Unterricht in der Feldkunde“.

SKOROWIDZ.

(Liczby oznaczają stronicę).

- Aleje 25, 26
atlasy 4
azymut 89
-- magnetyczny 106
- Brody 35—36
bryła typograficzna 48
brzezi lasów 42
brzezi 37, 62
budynki 19—25
busoła orientacyjna Bezarda
107—108
— szmalkaldzka 107
- Cechy wysokości 26, 85
cegielnie 41
cerkwie 20
charakteryzowanie 26, 85
cmentarze 22
cyrkiel Kirchnera 46
cysterny 35
czas potrzebny do przebycia drogi
98—99
części terenu 3
- Deklinacja igły magnetycznej
88—89, 106
dezorientacja 95
dno siodła 63
doliny 70, 71
— krasowe 69
doły 69
domki budników kolejowych 32
domy mieszkalne 19—25
drobnostkowe mapy 5
drogi gospodarcze 29—30
— jezdne 28—29
— dla jazdy konnej i zwierząt
jucznych 30
-- rozstajne 103—104
- drzewa 24, 39, 42
dworce kolejowe 31
dwory 41
- Elementy przekroju (profilu) 74—80
- Fabryki 41
figury przydrożne 26
formy terenu 61—71, 85
— części górnej wyniosłości
62—64
— stopy górskiej 69—70
— terenu w związku wzajemnym 70
— zbcza 64—69
- Garby stokowe (boczne) 64—65
generalizacja 9
gleby rodzaje 38—40
głeba orna 38—39, 42
glinianki 41
góry 62
gościńce 25—28
gospody 27
granice gmin 31, 41, 42
— kultur 38—39
— lasów 39
— powiatów politycznych 42
- grole 32, 41
grunt mokry 40
grunta orne 38—39, 42
grupy drzew 39, 42
grzbiety górskie 62—63, 70, 71
— opadające (stokowe) 64—65
— poziome 62, 63
- grzędy 64
gwiazda polarna 89
- Identyfikacja punktów 92
interwały między kreskami 58

izohypsy 48

Jary 68

jazy 37

Kapliczki 26, 27

karczmy 27

karta 1-2

kąt kierunkowy 98, 104, 106

— nachylenia 51-52, 57, 58-60,
75

kępy drzew 25

klinki 32, 68-69

klucz kieszonkowy 13

— znaków 5, 13-15

kładki 37

koleje żelazne 31-33, 42

kolumny 6

kompas 88-89, 105-108

komunikacje 25-33

konstrukcja przekrojów 80

kopice 62

kopy 62-63

— boczne 66

kopuły 62

kościoly 20, 42

— trygonom. 22, 23, 24

kotlinki 67

koty 23, 26, 33, 85

kreski orograficzne 50-53, 58-60,
86

— wodne 35

krzaki 24, 39

krzywomierz 46

krzyże przydrożne 26

krzyżowanie się dróg 33-34

księżyc 90

kultury roślinne 38-40

kurweometr 46

Lasy 39, 42

lawowanie 53

Lehmannowa metoda 50

leżki 69

linia grzbietu 63, 71

— obwodowa stopy górskiej 69

— pochylona 75

— przekroju 81

— (najkrótszego) spadu 52, 72

— wodna 60

linie komunikacyjne 25-33, 42

— leśne 39

— sytuacyjne 57, 71

— warstw 48

linie wklęsłość 64, 65, 67, 71

lodowce 40, 53, 54

Łąki 39-40, 42

łęki 63

Mapa 1-2

— generalna (ogólna) 8-9

— specjalna (szczegółowa) 5-8

maper 10, 11

mapy drobnostkowe 5

— drogowe 4

— geologiczne 4

— hypsometryczne 50

— klimatyczne 4

— kolejowe 4

— okolic 7, 12

— polityczne 4

— przeglądowe 4

— topograficzne 4

— ścienne 4

materyał podstawowy map topogr.
10-11

miara pomniejszenia 2-3

miasta 19-25

młynówki 35

młyny 37, 41

moczary 39-40

mokry grunt 40

mosty 33, 41, 42

— drewniane 27

— kamienne 25

muldy 67

Napisy 17-19

nasypy 32, 41

nazwy 17-19, 40

niezgodność między mapą a tere-
nem 101

niwelacja ścisła 11

niziny 62

nosy 66

Obliczanie odległości 97

obwodnice 48

odbitki sekcji zdjęcia oryginału 12

odległość pionowa 75

— pozioma 75

— skośna 75

odległości ocenianie 97

— obliczanie 97

odnajdywanie punktów i linii 96-98

ogrody 19, 24, 42

ogrodzenia 20

opisanie mapy 15-17

- orientowanie karty 87–92
 — się 87–108
 — — na drogach rozstaj-
 nych 102–105
 osady 19–25, 42
 ostrogi (rzeczne) 37
 oświetlenie zenitalne 51
 otwory ziemne 69
 oznaczanie stanowiska 92–96

 Pagórki 62
 pałace 41
 parowy 68, 71
 pas obwodowy stopy górskiej 69
 pastwiska 39, 42
 pasy (strefy) 6
 pismo 16–19
 plan kartograficzny 1–2
 — kreskowany 71
 — sytuacyjny 9
 — warstwic 49, 71
 plany 3–4
 — gospodarskie 4
 — katastralne 3–4
 — lasowe 4
 — okolic 5
 — miast 4
 — hydrotechniczne 4
 płaskonóza 70
 płaskowierzchy 62, 63
 płaskowzgórza 70
 płyty wierzchołkowe 62
 pochód na przelaj 98
 poczty 21
 podjazdy 33
 podmokłe obszary 40
 podnóże 69
 podstawa linii pochylonej 74
 — przekroju 81
 — wyniosłości (podnóże) 69
 podział kart 3–4
 podziałka 2–3
 pola śniegowe 53
 południk magnetyczny 106
 — geograficzny 88, 89, 106
 pomiary długości 43–47, 84
 postoje 65
 potoki 35
 poziom geodezyjny 1
 — normalny (zerowy) 23
 — pozorny 1
 — porównawczy 80–81
 poziomnice 48
 profil absolutny 81
 profil względny 81
 profilowanie 74–85
 przedmioty terenu 3
 przejścia 33
 — przez wody 35
 przekopy 32, 33
 przekroje 74–84
 — podłużne 80
 — poprzeczne 80
 przekroju elementy 74–80
 przemniejszanie 3
 przepusty 33–34, 41
 przesieki 39
 przewiększanie 3, 19
 przystanki kolejowe 20, 30, 42
 punkty homologiczne 88
 — stałe tryangulacyjne 11
 — załamania 74

 Racheln 68
 repery 14
 rogi 63
 rowy 32, 41
 — naturalne 37
 — przydrożne 30
 — sztuczne 33
 równiny 62
 rozpadliny 70
 rumowiska 36
 rynki 21
 rynny 68, 71
 rysunek mapy 9–10, 13–73
 — poziomy (sytuacyjny) 16–43
 — pionowy (terenu) 48–73
 rzeki 35–38
 rzut kartograficzny 1–2
 — linii pochylonej 74
 — ortogonalny 5
 — wielościenny (drobnoosiatkowy)
 2, 5

 Sady 24, 42
 ścieżki dla pieszych 30
 sekcje wojskowego zdjęcia orygin.
 4–5
 siodła 63
 — podłużne 64
 — poprzeczne 64
 — ukośne 64
 sitowie 40
 skala (podziałka) mapy 2–3
 — linii pochylonych 79
 — normalna kreskowania
 58–60

- skala rzutów pochyłości (profilo-
 wych) 77
 — wysokości 78
 skały nagie 39, 40, 53
 skłon 64
 skraje lasów 39
 słońce 89
 spad łagodny 97
 — sromy 97
 — bardzo stromy 97
 — urwisty 97
 spód siodła 63
 stacye kolei żelaznej 20, 31, 42
 stanowiska oznaczanie 92—96
 starostwa 22
 stawy 38
 stopy 39
 stok 64
 stopa góraska 69
 — — spłaszczona 70
 stopnie ziemne (terenu) 41, 66
 stos piarżysty 70
 stosunek pomniejszenia 2—3
 stożki 63
 — iasykowe (napływowe) 70
 strumienie 22
 studnie 35
 suchodoly 69
 sygnatury 9, 13—15, 41
 system pól stopniowych 5
 sytuacja 9
 szczyt 62
 szkielec karty 9
 szrafy 59—53, 58—61
 szumerowanie 53
 szutrowiska 36, 40
 szuwary 40

 Tablica znaków 13—15
 tarasy 66
 targowice 21
 tartaki 38, 41
 telefony 41
 telegrafy 21, 41
 teren 3, 9, 10
 terenu części 3
 — przedmioty 3
 torfowiska 39—40
 trakty bite 25—28
 treść mapy 9—10
 trójkąt pochyłości (przekroju) 74
 tryangulacja 11

 tuszowanie 53, 85

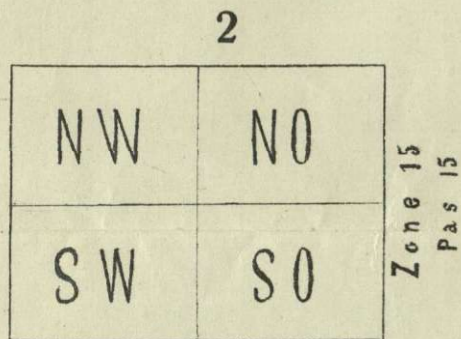
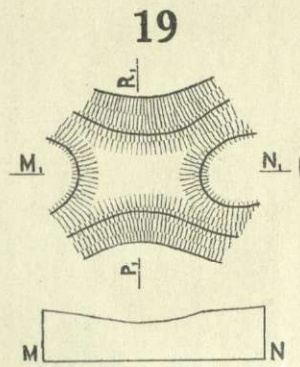
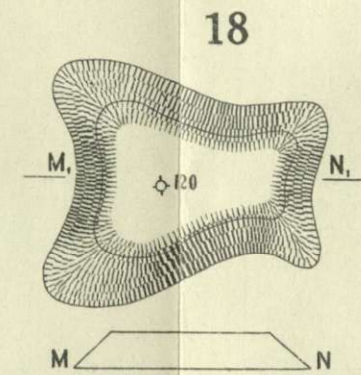
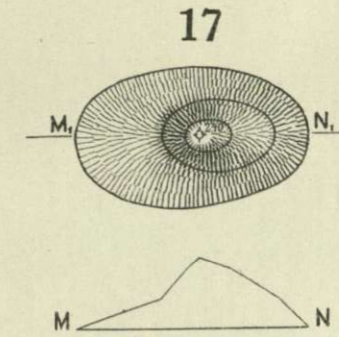
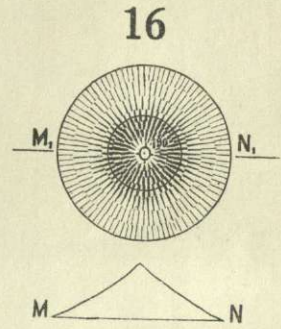
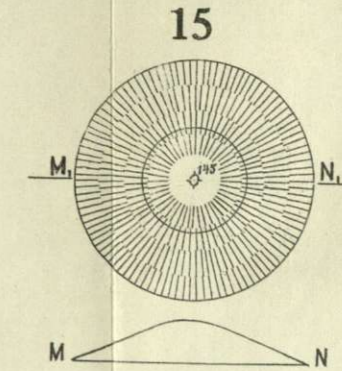
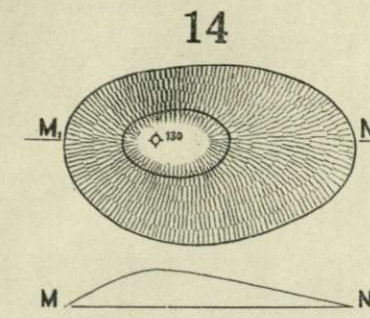
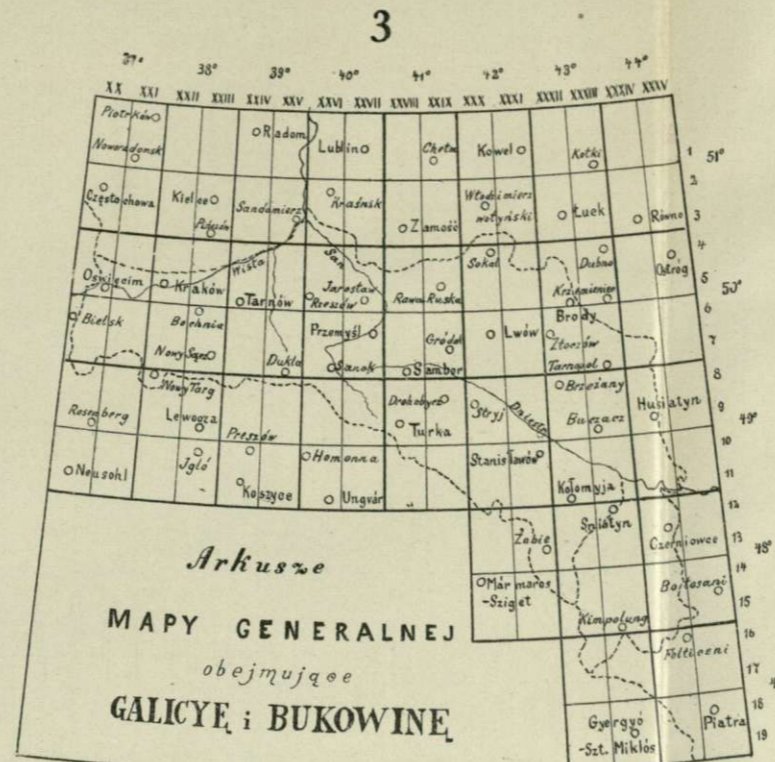
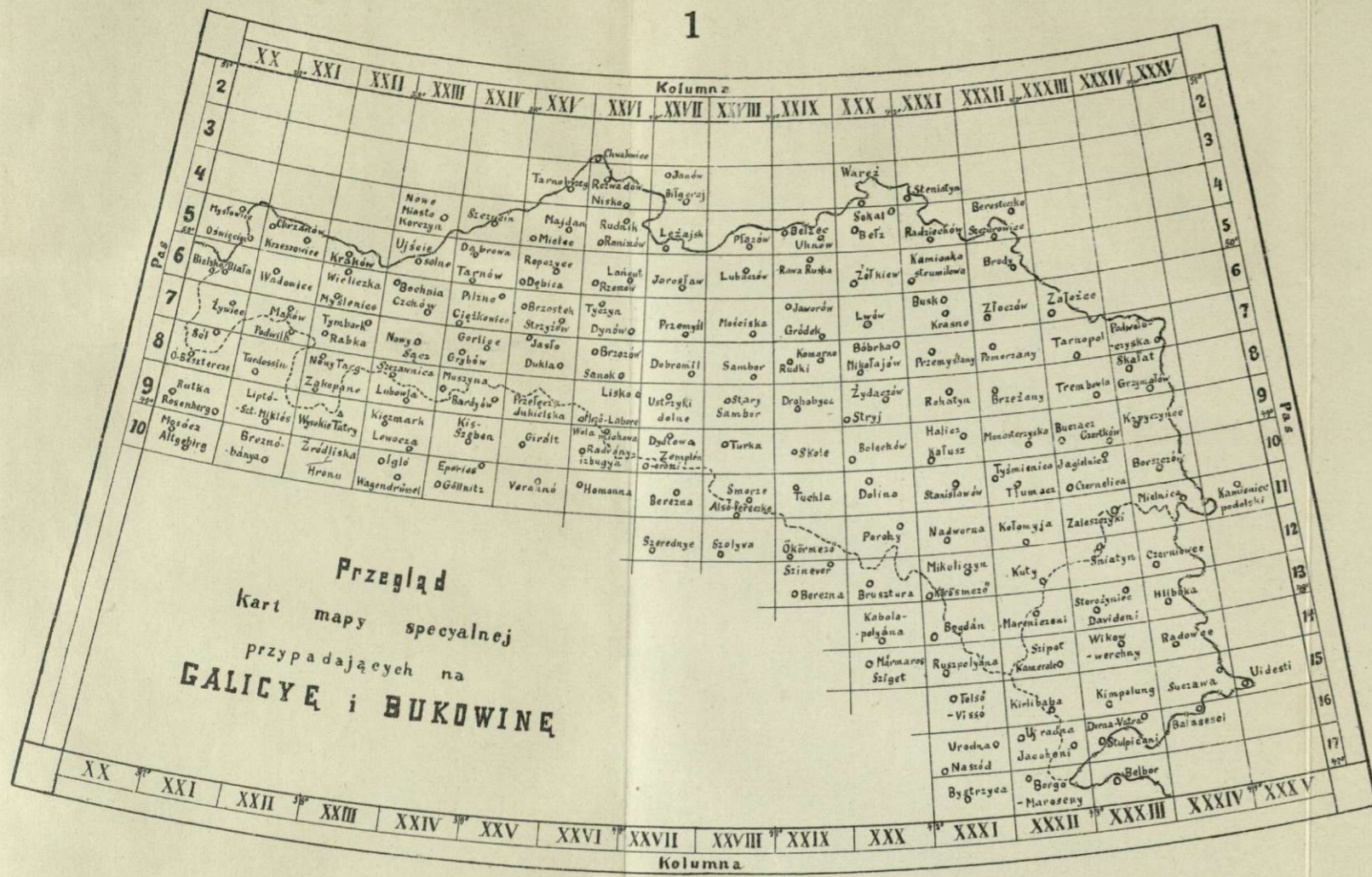
 Ugory 38
 ulice 19—25
 uprawy roślinne 38—40
 urzędy polityczne 22—23
 — pocztowe 22—23
 — telegraficzne 22—23
 — telefoniczne 23
 usypiska napływowe 70
 utożsamianie punktów 92
 uzdrowiska 23

 Warstwice 48—50, 54—57, 85,
 97—98
 — ekwidystantne 49, 57
 — posiłkowe 52, 60
 wąwozy 32, 68, 70
 wcięcia 67, 71
 wcinanie się wsteczne 94
 widzialność punktów 82, 84, 99—101
 wierchołki kopulaste 62, 63
 wiszerowanie 53
 wody bieżące 35—38, 42
 — łądowe 35—38
 wsie 19—25
 wyniosłości 62
 wypłóczyska 68
 wyrwy wodne 68
 wysokości bezwzględne 23
 — obliczanie 74—84
 wyszukiwanie linii i punktów 97
 wyżyny 62
 wzgórze 62

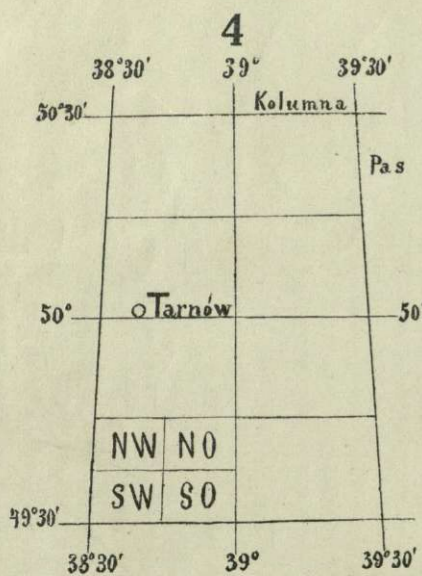
 Zagłębia 67, 71
 zajazdy 27
 zakręty dróg 25
 zamki 41
 zarośla 24, 39, 42
 zbocze 64
 zboczenie magnetyczne 88—89, 106
 zdjęcie oryginalne 10—11
 źródle 23
 zegarek 89
 zmylenie drogi 101
 znaki topograficzne 9, 13—15

 Źródła 35

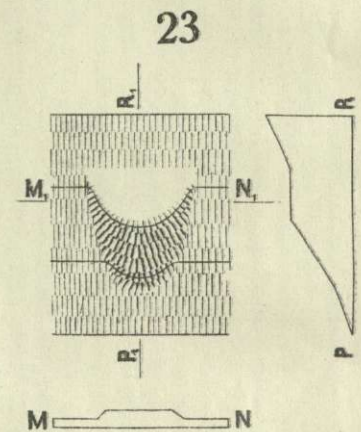
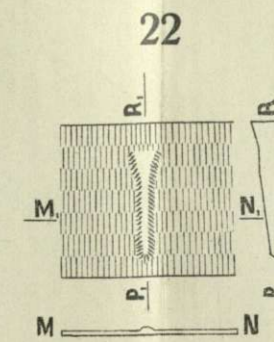
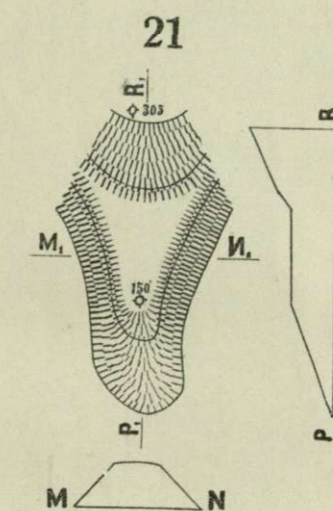
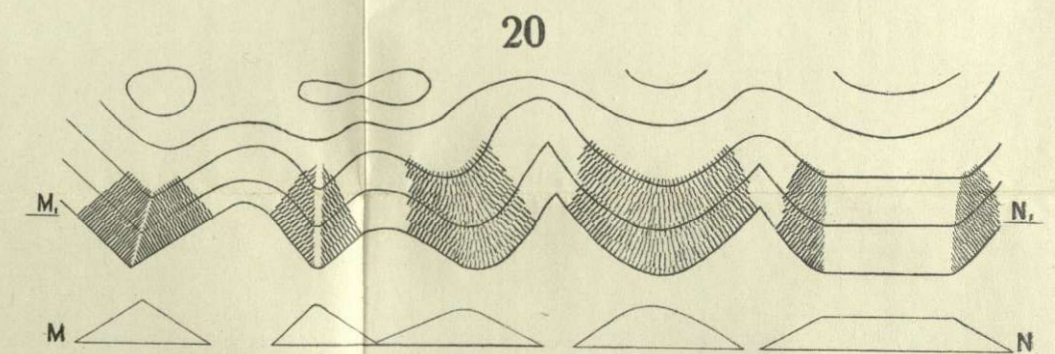
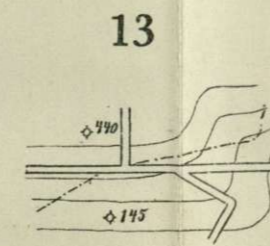
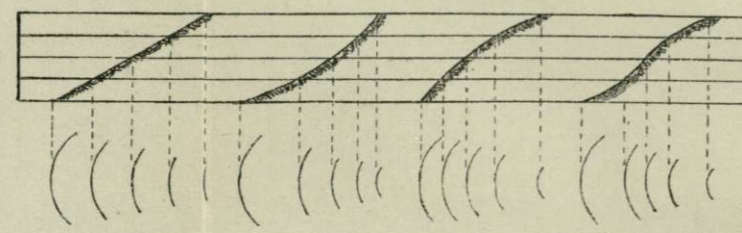
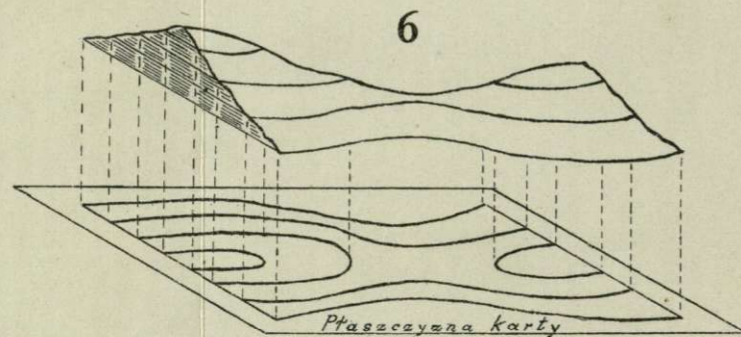
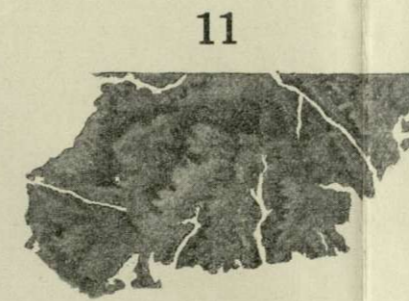
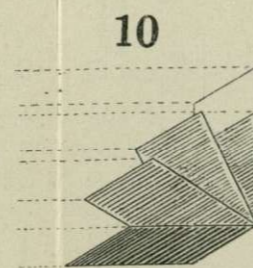
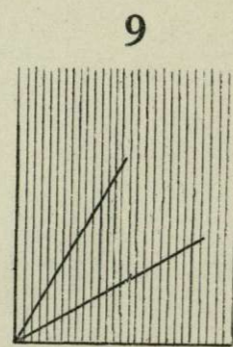
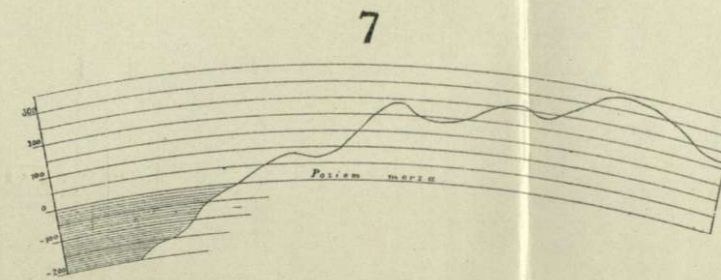
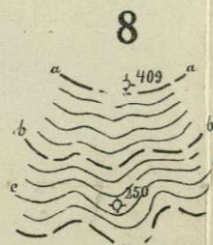
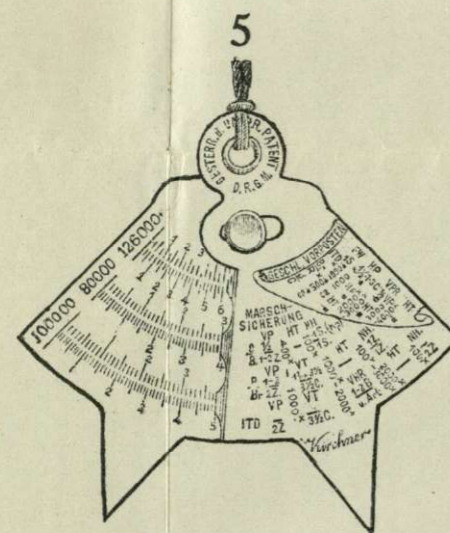
 Żebra 66
 Żwirowiska 36, 40.

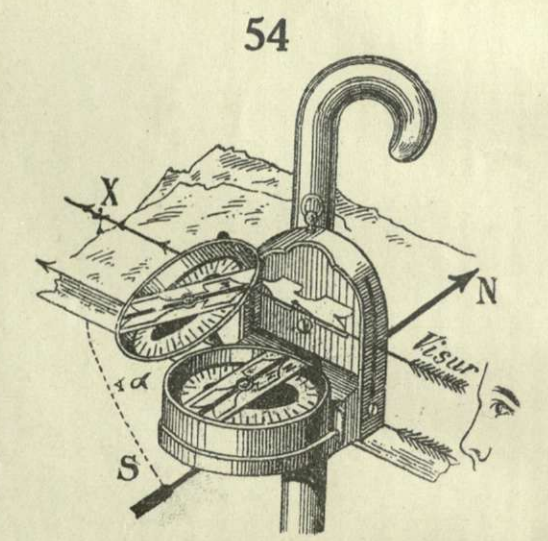
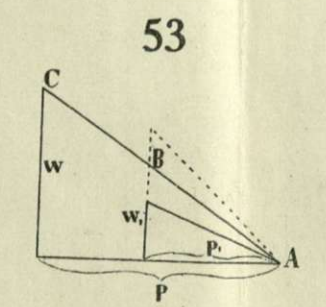
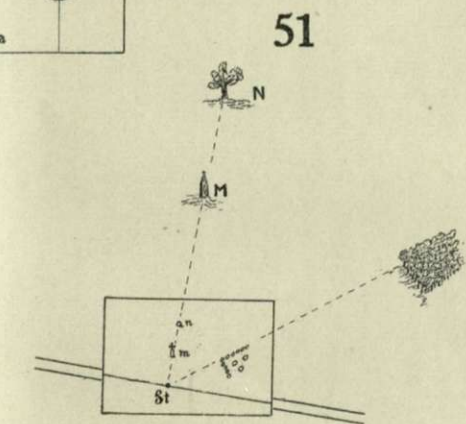
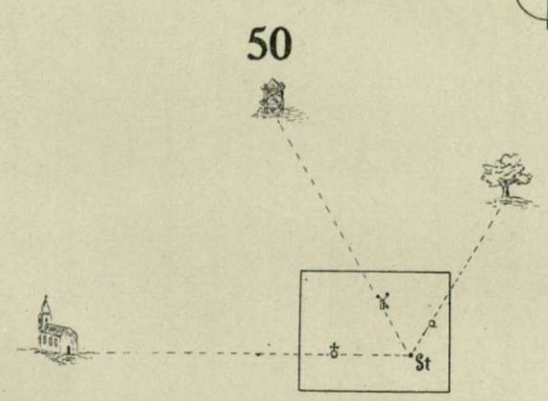
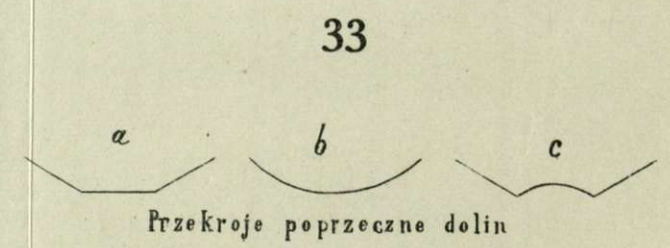
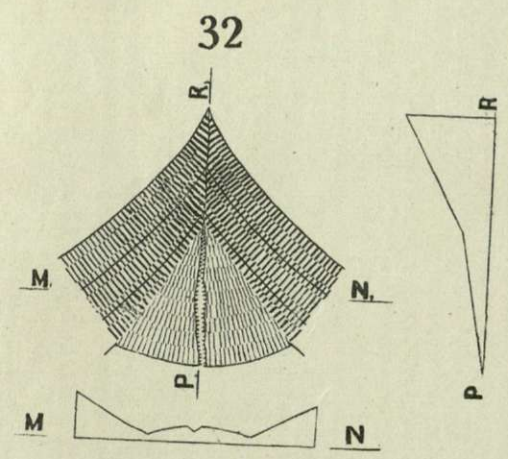
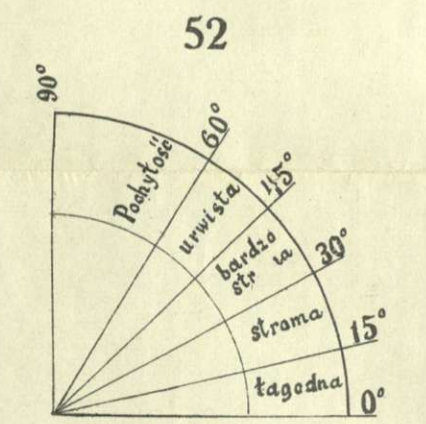
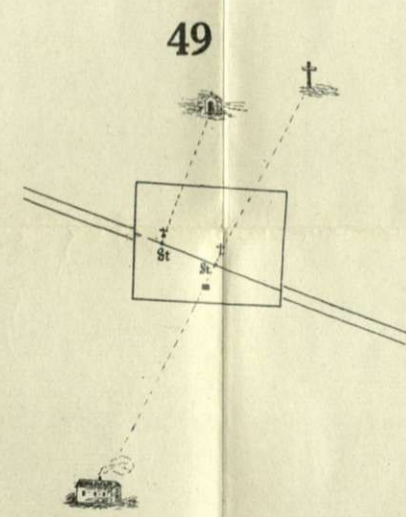
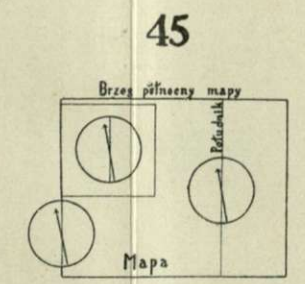
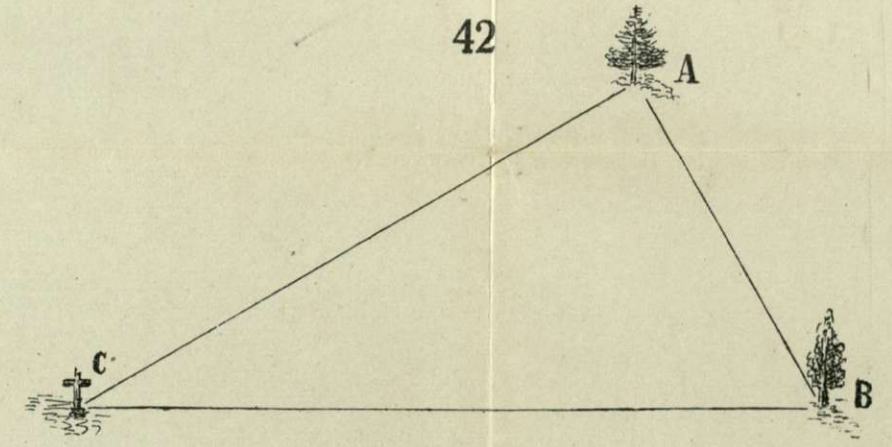
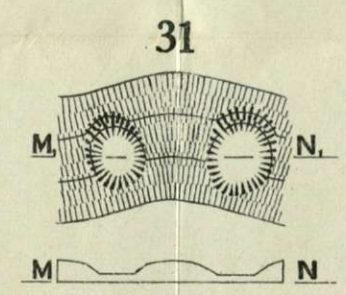
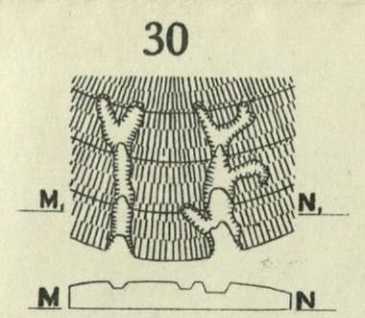
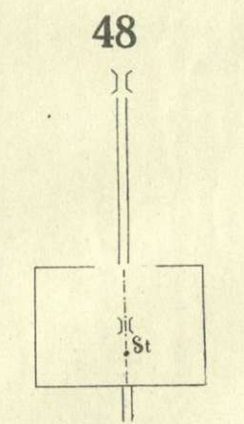
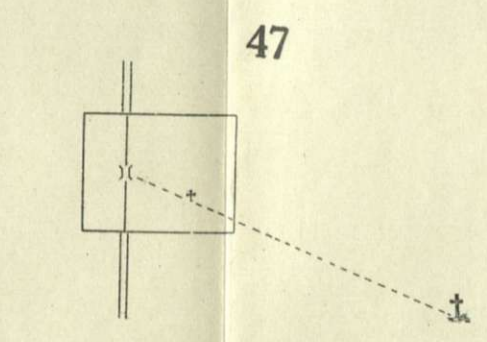
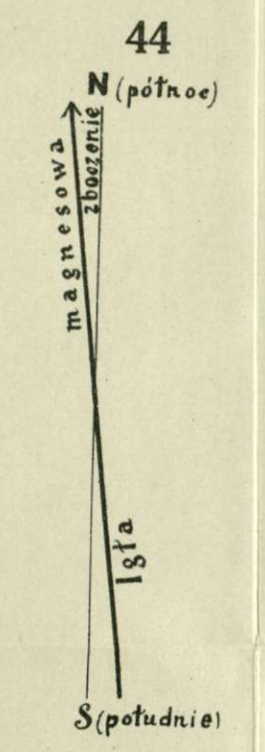
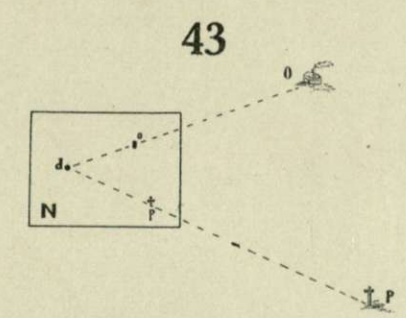
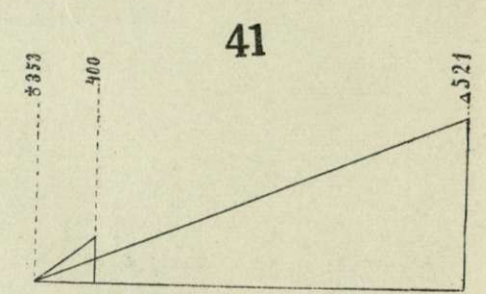
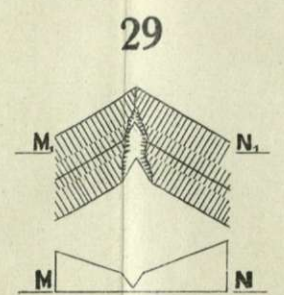
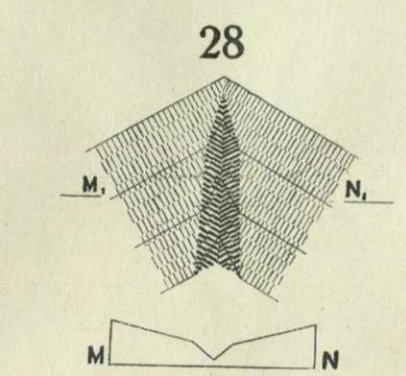
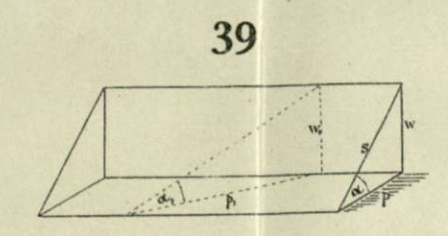
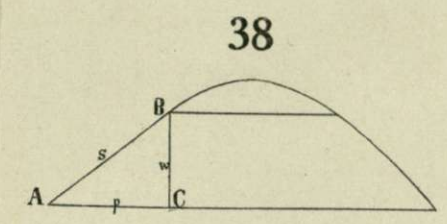
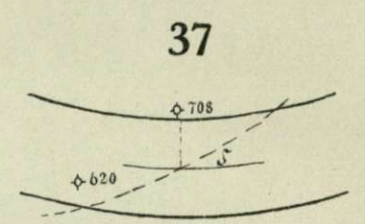
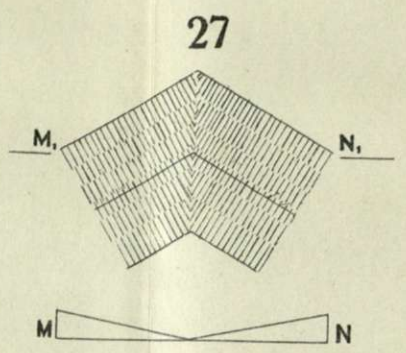
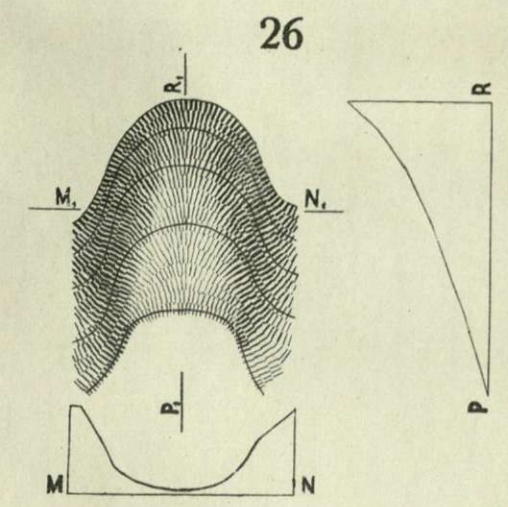
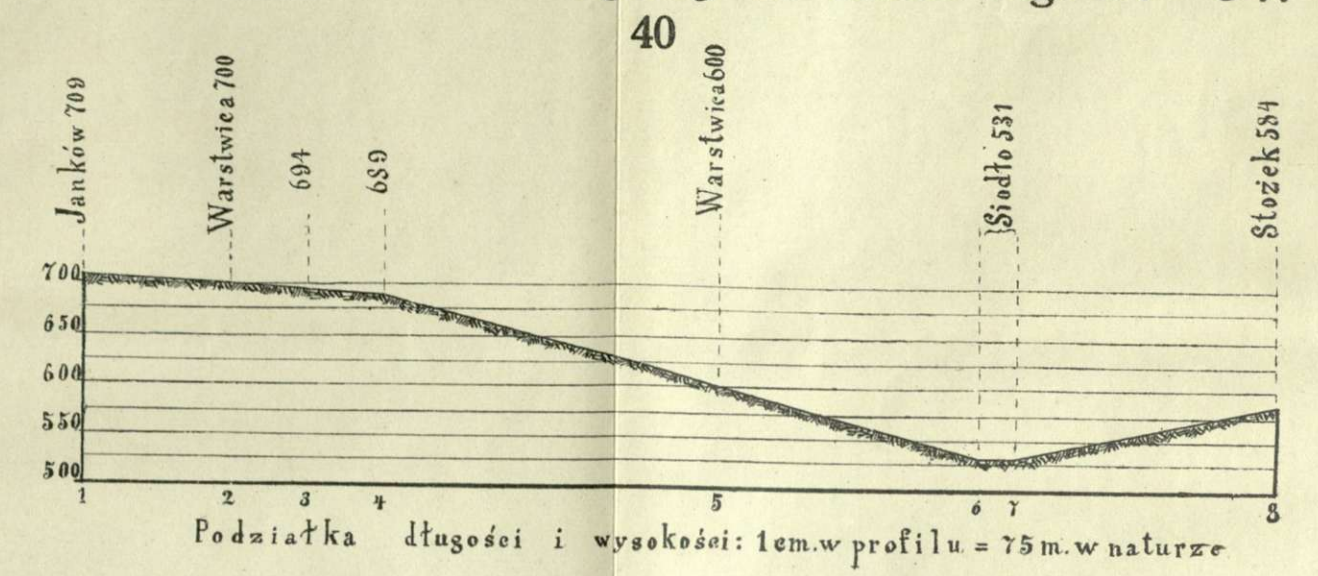
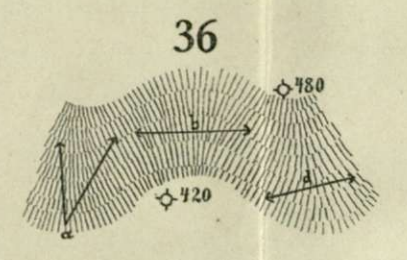
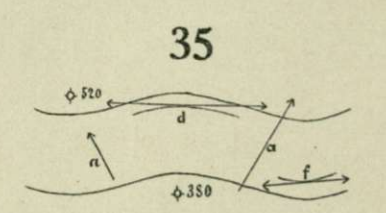
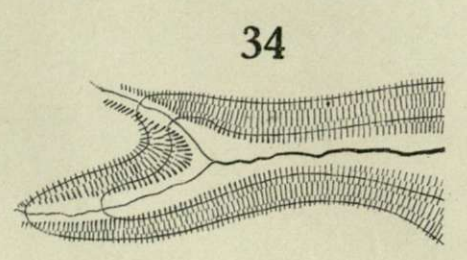
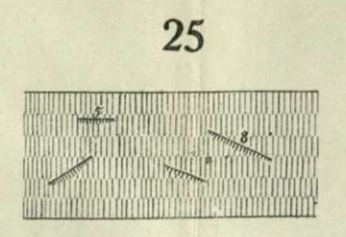
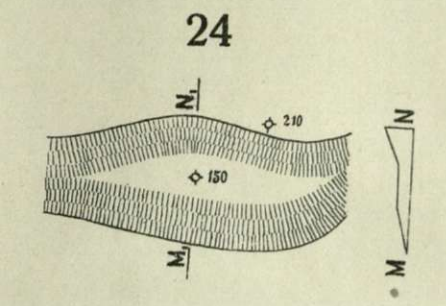

Kolumna XIV Kolumna XIV

Fotolitografia A. Trybalski, Kraków.

Zabudowania.

- Wohngebäude. Domy mieszkalne.
- Wirtschaftsgebäude. Budynki gospodarskie.
- Häuserinsel. Skupienia domów.
- Befahrbare Gassen. Ulice zdatne do przejazdu.
- Nicht befahrbare Gassen. Ulice niezdatne do przejazdu.
- Schl. od. 2 Schl. Schloß. Pałac, zamek.
- H.H. Herrnhaus. Dwór.
- Kls. Kloster. Klasztor.
- M.H. Meierhof. Folwark.
- Fb. Fabrik. Fabryka.
- W.H. Wirthshaus. Gospoda, Karczma.
- J.H. Jäger(Forst)haus. Leśniczówka.
- Hgh. Hegerhaus. Gajówka.
- D.M.* Dampfmühle. Młyn parowy.
- Wasser(Mahl)mühle. Młyn wodny.
- Windmühle. Wiatrak.
- D.S.* Dampfsägemühle. Tartak parowy.
- S.M.* Sägemühle. Tartak wodny.
- Hm. Hammerwerk. Hamernia.
- H.O. Hochofen. Wielki piec.
- D.H. Dampfhammer. Młot parowy.
- K.O. Kalkofen. Wapiennik.
- Z.O. Ziegelofen. Piec ceglany.
- Z.S. Ziegelschlag. Mała cegielnia.

- Kirche. Kościół.
- Synagoge. Bóżnica.
- Kapelle. Kaplica.
- Ruine. Ruina.
- Friedhof. Cmentarz.
- Kreuz. Krzyż.
- Bildstock oder ähnliches rituelles Objekt. Figura.

Ogrodzenia.

- Mauer. Mur.
- Zaun. Plot.

Groble i rowy.

- Erd- oder Faschinendamm. Grobla ziemna lub faszynowa.
- Künstlicher, trockener Graben. Suchy rów sztuczny.
- Natürlicher, trockener Graben und ähnliche Terrainstufen. Suchy rów naturalny.

Rodzaje uprawy ziemi.

- Ackerland. Pole orne.
- Hutweide, Heide oder Wiese. Pastwisko, step, łąka.
- Einzelne Bäume. Drzewa odosobnione.
- Weit sichtbare, zur Orientierung besonders geeignete Bäume. Z daleka widoczne drzewa (oryent.).
- Bildbaum. Drzewo z obrazem świętym.
- Baumreihen. Rzędy drzew.
- Baumgruppen. Kępy drzew.

- Weit sichtbare, zur Orientierung besonders geeignete Baumgruppen. Kępy drzew z daleka widoczne (oryent.).
- Obst- und Gemüsegärten. Sady i ogrody warzywne.
- Parkanlagen mit Promenadewegen. Parki ze ścieżkami.
- Gestrüpp und Gebüsch. Zarośla i krzaki.
- Wald mit Durchhauen nebst Bezeichnung der Holzart. Las z przesiekami.
- Remise. Zagajnik.
- Hopfengarten oder Hopfenfeld. Chmielnik.

Rodzaje gleby.

- Schotter- und Sandfläche. Szutrowisko i piaski.
- Nasser Boden. Grunt podmokły.
- Im Hochwasser trocken. Sumpf. Moczary.
- Moorboden mit Torfstich und Torftrockenhütten. Ziemia torfiasta z torfowiskiem i suszarniami torfu.
- Rohrwuchs. Szuwary, trzcina, sitowie.

Komunikacje.

- Normalspurige Eisenbahn. Kolej żelazna norm.-torowa.
 - mit zwei Gleisen. o 2 torach.
 - mit einem Gleis und Unterbau für zwei Gleise. o 1 torze z miejscem pod 2. tor.
 - mit einem Gleis. o 1 torze.
- oder * Schmalspurige Eisenbahn (* in neueren Blättern). Kolej żel. wąskotorowa.
- Straßeneisenbahn (Tramway), Strecke außerhalb der Kommunikation. Tramwaj.
- Materialtransportbahn. Kolejka leśna lub fabryczna.
- Chaussee. Trakt bity 1. klasy.
- Landstraße. Gościniec 2. klasy.
- Erhaltener Fahrweg. Droga utrzymywana.
- Besserer (straßenartiger) Fahrweg. Droga jeszcze dobra.
- Nicht erhaltener Fahrweg. Droga nieutrzymywana.
- Karrenweg (Feld- und Waldweg). Droga gospodarcza.
- Saumweg (Beitweg). Droga dla jazdy wierzchem.
- Fußweg (Fußsteig). Droga dla pieszych.
- Streckeweise in der Natur nicht erkennbarer Saum- oder Fußweg. Droga lub ścieżka miejscami zatarta.

Hauptverbindungswege
Nebenwege

- Straßenstelle (bei wenigstens 1:10). Silny spad drogi.
- Viadukte (Talbrücken). Wiadukty.
- Tunnel (gedeckte Einschnitte). Tunele.
- Aufgedämmte Kommunikationen. Komunikacje idące nasypem.
- Eisenbahneinschnitt. Przekop kolejowy.
- Straßeneinschnitte und Hohlwege. Drogi idące przekopem lub wąwozem.
- Straße und Weg mit Seitengraben. Gościniec i droga z rowami bocznymi.
- Alleen und einzelne Bäume. Aleje i drzewa rozrzucone.
- Kreuzungen. Krzyżowanie się dróg.
 - im Niveau. w poziomie.
 - mittels Unter- und Überfahrt. podjazdem i przejazdem.
- B.Hf. Bahnhof. Dworzec kolejowy.
- E.St. Eisenbahnstation. Stacja kolejowa.
- H.St. Eisenbahnhaltestelle. Przystanek kolejowy.
- Eisenbahnwächterhaus. Domek budnika kol.

Wody.

- Strom, nicht durchwatbarer Fluß oder durchwatbarer Fluß über 50^x Breite.**
Rzeka nie do przebycia w bród lub do przebycia, ale na przeszło 50^x szeroka.
- Durchwatbarer Fluß unter 50^x Breite.**
Rzeka do przebycia w bród, mająca mniej niż 50^x szerokości.
- Nicht durchwatbarer Bach.** Potok nie do przebycia w bród.
- Durchwatbarer Bach.** Potok do przebycia w bród.
- Nicht durchwatbarer künstlicher Wassergraben.**
Rów sztuczny nie do przebycia w bród.
- Durchwatbarer künstlicher Wassergraben.**
Rów sztuczny do przebycia w bród.

Felsufer. Bruchufer. Sonst gebrechtes Ufer. Brzeg skalisty osuwisty łagodny.

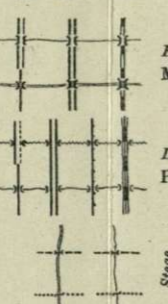
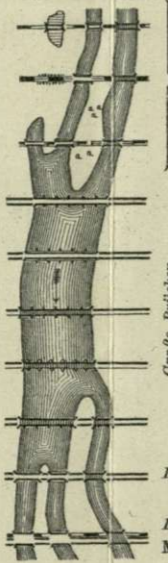
- Zeichen für die Richtung des Wasserlaufes.**
Znak wskazujący kierunek biegu wody.
- Wasserfall. Wodospad.**
- Schleuse** { von Stein. Holz. } **Śluza** { kamienna. drewniana. }
- Wehr** { von Stein. Holz. } **Jaz** { kamienny. drewniany. }
- Holzrechen.** Grabie drewniane.
- Holzrechen bei einer Brücke.** Gr. dr. przy moście.
- Sporn (Buhne)** { von Stein. Holz. } **Ostrog** { z kamienia. z drzewa. }

- Qu. Sehr** { ergiebige, beständige Süßwasserquelle. } **Źródło stałe** { bardzo wydadne. mniej „ }
- Br. Sehr** { ergie ger Brunnen ohne Schwingbaum. } **Studnia** { bardzo wydadna. mniej „ }
- Br. Sehr** { ergiebiger Feldbrunnen mit Schwingbaum. } **Studnia** { bardzo wydadna. mniej „ }
- Gesundbrunnen.** Zdrój leczniczy.

See. Jezioro.

v. Stein Eisen Holz z kam. żelaza drzew

- Eisenbahnbrücken** { passierbar für geschlossene Infanterieabteilungen. do przebycia dla zwartych oddziałów piechoty. sonstige. inne. für eingleisige Bahn mit Unterbau für 2 Gleise. dla kolei jednotorowej z nasypem pod 2 tory. }
- Mosty kolei żelaznej**

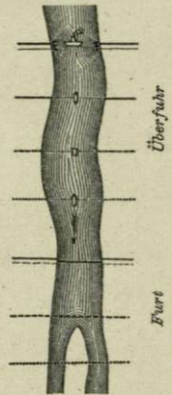
- Große Brücken** { von Stein. kamienne. von Eisen. żelazne. von Holz. drewniane. } **Duże mosty** { Mit Stein- oder Eisenunterlage. na filarach z kamienia lub żelaza. auf schwimmenden Unterlagen. na pontonach. mit Holzjochen. na jarzmach drewnianych. }
- Brücken ohne Unterlagen.** Mosty bez filarów.
- Eisenbahnbrücken, zugleich für den allgemeinen Verkehr.** Mosty kolejowe i przejazdowe zarazem.
- Kleine Brücken** { von Stein oder Eisen. z kam. lub żelaza. von Holz. z drzewa. }
- Mostki**
- Durchlässe** { von Stein oder Eisen. z kamienia lub żelaza. von Holz. z drzewa. }
- Przepusty**
- Stege** { für Pferde. Kładki { dla koni. „ Menschen. „ ludzi. }

Teiche (beständige und periodische).

- Stawy stałe i peryodyczne.**
- Tümpel und Lachen.** Błociska i kałuże.

Przejścia.

- Übergang** { mittels Dampfschiff. Przejazd parowcem. für Wagen. „ Pferde. „ Menschen. } **Prom** { dla wozów. „ koni. „ ludzi. }
- Furt** { für Wagen. „ Pferde. „ Menschen. } **Bród** { dla wozów. „ koni. „ ludzi. }

Osobne znaki.

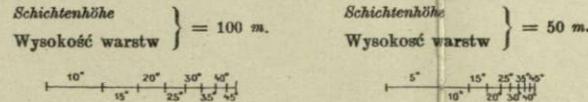
- Monarchiegrenze.** Granica monarchii.
- Landesgrenze.** Granica kraju koronnego:
- Kreis-, Komitats- (Gespanschafts-), Bezirkshauptmannschaftsgrenze.** Granica okręgu (powiatu) politycznego.
- Gemeindegrenze.** Granica gminy.
- Kreis-, Komitats- (Gespanschafts-) Behörde.** Urząd okręgowy, komitadowy.
- Besirksbehörde.** Urząd powiatowy.
- Poststation mit Personenbeförderung.** Urząd pocztowy z przewozem osób.
- Postamt ohne Personenbeförderung.** Urząd pocztowy bez przewożenia osób.
- Telegraphen-Station.** Stacja telegrafu.
- Telephon-Station.** Stacja telefonu.
- Heilbad.** Miejsce kąpielowe.

Znaki wysokości i szczegóły terenu.

- Δ 475** **Trigonometrischer Fixpunkt.** Punkt stały trigonometryczny.
- ∇ 170** **Astronomischer Fixpunkt.** Punkt stały astronomiczny.
- Δ 301** **Kirche** Kościół
- Δ 560** **Moschee** Meczet
- Δ 301** **Synagoge** Bóżnica
- Δ 82** **Kapelle, Windmühle** Kaplica, wiatrak
- Δ 56** **Aussichtsturm, Haus** Wieża, dom
- ◇ 2183** **Höhenspunkt der Detailaufnahme.** Wysokość zmierzona przy zdjęciu szczegółowym.
- 5 oder -5** **Relative Höhenunterschiede.** Różnice wysokości względnej.
- ∩** **Höhle.** Pieczara.
- ∩ Stb.** **Steinbruch.** Kamieniołom.
- × Bgr.** **Bergwerk.** Kopalnia.
- ∩ L.G.** **Größere Lehmgrube.** Większa glinianka.
- ∩ S.G.** **Größere Schotter- oder Sandgrube.** Większy dół do wybierania sztru lub piasku.

Anlagenskala.

Skala rzutów pochyłości.

Schichtenlinien. Warstwie.

- Schichtenlinie von 100 m W. stumetrowa**
- Schichtenlinie von 50 m W. pięćdziesięciometrowa**

Opisanie osad.

- STÄDTE MIESTA** **DÖRFER WSIE**
- STÄDTE MIESTA** **MÄRKTE TARGOWICE**
- STÄDTE MIESTA** **Märkte Targowice**
- STÄDTE MIESTA** **Märkte Targowice**
- STÄDTE MIESTA** **Märkte Targowice**

mit mehr als 100.000 Einwohnern, Festungen und Brückstädten
über 50.000 bis 100.000 Einwohner
über 10.000 bis 50.000 Einwohner
über 2000 bis 10000 Einwohner, letztere Schrift für Kollektranten, welche nicht mit einem Ortsnamen gleich
lauten, Bahnhöfe, besonders benannte Eisenbahnen, Chausseen u. Landstraßen
Festungen, Kasernen und Feldbefestigungen
Schäfer, dann Gemeindefunktionen, Kirchen, Klöster u. Fabriken, Eisenbahnen
Stationen u. Haltestellen, besonders benannte Fabrik- u. Sauerzoo
Einzelne Objekte
Gebäude, Apenhäuser, Wärschhäuser, Kapellen, u. einzelne Feldschänken

1:75.000.

O p i s a n i e

wód	obszarów i kultur	części terenu
MEER	GEBIETE	Hauptgebirgszüge
FLÜSSE	GEBIETE	Nebengebirgszüge, Abzweigungen,
FLÜSSE	Kulturen	Kuppen, Spitzen,
Bäche	Kulturen	Kuppen

Według klucza z r. 1894.

1:75.000

STÄDTE

mit mehr als 100.000 Einwohnern. Lagerfestungen und Kriegshäfen

STÄDTE

mit 30.000 bis 100.000 Einwohnern. Depotfestungen u. befestigte Flottenlager

STÄDTE

mit weniger als 30.000 Einwohnern

Märkte,

Sperren, Hüstenforts und Batterien

Pfarrdörfer,

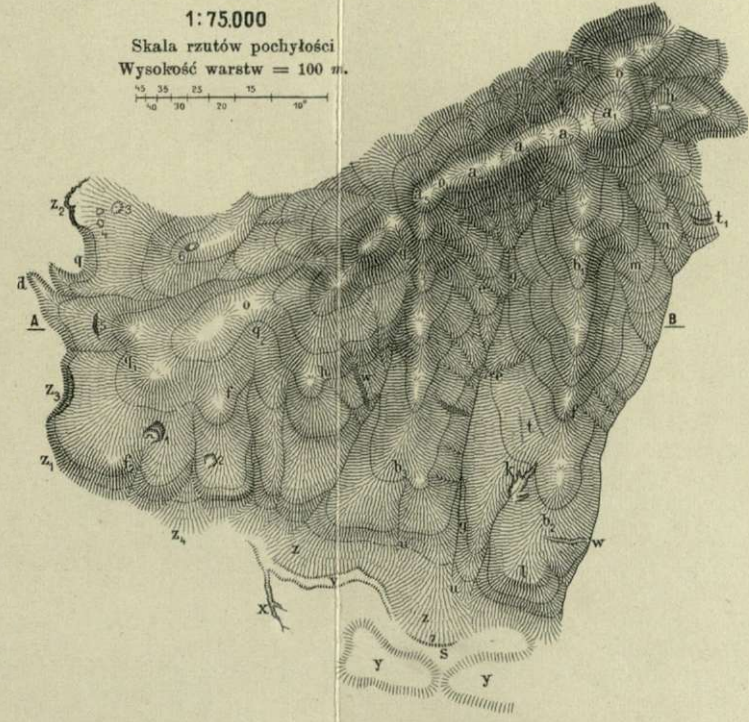
Dörfer mit Seelsorgestation, Kastelle, Zitadellen u. größere Feldbefestigungen

Dörfer mit und ohne Lokalie, Weiler und einzelne Objekte

Najważniejsze znaki, stosowane na mapie generalnej (1:200.000) a odmienne od znaków mapy specjalnej.

	STADT	über 100.000	} Einwohner
	STADT	von 50.000 bis 100.000	
	STADT, MARKT, DORF	10.000 - 50.000	}
	Stadt, Markt, Dorf	2.000 - 10.000	
	Stadt, Markt, Dorf	(mit, bez. ohne Kirche) unter 2.000	
	Weiler. Przysiołek.	Einzelne Objekte. Przedmioty odosobnione.	
	Ortschaften, deren Details fehlen. Miejscowości, o których brak bliższych szczegółów.		
	Kirche. Kościół.		
	Telegraphenstation abseits der Eisenbahn. Stacja telegrafu po za koleją żelazną.		
	Tunnel. Stacja. Wiadukt.		
	eingleisige normalspurige Eisenbahn. Kolej żelazna normalnotorowa o 1 torze		
	zweigleisige normalspurige Eisenbahn. Kolej żelazna normalnotorowa o 2 torach		
	Schmalspurige Eisenbahn. Kolej żelazna wązkotorowa.		
	Verfallene Kommunikationen. Drogi zniesione.		

1:75.000
Skala rzutów pochyłości
Wysokość warstw = 100 m.

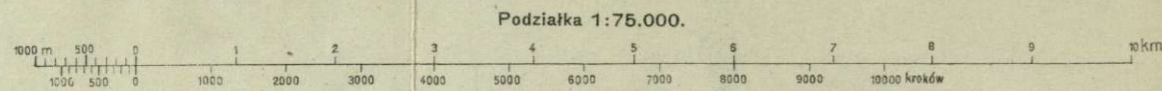
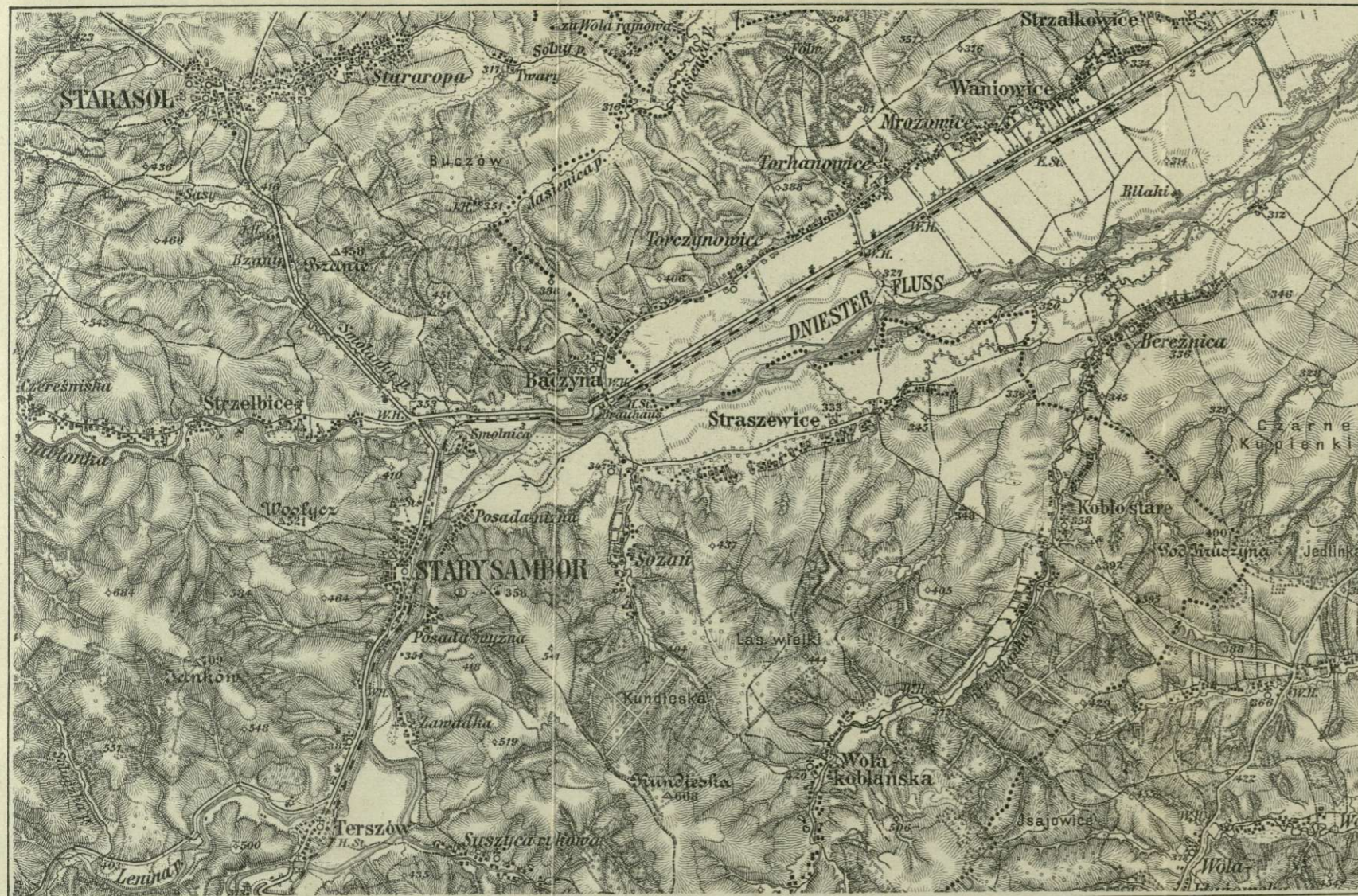

- a₁ a₂ . . . a₃ Grzbiet główny.
- a₁ b₁ b₂ i a₃ b₃ Odnogi boczne.
- gg Rów dolinny.
- a₄ a₂ . . . a₃ Kopy.
- o Siodło.
- m Garb stokowy.
- p Rów boczny.
- h Kopy boczne.
- f Postój.
- t, t₁ Stopnie terenu.

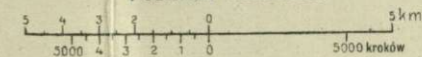
- f₃ Nos.
- q₂ Zagłębienie poniżej siodła.
- q₁ " na zboczu.
- q " na stopie.
- u Wcięcie.
- e Rynny.
- w Wyrwy wodne na zboczu.
- k Wyrwa we wcięciu.
- s Stopa łagodna.

- 1 Kamieniołom.
- 2 Dół.
- 3 Lejek.
- 4 Otwory ziemne.
- 5 Ściana skalna na stoku.
- 6 Cypel skalny.
- 7 Brzeżek.

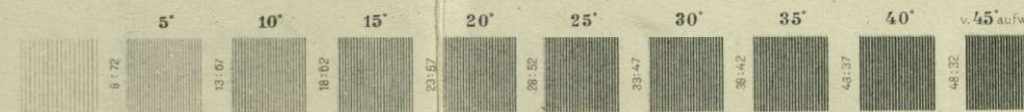
- z₁ Stopa stroma.
- z₂ " urwista.
- z₃ " skalista.
- z₄ Usypisko napływowe.
- d Płaskonóże.
- v Wąwóz.
- z Suchy rów naturalny.
- y Lekkie wzdęcia gruntu.
- s " wklęsnięcie gruntu.

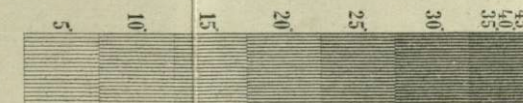
Podziałka 1:200.000.

Skala normalna kreskowania dotąd stosowana na mapie specjalnej.

Nowa skala normalna kreskowania dla mapy specjalnej.

391